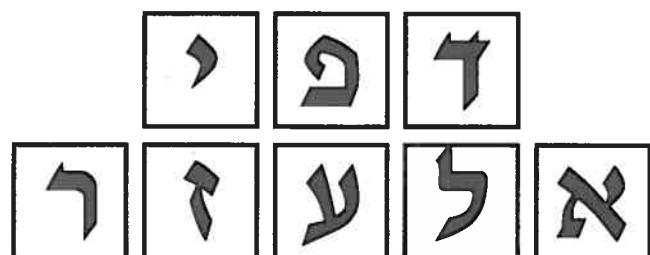

ימי עיון לזכר דוד אלעזר ז"ל

18

הרצאות ודיונים

ביום עיון שנערך באוניברסיטת תל-אביב
ביום ט"ז באייר תשנ"ה * 16 במאי 1995

הנושא:

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

הוצאת יד דוד אלעזר

ומרכז יפה למחקרים אסטרטגיים - אוניברסיטת תל-אביב

רישום מאת חיים טרפול

רב-אלוף דוד אלעזר (דדו)

ערך והביא לדפוס:
יוסי אבנר

©

כל הזכויות שמורות
ליד דוד אלעזר
ציטוט או שימוש בחומר זה
מותר ומתנה בציון המקור.
נסדר ביחידה להוצאה לאור שולחנית
באוניברסיטת תל-אביב
הפקה: אינטרמדיה, תל-אביב
Printed in Israel, 1996

נולד בשנת 1925 בסרייבו שביוגוסלביה. אביו שירת כפרטיון ביוגוסלביה הכבושה, במלחמת העולם השנייה, ולחם נגד הגרמנים בחילו של טיטו. לאחר מכן שירת כרב-סרן בצבא היוגוסלבי הסדיר.

דרו עלה ארצה ב"עליית הנוער", התחנך וגדל בקיבוצים שער-העמקים, עמיר ועין-שמר.

בשנת 1946 התגייס לפלמ"ח והשתתף בפעולות שונות במאבק נגד הבריטים ובהגנה על היישוב היהודי.

במלחמת-העצמאות לקח חלק במבצע "נחשון" לפריצת הדרך לירושלים הנצורה. השתתף בקרב על מנזר סן-סימון בירושלים. עמד בראש פלוגת פלמ"ח שפרצה אל העיר העתיקה בירושלים. לחם בקרבות בפרוודור ירושלים ובמבצע "חורב" בנגב ובקדמת סיני. סיים את מלחמת העצמאות כמפקד הגדוד הרביעי ("הפורצים") בחטיבת פלמ"ח-הראל.

לאחר המלחמה השתתף בקורס מפקדי גדודים. לאחר מכן הדריך באותו קורס והיה מדריך ראשי בבית-הספר למפקדי חטיבות. שימש כקצין אג"מ בפיקוד המרכז, כראש מחלקת תורת הלחימה במטה הכללי וכמפקד בית-הספר לחיל הרגלים.

במבצע "קדש" פיקד על חטיבת חיל רגלים שפעלה ברצועת-עזה. לאחר מכן הצטרף לגיסות השריון, ועשה בהם כמפקד חטיבה, כסגן מפקד גיסות השריון ובשנת 1961 כמפקד הגייסות. בשנים אלה היה פעיל בתקריות בגבול סוריה, גיבש את הארגון ואת תורת הקרב של השריון.

בסוף 1964 התמנה כאלוף פיקוד הצפון ושימש בתפקיד זה עד סוף 1969. בחמש שנים אלו פיקד על תקריות רבות בגבול הסורי וניצח על "המלחמה על המים". במלחמת ששת הימים פיקד על כיבוש השומרון ורמת הגולן. מסוף 1969 עד סוף 1971 שימש כראש אג"מ במטה הכללי. ב-1 בינואר 1972 מונה כרמטכ"ל התשיעי של צה"ל.

יום העיון השנתי שנערך באוניברסיטת תל-אביב
מטעם
יד דוד אלעזר
עם
מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים – אוניברסיטת תל-אביב

הנושא:

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

התוכן

	מושב ראשון
13	אלוף (מיל') שלמה להט דברים לזכרו של דדו
18	ד"ר יהודה בן-מאיר קברניטים מול אלופים בתהליך המדיני: מי קובע יותר?
26	מר זאב שיף האם צה"ל נדחק ממרכז הקונצנזוס הלאומי?
34	ד"ר יורם פרי האם גברה הפוליטיזציה בצה"ל?
43	שאלות ותשובות

	מושב שני
50	פרופ' סטיוארט כהן צה"ל: מ"צבא העם" לצבא מקצועי – מגמות והשלכות
58	פרופ' אסא כשר רוח צה"ל ורוח החברה הישראלית
68	אל"מ (מיל') ד"ר ראובן גל הנוער הישראלי והשירות בצה"ל: חידה מעבר לזמן
76	שאלות ותשובות

	מושב שלישי
81	אלוף יורם יאיר אתגרים בטחוניים, אנושיים, וחברתיים של צה"ל
87	שאלות ותשובות

היה רמטכ"ל צה"ל במלחמת יום-הכיפורים וניהל את המלחמה באופן מזהיר. חודשים אחדים לאחר שהסתיימה המלחמה בניצחון, ולאחר שחתם על הסכם הפרדת הכוחות עם מצרים, נאלץ להתפטר מתפקיד הרמטכ"ל, עקב מסקנותיה של "ועדת אגרנט" – בהרגישו שנעשה לו עוול חמור.

כאזרח שימש כשנתיים בתפקיד יו"ר מועצת המנהלים של חברת הספנות הלאומית "צים".

את ביקורתו על העוול שנעשה לו נשא בתוכו וכמעט לא נתן לכך ביטוי חיצוני, עד שכרע ונפל בהתקף-לב ביום ט"ו בניסן תשל"ו (15 באפריל 1976). המוני בית ישראל, מכל חלקי הארץ ומכל שדרות העם, רחשו לו אהבה וכבוד רב, והיו שותפים להרגשת העוול המחריד שנעשה לו. מפעלים רבים להנצחת זכרו פרושים על פני מפת המדינה מהגליל עד לנגב.

השאיר אשה, בת ושני בנים.

ר"ז

מושב ראשון

יו"ר – פרופ' זאב מעוז

ברוכים הבאים ליום העיון השנתי לזכרו של רא"ל דוד אלעזר (דרו) ז"ל. כמדי שנה, מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים ויד דוד אלעזר, מקיימים את יום העיון לזכרו של רא"ל דוד אלעזר ז"ל. כבכל שנה אנחנו מתלבטים במציאת נושא שישקף הן היבט חשוב בחייו של דוד, בפועלו ובאישיותו, וגם נושא המהווה סוגיה חשובה בסדר-היום הלאומי.

השנה בחרנו בנושא מערכת היחסים בין צה"ל לחברה הישראלית בעידן של שינויים, בעידן של תהליך מדיני, נושא שבוודאי אין חולקים בדבר חשיבותו בסדר-היום הציבורי של מדינת ישראל. אבל זה גם נושא שליווה את דרכו של דוד לאורך שירותו הצבאי.

אישור לכך ניתן למצוא בביוגרפיה של דוד שכתב חנוך ברטוב. על תקופת כהונתו של דוד כאלוף פיקוד הצפון, כותב ברטוב:

"לפני מלחמת ששת הימים היו גם ישובי עמק יזרעאל הגובלים בשומרון בחזקת ספר. ערב אחד הוזמן אלוף הפיקוד לנווה עוז, ובמשך שעה ארוכה העסיקו אותו החברים בבעיה, הרפת של הקיבוץ סמוכה לגדר, והרפתן היוצא לחליבה בשעה 04:00 בבוקר מפחד ללכת בלי ליווי צמוד, שהקיבוץ אינו יכול להעמיד לרשותו. קציני המטה של דוד מאבדים את סבלנותם, הם גרדמים מעייפות, ואילו דוד נכנס לפרטי פרטים עם חברי המשק, מחפש איתם יחד פתרון מעשי לבעיית השמירה של הרפתן. לאחר שנפרדו סוף-סוף מחברי הקיבוץ ונכנסו למכונית, טענו נגדו אנשי מטהו על שהוא מכלה את זמנו ואת כוחו על שטויות. אמר דוד 'אנחנו באים לכאן, לא כדי לפתור בעיות הנראות כגדולות בעיניכם, כי אם לפתור בעיות הנראות גדולות בעיניהם, רפתן טוב זו בעיה גדולה'". (כרך א' עמ' 511)

כשם ששאלת הזיקה בין צה"ל והחברה הישראלית הטרידה את דוד בשעתו, היא העסיקה גם רבים וטובים בצה"ל מאז הקמתו, וחשיבות הנושא לא פחתה עם הזמן. ייתכן שההיפך הוא הנכון, והתהליכים שהתרחשו בשנים האחרונות, הן בצה"ל והן בחברה הישראלית, מחייבים בחינה מדוקדקת יותר של

הנושא. לפחות שלושה תהליכים מרכזיים עומדים ביסודה של בחינה זו: תהליכים טכנולוגיים, תהליכי צמיחה והתפתחות חברתית, והתהליך המדיני.

התהליכים הטכנולוגיים יוצרים דפוס חדש של שדה קרב, שדה-הקרב העתידי, שרמו על אודותיו קיבלנו במהלך מלחמת המפרץ. זהו שדה-קרב עתיר טכנולוגיה, ולא-דווקא עתיר בגייסות. הוא מחייב צבא השונה במידה רבה מן הצבא שבו שירתו הוותיקים שבינינו. כוח האדם הנדרש לקיום וניהול צבא כזה, שונה במידה רבה, הן במונחים כמותיים והן במונחי מיומנות, מזה שהיה קיים בשדה-הקרב העתיר בכוח אדם.

בהקשר זה מתעוררות שאלות רבות: האם תהליכים טכנולוגיים אלה מחייבים צבא קטן ו"מזורי"? האם הם מחייבים יחס מספרי גבוה יותר בין אנשי-קבע למגוייסיים? האם נדרש מספר גדול יותר של מומחים בתחומים, שהם גם תחומים נדרשים בשוק האזרחי? האם מחייבים תהליכים אלה מעבר הדרגתי מ"צבא העם" לצבא אליטיסטי וטכנולוגי?

התהליכים החברתיים המתרחשים בישראל דומים בחלקם לאלה המתרחשים בחברות פוסט-תעשייתיות אחרות בעולם: החברה הופכת לחברה צרכנית ואינדיבידואליסטית, חברת שפע, חברה המתחרה לא רק עם חברות שמחוץ לגבולותיה, אלא עם עצמה פנימה. בחברה שכזו יתכן שכוח-המשיכה שהיה לצה"ל כסמל של סטטוס הולך ופוחת. גם יתכן שתצטמצם יכולת הצבא לקבל לשורותיו ולהחזיק במוכשרים ביותר לצורכי הצבא. ואכן, כושר התחרות של צה"ל מול המגורים האזרחיים בגיוס כוח אדם ובהכשרתו המתאימה עלול להישחק בעתיד, ואולי כבר נמצא במגמת שחיקה.

החברה הישראלית של היום בוגרת יותר. בעבר הוטלו על צה"ל - או שצה"ל התגרב ליטול על עצמו - תפקידים של בניית מדינה ובניית חברה: קליטת עלייה, חינוך, עיצוב סממנים של תרבות ישראלית - מעין כור-היתוך ליצירת זהות ישראלית חדשה, ועוד כהנה וכהנה. זה היה גם צורך לאומי וגם צורך צה"לי - גיבוש מסגרות לוחמות בעלות מוטיבציה גבוהה, רוח צוות, וערכים החשובים לתפקודו של הצבא. האם נכון יהיה שצה"ל המודרני ישיל מעליו את התפקידים החברתיים, שאין להם ויקה ישירה לכושר הלחימה? האם התהליך של "חיסול כל מה שאינו יורה", פירושו שצה"ל מסיר מעליו את הפונקציות החברתיות שליוו אותו בעבר? האם בתנאים החברתיים של שנות ה-90, עושה החברה האזרחית בישראל מעשה נכון בכך שהיא מטילה על צה"ל מטלות גינוכיות וסיעודיות ותפקידי קליטת עלייה שהם בתחום פעולתה היא?

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

התהליך המדיני יצר קיטוב חריף בחברה הישראלית. ככל שיתקדם התהליך, וככל שמדינת ישראל תעמוד בפני הכרעות קשות יותר בנושאים הגורמים לקיטוב זה - גדלה הסכנה שצה"ל יהפוך חלק מן העימות הפוליטי בין מחנות. האם ניתן להמשיך ולשמור את צה"ל מחוץ לוויכוח המדיני? האם צריך לשמור את צה"ל מחוץ לוויכוח המדיני, כאשר אחת הסוגיות העיקריות בוויכוח זה היא הפרשנות הבטחונית של הסדרים וגבולות מסויימים? כיצד יגיב צה"ל, אם יידרש לסגת מיהודה ושומרון, כאשר חלק מהמשרתים בו מתנגדים לכך? כיצד יעמוד צה"ל בעימות מול מתנגחים ביהודה ושומרון או בגולן, אם ההסדרים המדיניים יחייבו פיגוי יישובים? מה הוא גבול התביעות שיכולים פוליטיקאים להציב בפני צה"ל בתנאים אלה?

הגידול באוכלוסיה, התהליכים הטכנולוגיים ועוד גורמים הקשורים בהתפתחות תהליך השלום, עלולים ליצור שכבה גדולה והולכת של צעירים וצעירות שלא יגויסו לצה"ל. מה יהיה מעמד החברתי והתעסוקתי של אלה מול חבריהם המשרתים בצבא? האם יש תחליף קולקטיבי - כמו שירות לאומי - לשירות הצבאי? אלה הן רק חלק מן הסוגיות שבוודאי תהיה אליהן התייחסות היום. אך מטבעו של יום עיון, יותר משהוא נועד לתת תשובות לסוגיות אלה ואחרות, הוא נועד להאיר את הדילמות ואת הבעיות. ואם זאת נעשה, נצא נשכרים - וגם מורשתו של דוד תצא נשכרת.

ועתה אני מבקש להעביר את רשות הדיבור לאלוף (מיל') שלמה להט, שישא דברים לזכרו של דוד.

אלוף (מיל') שלמה להט:

דברים לזכרו של דוד

תלמה, הילה, גידי, יאיר, בני משפחתו של דוד, פרופ' מעוז, עמיתי לנשיאות, ידידים יקרים, מוקירי זכרו ושמו של דוד אלעזר. כבר 19 שנים שדרו לא איתנו. הזמן הוא הרבר היחיד שאינו עומד במקום והוא רץ. וכהמשך לדברי פרופ' מעוז ברצוני לומר, שזאת תעודת כבוד למרכז יפה למחקרים אסטרטגיים ולעמותת הידידים, שמיום השנה הראשון למותו של דוד מנציחים את זכרו, ומקיימים כאן באוניברסיטת תל-אביב יום עיון על נושאים אקטואליים שלדוד היה בהם עניין רב, גם מעורבות וגם עשייה, והם מתנהלים כאן תחת המטריה הרוחנית שלו.

גם הנושאים שיועלו כאן היום, כמו צה"ל והתהליך המדיני, יחסי הגומלין בין צה"ל והחברה הישראלית, אתגרים בטחוניים, אנושיים וחברתיים של צה"ל, כמעט ואין אדם במערכת הפיקוד של צה"ל לדורותיו כדדו, שדמותו כה חופפת ומוזהה עם הנושאים הללו, על כל ההיבטים שלהם, ולא מנקודת ראייה אחת.

לאורך כל הדרך ועד שהגיע לפיסגה של צה"ל כרמטכ"ל עבר דדו מסלול מוכר וקשה: עלה מיוגוסלביה במסגרת עליית הנוער, תנועת השומר הצעיר, גדל והתחנך בכמה קיבוצים, ובעיקר בעין-שמר, שם התפתח, שם עוצבה אישיותו. ולאחר מכן, בדרך המקובלת: פלמ"ח, מלחמת העצמאות, חטיבת הראל, ושם, לראשונה, בא דדו לידי ביטוי, באופן הרבה יותר נרחב מאשר לפני כן, ובמשך תשעה חודשים טיפס בסולם הדרגות ממפקד מחלקה, למפקד גדוד, ולא סתם גדוד, אלא הגדוד הרביעי של חטיבת הראל, גדוד "הפורצים" שהיה גדוד מיוחד במינו. ואין זה מקרה, שדדו הצטיין בקרבות העקובים מדם שחטיבת הראל והגדוד הזה נטלו בהם חלק, כי זאת חטיבה שקשרה את גורלה עם גורל ירושלים.

כל אותם קרבות מפורסמים: שיירת נחשון, קטמון, מנזר סן-סימון, הפריצה לעיר העתיקה בשער ציון, משלט הרדאר, כל רכס הר-טוב ולאחר מכן צרעה ואשתאול. בכל הקרבות האלה התגלה דדו כמפקד מעולה, אמיץ, סמכותי ורגיש לחיי חייליו. מנהיג ההולך בראש הלוחמים ומבצע כל משימה. המשימות היו קשות ועקובות מדם. אבל דדו במנהיגותו לא נרתע.

בתום מלחמת העצמאות נמצא דדו במשלטי רפיח, במבצע עובדה, ואת כל הנסיון והידע שצבר הוא מעביר הלאה, במסגרת מערכת ההדרכה של צה"ל שמתחילה אז להתפתח. הוא מדריך ראשי בקורס מג"דים, ואחר כך מדריך ראשי בקורס זה בשלב ב' למפקדי חטיבות. ואחר כך, כמובן, מבצע קדש, ולאחריו מגיע דדו לגייסות השריון. מפקד חטיבה 7, סגן מפקד הגייס, ומפקד גייסות השריון. ב-1964 הוא מקבל את הפיקוד על פיקוד הצפון, ושם, ביוזמתו, הוא מנהל את "הקרוב על המים" לסיכול כוונת הסורים להטיית מימי הירדן.

דדו משכנע את המטה הכללי ואת מערכת הבטחון להפעיל את השריון להשגת מטרה זו. וכבר הוזכר פועלו של דדו למען יישובי הצפון בתקופה שקדמה למלחמת ששת הימים. יישובי עמק בית שאן ובקעת הירדן, וגם יישובי הצפון: דן, דפנה, ואחרים, שסבלו הפגזות וחיו במתח, לא שוכחים עד היום את ההזדהות של דדו עמם, את אומץ לבו ואת הגיבוי העצום שנתן להם. הוא היה איתם בהפגזות הקשות ביותר. הוא עורר את רוחם. הוא הבטיח להם ימים טובים יותר.

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

ואכן, במלחמת ששת הימים, לאחר שנסתיימו הקרבות באזור הצפון, וגם ביהודה ושומרון, שיכנע דדו את שר הבטחון דאז משה דיין ואת הרמטכ"ל דאז יצחק רבין בצורך למהר ולעלות לרמת הגולן, מהלך שהצליח מעל למשוער. בהמשך התמנה דדו לראש אג"מ, אחר כך לסגן רמטכ"ל ובינואר 1972 היה לראש המטה הכללי של צה"ל. ואז באה כמובן מלחמת יום הכיפורים.

דדו היה מאוד אינטליגנטי. אוטודידקט, תאב-דעת; בעל תפיסה מהירה מאוד. הוא היה אדם סמכותי, בעל שיעור קומה, ולא היה מי שיערער על סמכותו. הוא היה חכם, נבון ומאד שקול.

ועתה אני בא למלחמת יום הכיפורים וברצוני להשמיע כמה הערות. אינני משמיע אותן היום בפעם ראשונה. ביטאתי אותן כשיצא לאור ספרו הביוגרפי של חנוך ברטוב על דדו, וחזרתי והשמעתי אותן בטקס שבו נחנך מרכז דדו בליבה של תל-אביב, במכלול שבו נמצאים בית-הספר תיכון עירוני א', הסינמטק, ומתנ"ס ביכורי-העתים - כולם נושאים את שמו של דדו.

במלחמת יום הכיפורים הייתי בעמדה אובייקטיבית. לא היה לי כל תפקיד, הייתי נתון כבר במערכת פוליטית, בבחירות. מיד כשפרצה המלחמה קיבלתי קריאה טלפונית בשמו של דדו והתבקשתי לרדת לסיני למפקדת האוגדה. הצטרפתי למטהו של אלוף אלברט מנדלר ז"ל ושהיתי שם במשך כל המלחמה. יכולתי לראות כיצד מתנהלים הדברים מקרוב ובצורה אובייקטיבית. אני גם יודע שאותם הלכי-רוח שאתאר כאן נכונים גם לגבי החזיתות אחרות.

כאשר היה דדו מופיע - והוא הופיע מדי יום, לפחות פעם ולפעמים פעמיים ביום - בגייסות, במפקדות, הוא היה כמעט היחיד במערכת הפיקוד, שהיה שקט, צלול, הוריד פקודות ברורות - לא עצות מיניסטריאליות. הוא נתן הוראות, ולקח את האחריות לכל מה שקרה שם. ולי אין כל ספק, שעם כל זה שהופתענו, ועם כל מה שקרה לפני כן, היה למדינת ישראל מזל גדול בכך שדדו עמד בראש הצבא בעת ההיא.

אינני יודע איך היו נראים פני הדברים בלי ההנהגה הסמכותית של אדם כמוהו. ועם כל המצבים הקשים שהיו שם, הוא היה לנקודת האור היחידה: בהחלטות, בבדיקה, בשינויים שהיו צריכים להיערך כתוצאה מהנסיבות שקרו, ובזאת היתה גדולתו. וצריך לזכור ששלושה שבועות לאחר שהופתענו, עמדנו במרחק של 35 ק"מ מדמשק ו-101 ק"מ מקהיר. זאת היתה מערכה שהתנהלה באחריותו של דדו. ואחר כך באה ועדת אגרנט - ליקוי המאורות של המדינה - וכל מה שקרה לדדו אחר כך: העוול שנעשה לו, התנערות הדרג המדיני ממנו, וחוסר הגיבוי. לעומת זאת, דדו, כדרכו,

הגיב כמו ג'נטלמן. הוא ידע שעשו לו עוול, אבל הוא לא השמיע ולו בת קול. ואין זה מקרה, שלאחר מותו של דרו, ביוזמתם של כל מיני גופים, התקיימה ומתקיימת הנצחה כה רחבה של שמו במקומות כה רבים: המצפה במנרה בצפון, חוף רחצה בימה של חיפה, ואתרים נוספים ביישובי עמק בית שאן, ובעמק הירדן, ומרכז דרו כאן בתל-אביב, וגם בירושלים, בבאר-שבע, וגם יום העיון הזה.

ואחר הרברים שצריכים להיות בבחינת מוסר ההשכל, והלקח שעלינו להפיק מסיפור חייו של דרו הוא שהעולם איננו טיפוש, והבעיה, בסופו של דבר, היא, בין היתר, לאורו של מי נתחנך ולאורו של מי נחנך. מדינת ישראל והחברה הישראלית בחושיהם הבריאים הבינו שצריך לחנך את הדורות הבאים לאורה של דמות כה ססגונית, מעניינת, נועזת, וכמו שלעיתים קורה אצלנו, לא רק שלא קיבלה גמול ותודה עבור פועלה וערכה, אלא להיפך, עשו לה עוול מאין כמוהו. וזה דבר שהחברה שלנו לא משלימה אתו. להיפך, אנחנו רוצים לחנך את הצעירים לאורן של דמויות כמו דוד אלעזר – בעל יושר אינטלקטואלי, מצביא מהולל, מפקד מעולה, אדם כה אינטליגנטי, שניתן בתבונה – ולא לחנך בדמותם של מי שהתנערו מהאחריות.

דרו שב ואמר תמיד "אינני מתנער ממה שקרה במלחמת יום הכיפורים, אבל אני לא החלטתי לבד, אני לא נועצתי לבד, אני לא ישבתי לבד, היו מעלי אנשים שנשאו באחריות". ואין זה משנה מה היתה הגדרת המנרס ומה היו ההוראות לוועדת אגרנט: האם לבדוק את אשר אירע עד ה-8 באוקטובר, או מה-8 באוקטובר; האם לבדוק רק את הצבא או לא רק את הצבא. אחריות של דרגים ממונים היא דבר הטמון בערך המוסרי של החברה, ולא בסעיפים הקובעים את תפקידה המוגדר והמצומצם של ועדה כזאת או אחרת. וכאן, אותם אנשים שצריכים היו לשאת באחריות, לא עמדו במבחן, אלא להיפך. ולכן, החברה שלנו הבינה שצריך להנציח דמות כדמותו של דרו – לחנך לאורה, עם כל מוסר ההשכל שהיה לאתר מכן.

ומשפט לסיום. כשמזכירים את זכרו של אדם, נוהגים לומר: "יהי זכרו ברוך". כל מי שהכיר את דרו יודע שאמירה כזאת – על כל המשתמע ממנה – לא היתה לרוחו, הוא היה מבכר שלפחות נאמר עליו ש"זכרו יהיה שמור עימנו לעד", כפי שהוא משתקף כאן בתמונה התלויה לצד במה זאת.

ברור לי שלו היה לנו אדם כמו דרו היום, עם ישראל היה מתברך בו מאוד. וחבל...

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

יו"ר, פרופ' זאב מעוז:

תודה רבה לאלוף (מיל') שלמה להט. עתה אנו ניגשים לחלק המהותי של יום העיון. המושב הראשון יעסוק בצה"ל ובתהליך המדיני. המרצה הראשון הוא ד"ר יהודה בן-מאיר, שבין יתר תפקידיו הוא גם עמית בכיר במרכז יפה למחקרים אסטרטגיים. לאחרונה יצא לאור בהוצאת אוניברסיטת קולומביה ספרו על יחסי צבא ומדינה בישראל. ד"ר בן-מאיר ידבר על קברניטים מול אלופים בתהליך המדיני, מי קובע יותר? ד"ר בן-מאיר בקשה.

חוץ, ותקציבם הכולל של המטות האלה בלבד עולה על כל תקציבה של מחלקת המדינה של ארצות הברית. לפנינו אישור לתופעה של משרדי בטחון וצבאות שלהם אמצעים רבים, העומדים אל מול משרדי חוץ שהם בדרך כלל דלי-אמצעים. ולמשרדי חוץ דלי-אמצעים כאלה, בכל מקום בעולם, קשה להתמודד בניהול ובלמוד התהליך המדיני מול מערכת בטחון גדולה ומורכבת על שפע אמצעים.

מעורבות רבה של הדרג הצבאי במישור המדיני, של קצינים בכירים המשתתפים במשא ומתן מדיני, מוכרת גם בישראל והיא אינה חדשה. היא קיימת כבר מאז קום המדינה. הטענה הנשמעת לאחרונה, שהחלטתו של ראש הממשלה על שילובם האינטנסיבי והמודגש של קצינים בכירים כמו אמנון שחק, עוזי דיין, צבי שטאובר ואחרים, במשא ומתן המעשי עם הפלסטינים, והעמדתו של סגן הרמטכ"ל דאז אלוף אמנון שחק בראש ועדת המשא ומתן יש בהם משום פוליטיזציה של הצבא, או חריגה מהמקובל, היא טענה הטובה אולי לצורך ניגוח פוליטי, אבל אין לה במה להאחז.

דוגמאות למעורבות הרבה של מפקדים בכירים בצה"ל בתחום המדיני, אפשר למצוא החל מהמשא ומתן על שביתות-הנשק, עוד ב-1948/9 שבו היו מעורבים יגאל ידן, משה דיין, וקצינים אחרים – הן במשא ומתן הגלוי והן במשא ומתן החשאי. משה דיין, למשל, גיהל משא ומתן עם המפקד הירדני בירושלים "מאחורי הגב" של מעין משא ומתן אחר, פורמלי, שהתנהל ברודוס, ובעצם הדברים נגמרו במקום אחר. דוגמא אחרת היא המעורבות הגדולה של אגף התכנון של צה"ל בהסכמי ההפרדה ובהסכמי הביניים לאחר מלחמת יום הכיפורים, ובהשפעה החזקה שהיתה לאלוף (מיל') אברהם (אברשה) טמיר וצוותו באגף התכנון, במשא ומתן בקמפ-דייוויד ולאחריו, בקביעת כל ההסדרים שהיו קשורים בחוזה השלום ובהסדרים המעשיים בסיני. ואפשר להוסיף עוד דוגמא המוכרת לי באופן אישי: המשא ומתן עם הלבנונים שהסתיים בהסכם הנפל של ה-17 במאי 1983, הסכם שמעולם לא אושר בפרלמנט הלבנוני. בראש המשא ומתן הזה עמדו במשותף אזרח ואיש-צבא, כיושבי-ראש משותפים של המשלחת הישראלית.

הסיבות העומדות ביסוד התופעה במדינות מערביות אחרות, כדוגמת ארצות הברית, חלות כמובן, וביתר שאת, במקרה של ישראל. במציאות הישראלית בעיית הבטחון היא בעיה קיומית. אין הדבר דומה לסוגיות הקשורות באמנת הים, למשל, שיש בה מטבע הדברים מעורבות של קציני צבא. חופש הימים הוא נושא חשוב לארצות הברית, ובעבר יצאה עליו למלחמה. ואף-על-פי-כן, מבחינתה של ארצות הברית בניסוח האמנה הזאת, לא מדובר בבעיה קיומית.

ד"ר יהודה בן-מאיר:

קברניטים מול אלופים בתהליך המדיני: מי קובע יותר?

המעורבות של הדרג הצבאי בתהליכים מדיניים ובמשא ומתן מדיני, שאנחנו עדים לה בימים אלה, איננה תופעה חדשה. היא החלה לצבור תאוצה בעיקר מאז מלחמת העולם השנייה. התופעה החלה עוד בשלהי אותה מלחמה, עם ההשתלטות בפועל של הצבא האמריקאי על כל התהליך המדיני שלאחר מלחמת העולם השנייה, השתלטות שנעצרה במידה מסוימת עם חקיקת "חוק הבטחון הלאומי" בארצות הברית ועם הקמת משרד ההגנה האזרחי המאוחד והמועצה לבטחון לאומי.

אבל מעורבות הצבא בתהליכים מדיניים התרחבה מאוד בתקופת המלחמה הקרה. מקורה של התופעה הוא במורכבותו הרבה של המשא ומתן המדיני בעולם המודרני – בקשר-הגומלין ההדוק ובתלות ההדדית בין סוגיות מדיניות לסוגיות ושיקולי בטחון; באי-היכולת להפריד בין התחומים המדיני והבטחוני; במשקל ההולך וגדל של שיקולי בטחון, וגם במורכבות ההיבטים הטכנולוגיים שלהם – כל אלה עומדים ביסוד התופעה.

אין בכוונתי להרחיב את הדיבור על מעורבות הדרג הצבאי בתהליכים מדיניים במדינות אחרות, אבל, בכל זאת, לצורך מתן רקע – ואנחנו הרי חיים בעולם של הכפר הקטן – כדאי להביא מדבריו של החוקר סמואל הנטינגטון, אולי הנודע ביותר בתחום זה, המגלה בספרו כי יותר ממחצית מניירות העבודה שהוכנו על-ידי מחלקת המבצעים בצבא היבשה של ארצות הברית – המקבילה אולי לאג"מ במטכ"ל – לקראת ועידת פוטסדום, שהיתה ועידה פסגה מדינית, עסקו בנושאים לא-צבאיים, היינו, בהסדרים שלהם השלכות מדיניות, הסדרים שייכוונו באירופה שלאחר מלחמת העולם השנייה.

חוקר אחר, לוירר, טוען כי קיימת תחושה כי השתתפות הצבא ביחסים הבינלאומיים של ארצות הברית מהווה חזירה בלתי רצויה של הזרוע הצבאית ועלולה להביא למיליטריזציה של יחסי החוץ של ארצות הברית. כדי להמחיש עד כמה נפוצה המיליטריזציה של יחסי החוץ, משתמש לוירר בדרך כלל במדר מקובל. הוא מעיר את תשומת ליבנו לעובדה שבפנטגון קיימים שישה מסות נפרדים הקשורים או עוסקים בצורה זו או אחרת בסוגיות של מדיניות (policy) ובעיקר בנושאי מדיניות

במציאות הישראלית, בעיית הבטחון היא בעיה קיומית ונתוני היסוד של מדינת ישראל, בהקשר הגיאופוליטי של האזור, הם כאלה ששאלות בטחון ושיקולי בטחון תופסים מקום מרכזי, ואולי מכריע, בכל משא ומתן מדיני ובכל הסדר מדיני שעתידי לבוא בעקבותיו. משום כך, רק טבעי הוא שאלופי צה"ל יהיו מעורבים באופן אינטנסיבי במשאים ומתנים מדיניים.

תהליך השינוי, ויתר המעורבות של הצבא בתהליכים מדיניים הגיעו אפילו אל שכנתנו מצפון, סוריה. מי שעוקב אחרי התנהגותה יודע שהיא אולי דוגמא שיכולנו להתקנא בה – הסורים ידעו תמיד לבודד לחלוטין את הדרג הצבאי מכל משא ומתן מדיני. והנה, לאחרונה הם הסכימו לשלב במשא ומתן עם ישראל אנשי צבא, וכך חוינו בשיחות הקצינים. הסיבה נעוצה בכך שהסוגיה המרכזית בכל הסדר ישראלי-סורי, הנושא שעליו יקום או יפול ההסדר, הם סידורי הבטחון. וכך גם הסורים צידדו במהלך, במפגש בין שני הרמטכ"לים הישראלי והסורי.

התופעה הזאת היא אם כן תופעה רחבה מקובלת. השאלה היא לא באשר לעצם התופעה, אלא שאלה חשובה ומכרעת בהרבה והיא, מהו באמת המשקל היחסי של כל מרכיב, או בניסוח אחר, מי משפיע יותר, אלופים או קברניטים?

בספרי *Civil-Military relations in Israel* שיצא לאור לפני כמה שבועות בארצות הברית והעוסק ביחסי הדרג האזרחי והצבאי בישראל, הצגתי מודל מרכזי שלפיו, במדינות מודרניות היחסים בין הדרג האזרחי והדרג הצבאי מאופיינים על-ידי משולבות הדדית, שכמעט ואיננה ניתנת להפרדה במכלול של הבטחון הלאומי ובכל מיגוון הנושאים של חוץ ובטחון. משולבות זו היא נתון הנלקח כמובן מאליו.

בבדיקת יחסי הדרג האזרחי והצבאי, השאלה המכרעת, ומה שמגדיר את מהות היחסים בין הדרגים בכל מדינה, ובוודאי במדינות מערביות מתקדמות ודמוקרטיות, היא שאלת הפיקוח האזרחי (civilian control) על הצבא. דהיינו, באיזה מידה קיים הלכה למעשה, ולא רק להלכה, פיקוח אזרחי על הכוחות המזוינים. עקרון זה הוא אחד מאבני היסוד של כל משטר דמוקרטי. השאלה המכרעת היא לא עצם מעורבותו של דרג צבאי, אלא היקף המעורבות היחסי ומידת ההשפעה היחסית של כל אחד משני הדרגים בהכרעות החשובות בתחום הבטחון הלאומי. וגם בתהליך המדיני המתקיים היום, מתעוררת שאלת מעורבותם של אלופי צה"ל ובאיזה מידה היא עניין מחוייב המציאות או בבחינת עובדה קיימת.

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

מהו משקלם של קציני הצבא הבכירים מול הקברניטים בקבלת ההחלטות החשובות של התהליך המדיני? האם אנשי הצבא ממלאים באותו תהליך בעיקר את התפקידים שעליהם הם מופקדים? האחד, תפקיד ביצועי: כלומר, הוצאה לפועל של מדיניותו של הדרג המדיני – דבר היכול בהחלט לבוא לידי ביטוי גם בניהול משא ומתן, וגם בעמידה בראשו, אנשי צבא גם ממלאים תפקיד נוסף של היוון מסוים: הצגת עובדות, הגשת המלצות, מתן הערכות-מצב לדרג המדיני. או שמא אנשי הצבא הם אלה אשר מכוונים למעשה את פני הדברים, ואינם משמשים רק בתפקיד ביצועי וייצוגי בלבד. האומנם בפועל אנשי הצבא הם אלה שעומדים מאחורי קבלת החלטות והם הקובעים, אף שפורמלית ההחלטה היא תמיד של הממשלה, של ראש הממשלה, של שר הבטחון וכו'.

לשאלות שהוצגו קשה לתת תשובה חד-משמעית, בסוף הרצאתי אנסה בכל זאת להציע מלה של איוון. חברי באקדמיה אולי יחלקו, כי יש בזה אלמנט של הערכה.

מכל מקום, אם אנחנו סוקרים את ההיסטוריה הקצרה שלנו, יש דוגמאות רבות להשפעה חזקה מאוד של הדרג הצבאי בהקשר הזה. הדרג הצבאי יצר נסיבות כאלה שלדרג האזרחי לא נותרו הרבה אפשרויות. להלכה הוא אמנם החליט, אבל זה היה רק להלכה. אחת הדוגמאות הטובות, אף שהיא אולי לא כל כך מקובלת, היא הדוגמא של מלחמת המפרץ והחלטתה של ישראל שלא להתערב במלחמה הזאת. זאת בניגוד למה שניתן היה לצפות, ואף אולי בניגוד למה שהשתמע מהצהרות של מנהיגים לפני המלחמה.

לדעתי – והדברים מבוססים בין השאר גם על ראיונות שערכתי – לדרג הצבאי בישראל היה משקל מכריע בהחלטה שלא להתערב במלחמת המפרץ. אגב, מי שקורא בספרו של משה ארנס שהתפרסם זה מקרוב, עשוי לקבל את הרושם מקריאה בין השורות, ששר הבטחון היה נתון בעצם בעימות כלשהו עם ראש ממשלה באשר לכיווני הפעולה, ומבין השורות גם משתמע, וארנס אומר זאת בעדינות, שהפיקוד הבכיר של הצבא לא היה דווקא לצידו בוויכוח הזה. נכון, משקלם של האמריקאים בהקשר זה ברור, ואין לזלזל במשקלה של הפנייה של נשיא ארצות הברית לשמיר, אבל לשלושה קצינים דאז: לרמטכ"ל, דן שומרון, לסגן הרמטכ"ל אהוד ברק, ולראש אגף המודיעין דאז והרמטכ"ל היום, אמנון שחק היו סיבות טובות מאוד לשלול את התערבותה של ישראל במלחמה – בעיקר כדי לא לקצר את ימיה – והם הביעו את דעתם בפני ראש הממשלה. לדבריהם היה משקל רב מאוד.

עוד דוגמא, לאירוע בעל השלכות מדיניות מובהקות: גירוש 400 אנשי החמאס, בימיה הראשונים של ממשלת רבין. הגירוש "התבשל" בעצם בין שניים: אהוד ברק ויצחק רבין. בתחילה, אפילו

השב"כ לא ידע, והוא הובא בסוד העניין רק בשלבים האחרונים. משרד החוץ כלל לא ידע. שר החוץ שהה בחו"ל וגם הוא לא הובא בסוד העניין, גם לא אחרי החלטת הממשלה. הגורמים המשפטיים יודעו די בחופזה. לפנינו מהלך מדיני בעל השלכות לא מעטות, אשר ראש הממשלה הוביל אותו, אבל מי שזים אותו, ומי שהגה את הרעיון של גירוש יותר רחב לתקופה יותר קצרה היה הרמטכ"ל אהוד ברק.

דוגמא שלישית קשורה לזכרו של דדו. הכוונה לפעילות הרבה של דדו, ערב, או תוך כדי מלחמת ששת הימים, לשכנוע הממשלה לעלות לרמת הגולן. אינני יודע אם אינטלקטואלית דדו התעמק בעניין, בבעיית היחסים בין הדרג האזרחי והדרג הצבאי, אבל הוא הלך על הקו הדק, על הגבול, על הסף, שביכולתו של איש צבא, להפעיל השפעה על ממשלה אזרחית, כולל ארגון משלחות מהצפון, שיבואו גם הן ויפעילו את השפעתן הפוליטית. יחד עם זאת, דדו היה, כמובן, נאמן להחלטת הממשלה ונמנע מלזום כל אירוע, או מצב, אשר יכבול את ידה, אבל היתה לו השפעה בנושא הזה. לעומת זאת, וזה נושא מעניין, דווקא שני מהלכים מדיניים, מהחשובים ביותר בתולדות המדינה, נעשו ללא מעורבותו של צה"ל, ובעצם בלא ידיעתו.

המהלך הראשון הוא פריצת הדרך לשלום עם מצרים שנעשתה בשיחות דיין-תוהמי. זה מהלך מדיני, שבישר את עידן השלום; מהלך ששינה את מהות היחסים בין ישראל לערבים והביא להסכם השלום וחוזה השלום בין ישראל ומצרים. שיחות דיין-תוהמי הביאו בעקבותיהם את הביקור ההיסטורי של סאדאת בירושלים, ואת ההסכם הישראלי-מצרי. המהלך הזה נעשה על-ידי ראש הממשלה בהשתתפות שר החוץ שלו, ללא ידיעת הצבא, ללא ידיעת הרמטכ"ל, וללא ידיעת שר הבטחון דאז.

ראייתי את אלוף (מיל') עזר וייצמן, היום נשיא מדינת ישראל, ושאלתי אותו האם הרגיזה אותו, או הפריעה לו העובדה שהמהלך הזה נעשה ללא ידיעתו. תשובתו היתה כנה מאוד ו"עייזרית" קלאסית: לא, אי-הידיעה לא הפריעה לו, זכותו של ראש ממשלה להביא למהלך כזה עם שר החוץ. הוא הודה שאולי הדבר לא הפריע לו, כי אחר כך הרי מילא תפקיד מרכזי במשא ומתן ודחף את המהלך קדימה. אבל בעניין אחד לא היה יכול לסלוח לשר החוץ, משה דיין ז"ל. וזאת העובדה שדיין לקח את מטוס הווסט-ווינד "שלו", ולא הודיע לו מה יעד נסיעתו. את זה, אין הוא יכול לשכוח. דבריו של עזר וייצמן ממחישים אולי יותר מכל עד כמה היה הצבא מנוטרל מהמהלך ההיסטורי.

גם רא"ל (מיל') מרדכי מוטה גור, הסביר בראיון שקיימתי איתו, את הרעיון המפורסם שלו ערב ביקור סאדאת, שבו דיבר על הונאה - רעיון שכמעט והביא לפיטוריו - אולי אחד המקרים הבודדים

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

שר הבטחון רצה לפטר רמטכ"ל וראש הממשלה מנע זאת ממנו - כריאקציה ברורה להוצאת הצבא מהעניין, ואי-שמיעת דעתו.

המהלך השני שבו לא היה הדרג הצבאי מעורב הוא הסכם אוסלו שעודנו טרי ונתון במחלוקת. אם ננטרל את הוויכוחים עליו ואת מגוון הדעות הפוליטיות - ברור שמדובר במהלך היסטורי. ואגב הסכם אוסלו, אסור לשכוח שיש בו שני מרכיבים - הצהרת העקרונות והסכם קהיר שבא אחריה. אבל להסכם אוסלו יש היבט נוסף, והוא ההכרה ההרדית שנבעה ממנו. כל זה בוצע על-ידי ראש הממשלה, הממלא הפעם גם את תפקיד שר הבטחון בשותפות עם שר החוץ שלו, אך כמעט ללא ידיעת הצבא וללא מעורבותו.

ועתה, לדברי סיכום. בעיקרו של דבר, קיימת חלישה אזרחית על התהליך המדיני. השליטה היא בידי הדרג המדיני. משקלו של צה"ל בתהליך משתנה מפעם לפעם. כמובן, יכולות להיות גם דעות אחרות, אך למיטב הבנתי זה אכן המצב. גם אין להמעיש ביכולתו של הדרג הצבאי ליצור מצבים, אשר יקדמו או ירחיקו מהלכים שהדרג האזרחי יכול להחליט עליהם. ואתן דוגמא אחת, המוזכרת בספרו של שלמה נקדימון על הפצצת הכור בבגדד. דברי מתבססים בעיקר על מה שנאמר בספר, אך גם על ראיון שקיימתי עם רא"ל (מיל') רפאל איתן. הפצצת הכור היא נושא מעניין, משום שניתן לראות בה את יכולתו של הדרג הצבאי ליצור מצב שהוא יכול לקדם, או למנוע - מהלכים שהדרג האזרחי רוצה בהם.

הרות החיה והכות הדוחף להפצצת הכור העיראקי היה מנחם בגין ז"ל. אין חולק על כך שהוא הגה ויוזם את הרעיון, ולולא עקשנותו ספק אם היה יוצא אל הפועל. עבור בגין זה היה כמעט עניין של אמונה דתית. דיברתי איתו לא פעם ולא פעמיים; ברקע היתה השואה, והיה בזה אקט של הצלת ישראל.

בהקדמה לספרו מתאר שלמה נקדימון מה יכול היה לקרות. הרמטכ"ל דאז רפאל איתן - בניגוד לדעות רבות שהיו אז בצבא ובקהילת המודיעין - היה שותף לראיית חשיבות הפעולה נגד הכור, ולדעתו, למרות שמנחם בגין היה ראש ממשלה חזק בנושא שהוא האמין בו מאוד, ורצה ללחום עליו, היו שני מקרים לפחות, שתמיכת הרמטכ"ל בו היתה מכרעת. קודם כל, בכך שהרמטכ"ל הציע הצעות צבאיות שהדרג המדיני היה יכול לקבלן. חוכמתו של דרג צבאי, אם הוא רוצה לקדם מהלך, היא בכך שהוא צריך להציע הצעה המביאה בחשבון את האילוצים של הדרג המדיני. וכך באה ההצעה לתקיפה מן האוויר, לעומת הצעות האחרות שיכלו לבוא בחשבון. הרמטכ"ל פעל בחוכמה, בכך

שהביא לפני הממשלה הצעה שעל פי הבנתו שלו, הדרג המדיני עשוי לקבלה, בשל מזעור הסיכונים, לעומת הצעות אחרות.

המקרה המכריע השני התרחש חודשיים לפני הפצצת הכור - והוא נגע לאיום הטילים הסוריים. לסורים היו בעיות עם הלבנונים הנוצרים. הנוצרים זעקו לנו לעזרה, במובלעת הנוצרית בוחלה, הסורים סייעו למוסלמים נגד הנוצרים, ומנהיגם באשיר ג'ומאיל פנה למנחם בגין להצילו. בגין הורה לחיל האוויר להפיל מסוקים סוריים, כאשר המחשבה היתה שמדובר בעיקר במסוקי קרב הבאים להפציץ את הנוצרים. בסופו של דבר התברר שהמסוקים הסוריים היו עמוסים בגייסות והפלתם גרמה למותם של עשרות חיילים סורים.

בתגובה, הכניסה סוריה טילי קרקע-אוויר לתוך לבנון, צעד שישראל הודיעה כל הזמן שלא תשלים איתו. ומה אירע? אלוף פיקוד הצפון טען שבעדיפות עליונה, חייבים לטפל בטילים האלו משום שהכנסתם פוגעת בהרתעה שלנו ואמרנו שלא נשלים עם זה, ושנית, הכנסת הטילים פוגעת ביכולתו של חיל האוויר לפעול. גם מפקד חיל האוויר היה בדעה זו וגם ראש אמ"ן. ואילו הרמטכ"ל דאז רפאל איתן, קצת בניגוד לדימוי שלו, טען, ובתקיפות, שיש להניח לטילים. ומדוע? העניין מוסבר בספרו של נקדימון, וחזר ועלה בראיון שקיימת עם רפאל איתן. אני חושב שאיתן צדק, וכאן ניתן לראות את היכולת של איש צבא להשפיע. איתן יסוּר שהוא הבין שהדרג המדיני היה מצוי שלושה חודשים לפני מועד הבחירות בישראל, ושתקיפת הטילים הסוריים, על כל המשתמע מכך - סכנה של הצתת האזור - תעמיד את ישראל בפני לחץ מדיני כבד ובמצב לא קל.

היה ברור לי - הסביר רפאל איתן - שממשלה אשר הולכת להרפתקאה כזאת, על כל המשתמע ממנה, לא תוכל שבועיים-שלושה אחר כך, גם להפציץ ולהשמיד כור גרעיני ליד בירה של מדינה ערבית, כשכוחות האוויר שלה חוצים לפחות מדינה ערבית או שתי מדינות ערביות אחרות בדרכם אל היעד. זה כבר היה "יותר מדי" בשביל הגב של הממשלה ושל ראש הממשלה, ערב הבחירות בישראל, כשהאופוזיציה מתנגדת למהלך של הכור, ומביעה את התנגדותה בשיחות שהיו למנחם בגין עם ראשיה ובעיקר עם שמעון פרס. לדעת רפאל איתן זה היה מצב הדברים, ולכן הוא כרמטכ"ל התנגד לפעולה נגד הטילים, וצידר בטיפול בהם במועד מאוחר יותר. ואכן כעבור שנה הצליח צה"ל להשמיד את מערך הטילים הסורי בלבנון.

לו היה רפאל איתן כרמטכ"ל בא ובתוקף תפקידו תובע ואומר שחייבים להשמיד את הטילים, קשה להניח שהממשלה היתה יכולה לסרב להמלצה. ואם היתה עושה כן, קיים ספק גדול אם כעבור חודש

היתה מוכנה לאשר את הפצצת הכור.

לסיכום, אני חושב שבמדינת ישראל בסופו של דבר הדרג האזרחי הוא שקובע. ברוב המקרים, יש חלישה אזרחית על תהליכים מדיניים, ומעורבות אנשי הצבא היא בהצגת דברים ובביצוע. אבל בשל שיקולי בטחון, שהם תמיד מרכזיים בכל משא ומתן מדיני, לצבא יש יכולת גדולה לצייר, להציג, וגם ליצור מצבים, וגם לבחור ביניהם. ולכן יכולה להיות לו השפעה רבה מאוד על הכרעות של המדינאים. החוכמה היא תמיד לדעת איך ליצור מנגנונים, שיבטיחו את האיזון הנכון לטובת העניין. תודה רבה.

פרופ' זאב מעוז:

תודה רבה לד"ר יהודה בן-מאיר שנתן לנו מסגרת קונספטואלית ומסגרת היסטורית לסוגיות היותר קונקרטיות, שיידונו בהרצאות הבאות. הדובר הבא הוא מר זאב שיף, הפרשן הצבאי של עיתון "הארץ", מבכירי העיתונאים והפרשנים הצבאיים בישראל. במידה רבה, זאב שיף מכיר את צה"ל לא פחות טוב מחלק גדול מן הקצינים הבכירים שלו, מכיוון שהרקע והמעורבות שלו כעיתונאי בתהליכים המדיניים והצבאיים היא ארוכת זמן. זאב שיף ידבר על השאלה האם נדחק צה"ל ממרכז הקונצנזוס הלאומי. זאב שיף בבקשה.

יום הכיפורים, מלחמה שהמחשה את מגבלות הכוח של ישראל ושל צה"ל, ושבה דובר על מחדלים, שנעשו בה טעויות ושבבעקבותיה הוקמה ועדת חקירה וראשי צה"ל הוענשו – בראייה לאחור, גם תוצאות מלחמה זו לא ערערו את מעמדו של צה"ל בלב הקונצנזוס הלאומי. ואין לבלבל בין הביקורת שגברה בעקבות המלחמה, וההרגשה שאין לאפשר לצה"ל להיות מעל לביקורת, לבין הרצון הכללי לשמר את צה"ל בלב הקונצנזוס הלאומי.

רק לאחר זמן, באמצע שנות ה-70, מצאתי תוך כדי חיטוט בארכיונים סימנים ראשונים לכך שהטענות המופנות ישירות כלפי צה"ל אינן מתמקדות באירוע מסוים, או במחדל מודיעיני, אלא נטען שצה"ל חדל למלא את ייעודו הבסיסי, ולא בשל כשלון מקצועי, או אישי. ושוב, אם מחפשים את מקור הביקורת מוצאים שהדבר קשור לתושבי השטחים היהודים – המתנחלים. מה שבוטל באותה העת הוא שמותחי הביקורת, עושים מאמץ שלא לחשוף את ביקורתם בפומבי, או נכון יותר, לא לעשות אותה פומבית מדי. הם נרתעים, כאילו שאינם רוצים לפגוע ממש בצה"ל.

וחשוב לציין בהקשר לכך, שלא נכונה הטענה הנשמעת, שהתלונות נגד צה"ל על כך שהוא איננו מספק את הבטחון לתושבים היהודים בשטחים, היא טענה של השנים האחרונות. טענות כאלה הושמעו הרבה לפני האינתיפאדה, הרבה לפני שהחל תהליך השלום, כאשר עוד היתה רגיעה יחסית בשטחים ורמת הבטחון היתה טובה יחסית. כבר ב-1974 התלוננו מנהיגי המתנחלים שצה"ל לא מעניק למתיישבים בטחון. אגב, זאת טענה שלא נשמעה בשנות ה-50, למשל, שנות המסתננים והפיראין כאשר אז באמת לא היה בטחון, לא בדרכים ולא באזורי הגבול, וגם לא מאוחר יותר, בשנות ה-70 וה-80, כאשר הבטחון בגבול הצפון התערער באמת.

באותה תקופה, באמצע שנות ה-70, כאשר משה ארנס כיהן כשר בטחון פונים אליו ראשי המתיישבים בשטחים בבקשה להיפגש ולדרון איתו בענייני בטחון ביהודה ושומרון. אבל הם דורשים שלפגישה הזו לא יוזמן אלוף פיקוד המרכז דאז אורי אור. הדבר לא התפרסם אז, ואני מדגיש זאת, שכן זאת לא תופעה שהחלה בימים אלה. אבל אז הכל נעשה עדיין בסתר, ואני מדגיש זאת גם משום שלמעשה, כמעט כל אלוף פיקוד ששירת בפיקוד המרכז נתקל בבעיות או בביקורת או בתלונות, או בהבעת אי-אמון או בהטפות מוסר. ההבדל, השוני היה בעוצמה או בפומביות, ובעיקר בתוכן הדברים. הטענה או היתה קודם-כל כלפי ראשי צה"ל. אגב, במקרה של אורי אור, שר הבטחון משה ארנס, השיב ברוגז, והודיע לראשי המתיישבים שבלא השתתפות אלוף הפיקוד לא תתקיים הפגישה.

מר זאב שיף:

האם צה"ל נדחק ממרכז הקונצנזוס הלאומי?

הנושא שעליו התבקשתי לדבר הוא, האם צה"ל נדחק ממרכז הקונצנזוס הלאומי? כותרת ההרצאה מסתיימת בסימן-שאלה. מכאן, שהתשובה לשאלה רגישה זו אינה די ברורה, אך ברור שהנושא מטריד. גם ברור שמשוהו מתרחש, ולא דווקא מתחת לפני השטח. בהרצאתי אשתדל לתת תשובה לשאלה.

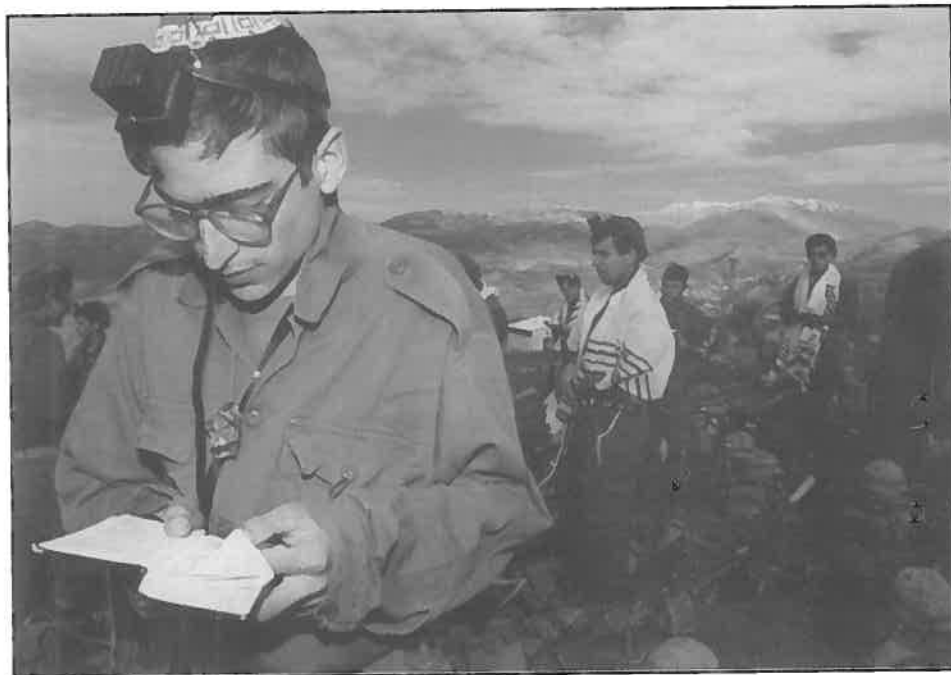
אני רואה דווקא את מלחמת ששת הימים כצומת, כפרשת-דרכים חשובה בשאלת הקונצנזוס הלאומי בנושא בטחון. לא מלחמת יום הכיפורים, כפי שסבורים רבים, אלא מלחמת ששת הימים. וזאת משום שעד למלחמת ששת הימים היה קונצנזוס לאומי רחב ביותר בנושא הבטחון, הן באשר למטרות הכוללות והן באשר ליחס היומיומי של הציבור ושל התקשורת לצה"ל.

בעקבות מלחמת ששת הימים החל הקונצנזוס בענייני בטחון להשתנות. תפיסת השטחים – כל שטחי ארץ-ישראל המנדטורית, ויותר מכך סיני ורמת הגולן – הביאה להתרחבות של המטרות הלאומיות הבטחוניות. וככל שהמטרות התרחבו, כך גבר גם הוויכוח בעם ובהכרח הצטמצמה ההסכמה הציבורית באשר למטרות האלה. הדבר התבטא בראש ובראשונה בסוגיית השטחים שנתפסו במלחמה, בשאלת אחזקתם, או ליתר דיוק, בשאלת אחזקת השטחים המאוכלסים. עניין זה הפך לנושא המחלוקת העיקרי: בטחון או אי-בטחון אל מול כיבוש ושליטה על עם אחר, על כל המשתמע מכך.

וכך, בתחילה אולי מבלי להרגיש, החל למעשה להתערער הקונצנזוס הלאומי בענייני בטחון. אבל מן הראוי לשים לב לכך שההתייחסות היתה קודם-כל לקונצנזוס בענייני בטחון, במושג הרחב יותר של התפיסה הבטחונית של הצרכים הבטחוניים בהקשר לשאיפות לאומיות אחרות של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. אבל זה לא היה ויכוח על צה"ל כגוף, לא על צה"ל ולא על זרועות הבטחון האחרות.

הוויכוח היה על התפיסה הכללית, והדבר לא פגע לא בצה"ל ולא בזרועות הבטחון האחרות שנשארו – למרות הוויכוח שהחל אז – בלב ליבו של הקונצנזוס הלאומי הבטחוני. יתרה מזאת, גם מלחמת

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

(דובר צה"ל)

תפילת שחרית במהלך פעילות מבצעית בדרום לבנון.

שמוותר על חבלים מארץ בארץ-ישראל דינו מוות. זה אמנם לא הנושא העומד לדיון במושב זה אף שבעקיפין הוא כן מתקשר לנושא ההרצאה – היחס המשתנה כלפי צה"ל וזרועות הבטחון – והוא בא לידי ביטוי לא רק בשיחות אישיות, במכתבים, אלא במעקב קבוע אחרי מה שנכתב בכתבי-העת, כמו "נקודה", "נתיב" ואחרים.

הנה כותרת אופיינית: "מצבא ההגנה לצבא ההפקרה". ואצטט קטע אחד לדוגמא: "על צה"ל עובר גל של פוליטיזציה, מאלפים את החיילים איך לפנות יישובים יהודיים, מסבירים להם את מדיניות 'השלוש' של הממשלה, וצה"ל הוא צבא הממשלה, ולא צבא המדינה". לפתע משתרש במחנה הזה, שלא רק קיצונים נמנים עמו, קו חדש האומר שצה"ל הוא צבא כושל, שאינו כשר אפילו למלחמה, וזאת לא בהקשר המבצעי, אלא בהקשר הפוליטי. והנה ציטוט ממאמר אחר: "רצף הכשלונות הבלתי

וזה מביא אותי לתקופתנו. התפנית בנושא הקונצנזוס מתחוללת קודם-כל במהלך ההתקוממות האזרחית, האינתיפאדה, שבה היו לצה"ל שעות קשות. ויותר מאי-פעם בעבר צה"ל הופך למעשה לשק איגרוף, למטרה נוחה לחבטות משמאל ומימין כאחת, והדבר לא חרל ולא משתנה, גם כאשר ההתקוממות דועכת. הסכם אוסלו, שבא לאחר מכן, מהווה עליית מדרגה מבחינת ההתקפות על צה"ל ועל השב"כ. כפי שנאמר, החבטות באות אמנם משני הקצוות, הן מהימין והן מן השמאל, אבל התפנית האמיתית מתחוללת דווקא במחנה הימין. אך לפני שאני בא לדון בימין, מלה על ההתקפות שבאו מכיוון השמאל הקיצוני.

מחנה השמאל הקיצוני תמך ותומך בשלום, אך הקו הבסיסי שלו היה מאז ומתמיד "אנטי בטחון", "אנטי צה"ל", "אנטי שב"כ", וזאת גישה כללית ולא רק בהקשר לכיבוש השטחים. גישתו היתה תמיד גישה אנטי צה"לית, בכל תחום, בכל נושא ובכל הזדמנות: נגד תקציב הבטחון, נגד מצעד צה"ל או מפגן צה"ל ביום העצמאות, נגד אופציה גרעינית, נגד פעילות צה"ל בכלל – אם בלבנון נגד החיזבאללה, ואם נגד החמאס והג'יהאד האיסלאמי בשטחים. וכשיש ויכוח, למשל, על חקירת חשודים בטרור, השב"כ א-פריורי הוא האשם, והחמאס הוא המאשים, ויחידות המסתערבים והשב"כ הן הפוגעות בחוק וכו' וכו'. באופן כללי, הם קוראים גם להפסיק את מה שמכונה עד לימינו אלה ה"פולחן המתמשך של צה"ל ופולחן הבטחון". והדבר מתיישב עם תפיסה כוללת האומרת שמדינת ישראל מתנגדת לשלום וצה"ל הוא מכשיר למימושה של התפיסה הזאת. אבל צריך לומר, שאין חדש בגישה הזו של השמאל הקיצוני, פרט לעובדה, שזה תהליך מתמשך שלא פסק גם אחרי הסכמי אוסלו וההסכמים עם אש"ף, ולמרות הטרור של החמאס.

התפנית האמיתית והמעניינת, מתחוללת דווקא במחנה הימין, במחנה שהאידיאולוגיה הבסיסית שלו היתה תמיד תמיכה בבטחון וצבא, לעיתים אפילו תמיכה עיוורת, וזה קורה דווקא במחנה שסממני העוצמה הצבאית שימשו אצלו כדלק לטיפוח הגאווה הלאומית.

ההסכם עם אש"ף הגביר את העצבנות במחנה הימין, ופינוי רצועת עזה ואזור יריחו, ממחישים להם את הסכנה, כפי שהם מגדירים אותה, המתקרבת קרוב יותר. ולכן, התגובות הן נמרצות וחרירות יותר, אבל זה הסבר, וכמובן לא הצדקה לנעשה. והדבר המעניין הוא, שהפעם הביקורת היא לא שקטה כפי שהיתה בשנות ה-70, היא לא מסתפקת בפעילות מאחורי הקלעים, אלא היא יותר ויותר פומבית, ונעשית בפרהסיה ובריש גלי. לא מדובר כאן בטענות כלפי הדרג המדיני, נגד הממשלה המכונה "ממשלת זדון", או לכך שיוצא "קול קורא" שחותרים עליו אישים ידועים, הקובע שמי

פוסק בצה"ל, הביא לאובדן הבטחון העצמי והאמונה בצדקת הציונות, וביכולת הגשמתה". ולדוגמא מביאים, למשל, את הנסיגה - על-פי הוראה, כמובן - מעמדה ליד נצרים, או את העובדה שאנשי חיזבאללה הניפו דגל על עמדה בגבול לבנון, או את המקרה של החייל שנקלע למרכז רמאללה והציל את עצמו בתחנונים. והאמירה היא - ושוב ציטוט ממאמר אחר - "זוהי בעיה שורשית, ומעל לכל חינוכית, ואין פתרון צבאי לאינתיפאדה, כל עוד החינוך בצה"ל איננו מתאים". ומלים אלה לא נאמרו על-ידי יחיד או יחידים, או קריאות-ביניים בהלוויה. והדברים עוד יותר חריפים. למשל מוכ"ל ארגון "אמנה", אומר ש"המוטיבציה של צה"ל שואפת לאפס". והטון הולך ומחריף. הנה ציטוט מדברי חברה במועצת קרית שמונה, האומרת, ולא בעידנא דריתחה, "צה"ל משתף פעולה עם הרוצחים". וכאן כבר מדברים על כל צה"ל ולא על אדם אחד, או על קצין זה או אחר. וכך אומר אליקים העצני לקציני צה"ל: "אתם מתנהגים כצבא מובס". ובמאמר ראשי שפורסם אחרי שרא"ל אהוד ברק סיים את תפקידו כרמטכ"ל, נאמר, בין השאר:

"בגלל שיקולים נכבדים, שהעיקרי שבהם הוא הרצון שלא לפגוע בצה"ל, הטילו בעבר מוסדות יש"ע את עיקר האשם על הבלבול הראשוני וחוסר הנתישות שבהתמודדות עם ניצניה של האינתיפאדה על הדרג המדיני, אולם האמת שכל בר-בי-יודע, היא, שהיה זה המטה הכללי, שבראשו עמדו דן שומרון ואהוד ברק, ולידם אלופי הפיקודים יצחק מרדכי ועמרם מצנע, שטעה טעות אסטרטגית היסטורית, שכתוצאה ממנה, התדרדרה המדינה למצב שבו היא נמצאת עתה, בגלל הפסד זה, נאלצה ממשלת הליכוד ללכת למרדיר, וממשלת רבין-פרס הרחיקה לכת עוד יותר עד להסכמי הכניעה של אוסלו וקהיר".

כלומר, בכל אשם הצבא או המטכ"ל של צה"ל.

ובהמשך אומרים לנו, "שהצבא עוסק בפוליטיקה". ושוב, ציטוט: "הצבא עוסק בפוליטיקה, הוא שנותן גיבוי להסכמי אוסלו וקהיר, הוא שמעורב גם במו"מ עם סוריה, שכל תכליתו הוא ויתורים ישראלים בגולן". והם מוסיפים שצה"ל והשב"כ מתגייסים ברצון לשמש ככלי למערכת הפוליטית. אם בעבר דובר על תקשורת עוינת, לפתע אנתנו מוצאים יותר ויותר אמירות על צה"ל, צה"ל העויין.

חשוב להדגיש, שלא מדובר בכל מחנה הימין אלא רק בחלק ממנו, אך החלק הזה הולך וגדל. הוא נעשה רעשני יותר מתמיד וקולו נשמע. הרב ולדמן, למשל, איש מכובד, מאשים את קצונת צה"ל שהיא נגועה במעורבות פוליטית, וראש מועצת קרית ארבע, צבי קצובר, אומר ש"הצבא והשב"כ

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

עורכים התנכלויות פוליטיות חוזרות ונשנות שתכליתן לערער את המוראל לקראת עזיבה והתפרקות מרצון. ונעשות גם השוואות, אומללות, לכך שבתקופת גרמניה הנאצית נמצאו קצינים שקמו נגד ממשלתם. איו מין השוואה! ועוד יותר מעניין שהדבר מלווה ביותר משמץ של איום כלפי הקצינים, וזה לא בשיחה, אלא בכתב-עת יפה לעין וערוך היטב: "כאשר משטרים פוליטיים נותנים את הדין על פשעיהם, גם הגנרלים ששיתפו פעולה נושאים באחריות". כך נאמר, לא פחות ולא יותר! ועל זה באופן טבעי, באות הקריאות המועזעות לאלוף פיקוד המרכז האלוף בירן: "רוצח, חמאס, משתף פעולה". תוך נסיון לפגוע בו ובאלוף מופז.

נכון, בערך בתקופה זו, ביולי 1994, יו"ר מועצת יש"ע ישראל הראל, שולח מכתב התנצלות לאלוף בירן, אבל לא חולפים, אלא חודשים ספורים, וראש מועצת קרית ארבע, צבי קצובר, מכנה בפומבי, במה שנראה בטלוויזיה את אלוף הפיקוד אלוף בירן, "עלוב הפיקוד". וראש מועצה אחר, מודיע שהוא ינתק את הקשרים עם האלוף.

או יהיו מי שיאמרו שעיקר המתקפה מכוונת נגד מפקדי צה"ל הבכירים, משום שכורכים אותם עם הדרג המדיני, אבל לאמיתו של דבר, דברי הביקורת במתקפה, מופנים גם נגד החיילים, אלא שזה נעשה בסגנון אחר. החיילים "לא טובים", כי הפקודות אינן מאפשרות להם לפעול, זו טענה רגילה, אבל ניתן להבחין גם בגישה לגלגנית, מאשימה. אם, למשל, יורים על אוטובוס, והחייל אינו משיב באש, או "איזה מן חייל הוא", וגם "לא מגיש עזרה לאנשים". שוב אני מדגיש שזה לא כלל הציבור במחנה הימין ויש רבים אחרים היוצאים מגדרם, להעניק לחיילים השומרים על הבטחון בשטחים הרגשה כאילו הם בבית, ורבים מבינים, כי היחס המתפרץ הזה, עלול להעמיק את הטריז בין המתנחלים והציבור האחר בישראל.

אבל הציבור הקיצוני יותר, הרעשני יותר, הולך וגדל. ברצוני לציין דוגמא אחרת, שהטרידה אותי במיוחד, והיא קשורה דווקא לשירות הבטחון הכללי. כאשר מונה ראש השב"כ הנוכחי, הופץ כרוז, ולהלן אצטט כמה משפטים ממנו: "הוא ובני ציון, אנשי בליעל מתיוונים, רשעים, רודפים יהודים צדיקים, [וכאן נאמר] והגדילו לעשות הרשעים הג"ל, כאשר בראש הארגון הנקרא שב"כ, העמידו את אחר מהרשעים הגדולים, רודף ידוע, המתיוון הראש, [וכאן בא שמו המלא] שמקום ריבצו [וכאן באה הכתובת שלו] ודינו כדין שאר הרודפים... גם בזמן הזה דינו מוות. ועל כן אנו קוראים לכל אשר קנאת ה' בוערת בו, ודם יהודי אינו הפקר אצלו, להסיר את החרפה הזו מעל ישראל, ולהשתדל לפגוע בו ובשאר הרודפים המתיוונים".

במילים פשוטות, זו קריאה לרצח פוליטי. היום זה ראש השב"כ, מחר זה הרמטכ"ל, שלא לדבר על הדרג המדיני. הדבר המטריד אף יותר מעצם הכרוז, היא העובדה שלא שמענו כל תגובה לא ממנהיגי יש"ע, ולא מראשי הימין הקיצוני, לא ממנהיגי המתנחלים, גם לא מרב או ממי שאיננו רב – שמגנה את הקריאה לרצח. והשתיקה הזו היא משמעותית. בעצם אינני מתפלא, משום שזמן קצר לפני זה, בכתב-העת "נקודה", התפרסם מאמר, שבו נאמר: "השב"כ הגדיל את האגף היהודי שבתוכו, ואנשיו החלו עוסקים במעקבים פוליטיים נטו, מהסוג הנהוג רק במדינות טוטליטריות. ויותר משראש הממשלה מעוניין שהשירות יספק לו שירות מודיעין פוליטי, השירות מתנדב לעשות זאת, מתוך הרגשת שליחות, והם טוענים שאם ימנו איש זה וזה לתפקידו, פירוש הדבר תהיה הכרות מלחמה על הציבור הלאומי." זה לא היה. ואפשר להוסיף עוד ציטוטים כהנה וכהנה.

ועתה לדברי סיכום. בהרצאתי התייחסתי יותר ליחסן של קבוצות פוליטיות ואידיאולוגיות לצה"ל. וכאן ללא ספק, התחולל שינוי של ממש. קשה לדעת את עומקו, אך ברור שבעיני רבים, רבים יותר מבעבר, ודווקא במחנה הימין, צה"ל וגם השב"כ נתפסים כמכשירים פוליטיים בידי הממשלה, והם משתפים פעולה בעניין הזה ברצון, ואף דוחפים קדימה יותר מהדרג המדיני. יחס כזה לא מוכר בעבר. וזה בוודאי קשה לצה"ל וקשה לשב"כ.

בעניין הזה אנחנו בתחילתו של תהליך, ולצערי יש גם מי שמעוניינים לדרבן אותו: קיצונים משני המחנות שחברו שוב יחד, אלא שהפעם זה לא מחנה קיצוני בישראל ומחנה קיצוני בצד הערבי, אלא שני המחנות הקיצוניים הם בתוך ישראל. המסקנה היא לכן, לצערי, שכתוצאה מהוויכוח הזה, צה"ל אכן החל להידחק מהמרכז של הקונצנזוס הלאומי, התוצאות יכולות להיות שונות, ואינני יודע כיצד ייראו הדברים בהמשך, אך זה תהליך שלילי ולא טוב. תודה רבה.

פרופ' זאב מעוז:

תודה רבה לזאב שיף. אני חושב שכבר צוידנו בהרבה חומר למחשבה. הנושא הבא – האם גברה הפוליטיזציה בצה"ל? – קשור ישירות לאחת מנקודות הביקורת שהווכחו בהרצאתו של זאב שיף, הטענה שצה"ל משמש כלי-שרת בידי המערכת הפוליטית. האם נכונה טענה זאת והאם זהו הכיוון

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

של הפוליטיזציה – אם אכן תהליך כזה מתרחש. על שאלות אלה ידבר ד"ר יורם פרי, עורך "דבר", שחקר רבות בנושא יחסי צה"ל והדרג המדיני ובסוגיה של הפוליטיזציה של קציני צה"ל. ספרו על צה"ל והמערכת הפוליטית בישראל ראה אור בהוצאת אוניברסיטת קיימברידג' ומאז יש לשער שהוא עידכן את בסיס הנתונים שלו. מיורם פרי נשמע אם המצב היום, דומה למצב ולתהליכים שהתרחשו בעבר, בתקופה שבה דן ספרו. יורם, בבקשה.

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

מוכרות, לא לציבור הרחב ואפילו לא במסגרת האקדמית. הכוונה, לחידושים בתחום חקר היחסים בין חברה וצבא, לזרם חדש הקורא קריאה שונה מאוד את הטקסטים הישנים, ומספר סיפור חדש לגמרי.

האסכולה החדשה, שאני מכנה אותה בשם מדעני החברה הרדיקלים, חלוקה באופן עמוק עם כל הגישות שהיו נוהגות עד כה במדעי החברה בישראל, והיא שלפה מן המחסן מושג שלא נשמע בארץ הרבה שנים – המיליטריזם. הנה ציטוט לדוגמה הלקוח ממאמרו של פרופ' ברוך קימרלינג בנושא:

"בניגוד למרבית הגישות במדעי החברה בישראל, השוללות קיום מיליטריזם בישראל, ואפילו את עצם אפשרות היווצרותו, אכן התפתח בישראל מיליטריזם, אשר השתנה מדי פעם בצורתו ובעוצמתו, עד אשר הפך לאחד מן העקרונות המארגנים המרכזיים של החברה הזאת.

אנו חברה מיליטריסטית מובהקת, ומיליטריזם זה הוא גם העקרון המארגן המרכזי שסביבו נעה החברה הישראלית, פועלת, קובעת את גבולותיה, את זהותה, ואת כללי המשחק הנהוגים בה. הגיע זמן לקרוא לילד בשמו בשיח הציבורי, לנתח את התופעה והשלכותיה, ובמידת האפשר, גם להסיק ממנה מסקנות. אמנם אין זה מסוגי המיליטריזם המקובלים ביותר בדימוי הציבורי, ויש לו ייחוד וגוון ישראלי מקומי, אולי זו אחת מן הסיבות, שעד כה היה המיליטריזם הזה קשה לאיתור, לגילוי ולניסוח".

חשוב מאוד לשים לב לאסכולה החדשה הזו, להבין את טענותיה ולקיים דיון אקדמי וציבורי איתה. מדובר אמנם בקבוצה קטנה של מדעני חברה מתחומים שונים בכל האוניברסיטאות, אך מספר חבריה הולך וגדל. היא מורכבת מאנשים מוכשרים מאוד, שתפוקת כתיבתם גדולה, והם שויבילו הן במחקר והן בכתיבה בשנים הקרובות.

שאלת המוצא היא, כיצד קרה שהחברה הישראלית, השרויה במלחמה מתמדת עם צבא כל כך גדול ושהבטחון בה הוא נושא כה מרכזי וגיוס המשאבים לבטחון בה הוא כה רב, נשארה חברה פתוחה, דמוקרטית ונאורה? כיצד נשמרה הבכורה לערכים האזרחיים? כיצד נשאר הצבא מכשיר, כלי, צבא המבצע את הוראות הדרג המדיני, כפוף לדרג המדיני – גם אם הוא משפיע עליו. זו השאלה המרכזית, שלה נתנו חוקרי החברה הישראלית בתחומים האלה תשובות שונות מזה 30 שנה.

הסוציולוגים החדשים טוענים שהתיאור של ישראל ככזו הוא תיאור מסולף, ייפוי של המציאות והאמת שונה לחלוטין. התרבות הפוליטית הישראלית – כך הם טוענים – היא מיליטריסטית

ד"ר יורם פרי:

האם גברה הפוליטיזציה בצה"ל?

נכון עשה היו"ר כשהציב אותי כדובר שלישי במושב זה. הדובר הראשון, ד"ר יהודה בן-מאיר, דיבר על היחסים בין הדרג המדיני והדרג הצבאי והתמקד בנושא קבלת ההחלטות. הדובר השני, זאב שיף, דיבר על השינוי ביחסי הצבא והחברה האזרחית, ועסק בעיקר במתח או בעימות בין הצבא לבין קבוצה מסוימת בחברה האזרחית – בעיקר קבוצות מהימין. בכוונתי להרחיב את הדיון ולעסוק בו ברמה מעט יותר תיאורטית.

לפני כמה שנים החל להתנהל בארץ ויכוח מעניין בדבר ההיסטוריוגרפיה של מדינת ישראל. החלה מתקפה של מי שמכונים ה"היסטוריונים החדשים", שמות מוכרים כמו בני מוריס, אבי שליים, אילן פפה ותום שגב, על ההיסטוריונים הוותיקים והמסורתיים ועל הנאראטיב הצינוני שלהם. הוויכוח פרץ אל מחוץ לכותלי האקדמיה ועדיין נמשך.

ויכוח אחר, החל אף הוא לפני כחמש שנים, והוא צובר תאוצה מעניינת. ויכוח זה עדיין איננו מוכר כל-כך לציבור הרחב, ובינתיים הוא מתרחש בתוך הקהילה האקדמית. המגיש איננו ההיסטוריה, אלא הסוציולוגיה, והשחקנים הראשיים הם הסוציולוגים הביקורתיים, שם שהם נטלו לעצמם.

כמו ההיסטוריונים גם הסוציולוגים מציעים הסבר אחר, הסבר חלופי, אפילו חתרני, של החברה הישראלית – הן בעבר והן בהווה. כמו ההיסטוריונים החדשים גם הם מערערים על המתודה המדעית שבה נקטו הסוציולוגים המסורתיים או ה"מימסדיים". במקום המתודה של הסוציולוגים הקודמים – הפונקציונליזם המשופר או המבוקר – הם מציעים פרדיגמות מחקריות חדשות, שהמושג המשותף להן הוא הביקורתיות. הפרדיגמות הן מסוגים שונים: מרקסיזם, ניאו-מרקסיזם, קולוניאליזם, ויש גם פרדיגמות אחרות. וכמו במקרה של ההיסטוריונים החדשים, לוויכוח האקדמי וההיסטורי נוסף גם ויכוח אידיאולוגי, לא רק על המצוי אלא גם על הרצוי. סוציולוגים אלה שייכים ברובם לקבוצה הפוסט-מודרניסטית ותומכים בהשקפת העולם הפוסט-ציונית.

בהקשר זה, יש עוד תחום מעניין, שבו חלו בשנים האחרונות התפתחויות דרמטיות, וגם הן אינן די

והמיליטריות הוא העקרון המארגן של החברה הזאת. זאת ועוד, המיליטריות הישראלית היא אחד המקורות החשובים להמשך קיומו של הסכסוך הישראלי-ערבי.

ניתן לחלק את החוקרים הרדיקלים לכמה קבוצות, המשתמשות בסוגים שונים של טיעונים. הקבוצה הראשונה היא המרקסיסטים, או הניאו-מרקסיסטים, כמו כרמי ורוזנפלד שכתבו מאמר חשוב ב-1989 ובו הם מסבירים, שמיד לאחר הקמת המדינה, היתה החברה הישראלית יכולה להתפתח במסלול סוציאליסטי והומניסטי, אבל האגף הימני בתנועת העבודה בחר בממלכתיות כאסטרטגיה מועדפת, והמיליטריות – והמלחמות – היו הכלי שבאמצעותו קובעו היחסים הבין-מעמדיים בישראל, וגם היחסים בין ישראל לבין הפלסטינים והמדינות מסביב. כלומר, במידה רבה מאוד, הסכסוך הישראלי-פלסטיני, או הסכסוך הישראלי-ערבי היה החצנה של המאבק המעמדי בישראל.

קבוצה מעניינת יותר, מתוחכמת יותר, היא קבוצה של כלכלנים פוליטיים. שנים רבות לא עסקו בארץ בתחום הכלכלה המדינית. והנה, שמשון ביכלר כתב לפני שנתיים עבודת דוקטורט מעניינת מאד בתחום זה באוניברסיטה העברית בירושלים. העבודה עוסקת בהוצאות הבטחון בישראל, וטענתו המרכזית היא שהוצאות הבטחון לא היו פונקציה של צורכי הבטחון של ישראל, גם לא פונקציה של יחסי החוץ שלה, אלא תוצאה של תהליכים כלכליים, תהליכים של הצברי-הון של "הכלכלה הגדולה". כלומר, תהליכים כלכליים הם אלה שקבעו וקובעים את יחסי החוץ של מדינת ישראל, את יחסי הבטחון שלה, את צורכי הבטחון שלה וכו', וכמובן, הם גם גורמים למרוץ חימוש ולמלחמות.

גישה ביקורתית מזווית אחרת לגמרי מציג סוציולוג מאוניברסיטת תל-אביב, אורי בן-אליעזר, שהשלים את עבודת הדוקטורט שלו במאי 1988. הוא עוסק בנושא הבטחון והבטחונות, וטוען שהבטחון היה משאב מסוים של קבוצת גיל, של קבוצת דור מסוימת, שאיפשר לה להגיע לעמדות פוליטיות. דור זה הטביע את חותמו בשנות ה-30, בחר לפעול בתחום הבטחון בד בבד עם התפתחות הכוח הצבאי הישראלי, ואחר כך, בגלל שליטתו במשאב הזה, הגיע לעמדות שליטה במוסדות המדיניים בחברה הישראלית. הוא השתמש ב"דת הבטחון" כדי לבסס את היתרון הפוליטי שלו, והסתמך על הטיעון ש"מכיוון שאנחנו מבינים בבטחון, אנחנו צריכים להישאר בשלטון". ולכן היו הסכסוך הישראלי-ערבי והבטחונות, חלק ממנגנון השליטה הפוליטי.

מאז 1988, כתב בן-אליעזר עוד כמה עבודות, שבהן הוא פיתח את התיזה על המיליטריות הישראלית. אביא ציטוט לדוגמה מדבריו:

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

"הצבאיות הישראלית זהו דפוס מיוחד המאפיין את התרבות הפוליטית. [היא] גברה על הניגודים בין השמאל והימין, היא לא נכללה כלל בשיח הישראלי, היא הפכה לתופעה בת-קיימא, שאין מערערים עליה, דרך מקובלת לפתרון בעיות פוליטיות.

התרבות הפוליטית הישראלית גרושה בביקורת נוקבת ואלימות מילולית רבה, בתחרות, במאבקים המלווים בהבטחות אינספור לשינוי המצב, ועם זאת, בהשלמה מעשית עם המצב, קונפורמיות, נטיה לקונצנזוס".

הדוקטורט של יגיל לוי, אף הוא מתל-אביב, מדצמבר 1993 על תפקיד "הספירה הצבאית בבינוי הסדר החברתי-פוליטי בישראל – ניתוח הסכסוך הישראלי-ערבי כאסטרטגיה של שליטה מדינית", הוא עבודה מרחיקת-לכת עוד יותר באותו הכיוון. העבודה מתבססת על תיאוריות מעניינות, ביקורתיות – אבל מסובכות, ובמיוחד על הגישה הריאליסטית של ג'פרי אייזק, שפירסם ספר חשוב, על "כוח ותיאוריה מרקסיסטית".

על פי התפיסה הביקורתית הזאת, המדינה איננה גוף אוניקטיבי ונייטרלי, היא גם לא מוסד חסר-אינטרסים משל עצמו. אדרבא, המדינה היא ארגון המשמש כלי בידי קבוצה מסוימת, שיש לה עוצמה, כמנוף לשעתק את יחסי העוצמה בחברה, דהיינו, להבטיח את מעמדם, את היתרון היחסי שיש להם על פני האחרים. בחברה הישראלית מדובר באשכנזים. הצבא הוא אחד מן הכלים שבהם משתמשת המדינה לשעתק את יחסי העוצמה האלה, ולכן הצבא הוא כלי לשימוש פוליטי פנימי. וכך כותב לוי בדברי הסיכום של עבודת הדוקטורט שלו:

"מערכת הלגיטימציה של הסדר החברתי והפוליטי בישראל, נסמכת על זהויה של המדינה עם יעדים קיומיים אלימים", כלומר אנחנו מסכימים עם המבנה החברתי והסדר המדיני הזה, מכיוון שהמדינה הזאת, עונה על יעדים קיומיים. "באופן זה שימש ניהולו של הסכסוך הישראלי-ערבי כאסטרטגיה של שליטה מדינית, אשר איפשרה לשעתק את מעמדם הדומיננטי של האשכנזים, בני היישוב הוותיק, תוך הבטחת מעמדם הפריפריאלי של המזרחיים".

יגיל לוי אינו שואל האם הסכסוך הישראלי-ערבי התחיל משום שמישהו תקף אותנו, אלא טוען שהסכסוך היה אסטרטגיה המאפשרת לקבוצה האשכנזית השלטת להבטיח את המשך שלטונה, ולהשאיר את המזרחיים בפריפריה של החברה הישראלית. "אסטרטגיה זו העניקה למדינה מעמד עורף, כיישות המעניקה בטחון ומבטיחה את קיומה של הקהילה הישראלית. מעמדה של המדינה איפשר להעניק

נשיא המדינה עזר וייצמן והרמטכ"ל רא"ל אמנון ליפקין-שחק בקבלת-פנים לחיילים מצטיינים, יום העצמאות תשנ"ה. (דובר צה"ל)

כי אי-אפשר להמשיך היום ב"סיפור הישן". וזה מה שעושים רוב החוקרים: מוסיפים לתאר את החברה הישראלית, את יחסי הצבא והחברה הישראלית, כפי שתיארו אותם במשך ארבעים שנה.

בעיתונים מתפרסמים הרבה מאמרים, וגם נטען מעל בימות אחרות שצה"ל אינו מעורב בפוליטיקה. חשוב לראות שהתמונה הרבה יותר מורכבת מכפי שהציגו, למשל, שני הדוברים לפני. הם דיברו על הביקורת על צה"ל. זאב שיף דיבר על הביקורת של קבוצות הימין נגד הצבא. הבאתי אתי את אחד העיתונים של השבוע שעבר, את המקומון "עיתון תל-אביב", ובו כתבה שנושאה האלוף אילן בירן. מה יעשה האלוף בירן עכשיו? כיצד ינהג בתקופה הקרובה? שואל הכתב, ומשיב שבירן שאף להיות ראש אמ"ן, אך ככל הנראה הוא כבר לא יהיה. לפי הכתבה סבור בירן שבעצם ליצחק רבין ולמפלגת

מעמד מוסכם לפרקטיקות השליטה שלה, בהן נטל הצבא תפקיד מרכזי, "ודרך זו נוצרה התניה בין קיבוע מצב הסכסוך, לבין תיחזוקו של ההסדר התברתי כסדר דל-עלויות."

הביטוי הבולט ביותר, המגובש ביותר של התפיסה הזו מופיע בעבודותיו של אחד מטובי החוקרים בארץ. לא צעיר שסיים זה לא מכבר את עבודת הדוקטורט, אלא איש אקדמיה ותיק שמאחוריו עשרים שנות עבודה מאוד פוריה. הכוונה לסוציולוג פרופ' ברוך קימרינג מהאוניברסיטה העברית בירושלים. המאמר החשוב ביותר שלו בעניין זה התפרסם בכתב העת "תיאוריה וביקורת" לפני שנתיים, וכותרתו "מיליטריזם בחברה הישראלית".

קימרינג מבחין בשלושה מימדים של מיליטריזם. המימד הראשון, הבולט והמוכר ביותר, הוא המימד הכוחני של שלטון צבאי, המוכר לנו ממדינות בעולם השלישי, מאמריקה הלטינית וכדומה. לכאורה, הרגם הזה לא קיים בחברה הישראלית. אבל אם לא נסתכל רק על ישראל הקטנה שבתחומי הקו הירוק, אלא על כל השטח הנתון לפיקוח הישראלי, כלומר ישראל והשטחים, ברור שהרגם הזה מתקיים, ובהחלט אפשר לתאר מצב זה כמיליטריזם במובן הפשוט של המילה. לכן, כך טוען קימרינג, אי-אפשר להגדיר את ישראל כדמוקרטיה.

המימד השני הוא המימד התרבותי - מיליטריזם תרבותי - והוא קיים בישראל. הכוונה לכך שהמלחמה היא ציר מרכזי, נושא מרכזי, שסביבו מתארגנת התרבות. לבטחון מוענק מימד רתי, ויש הרבה מאוד סימנים של פולחן המלחמה בחברה. אכן, במאמרו מביא קימרינג דוגמאות רבות למיליטריזם התרבותי.

המימד השלישי הוא המימד הקוגניטיבי שאותו הוא מכנה בשם מיליטריזם אזרחי. והוא מסביר: "אין הכרח שהצבא ישלוט שליטה צבאית במערכת, והוא אינו בהכרח במרכז הפולחן של המדינה, אבל שיקולים צבאיים, שיקולים המוגדרים כשיקולי בטחון לאומי, יהיו תמיד עדיפים, מקומם בסולם של הקדימויות יהיה גבוה מזה של שיקולים פוליטיים, כלכליים, או אידיאולוגיים." שיקולים בטחוניים-צבאיים יהיו לכן חלק מרכזי של העקרונות המארגנים של הקולקטיב.

מדוע אני מוצא לנכון לפרט כאן את העמדות השונות של הסוציולוגיה החדשה? ראשית, דומה שהן עדיין אינן די מוכרות. שנית, מכיוון שהחוקרים שהוזכרו כאן - ויש עוד כמה שלא נזכרו - הם הרור הצעיר, החוקר והמתחנך בתחומים האלה, ובשנים הקרובות, ישמשו ספריהם ועבודותיהם כחומר לימודי לסטודנטים, כמקורות לעבודות ולמחקר. שלישית, חשוב להציג את הסוציולוגיה החדשה,

העבודה, אין סיכוי לנצח בבחירות הבאות. ואם ינצח הליכוד, תהיה למתנחלים השפעה גדולה יותר על קביעת המדיניות, וראש הממשלה הבא, בנימין נתניהו, יביא בחשבון את העמדה שלהם. ואז אם הוא, אילן בירן, רוצה להמשיך בקריירה צבאית, הוא יצטרך להתאים את תפיסת העולם שלו. האם יעשה כן בעצות הפוליטיות שהוא יתן לממשלה באשר להמשך תהליך השלום, או שמא לא יעשה כך? על פי הנאמר בכתבה, התשובה היא חיובית, כמובן, אם הוא רוצה להמשיך ולשרת בצבא. הבאתי רוגמא זאת על מנת להרגיש עד כמה עניין היחסים בין הדרג הצבאי לדרג המדיני הוא מורכב, לא רק במישור של קבלת החלטות בתחום הלאומי, אלא במישור של איזה עמדות יציג ראש אמ"ן, או ראש חטיבת המחקר באמ"ן, אם הם רוצים להמשיך ולכהן בתפקידיהם.

לפני כעשר שנים הצגתי מודל, שקראתי לו מודל של "השותפות הצבאית-פוליטית" ובו ניסיתי לתאר את היחסים בין שתי המערכות – הצבאית והפוליטית. במחקרי אז ניסיתי להראות את הרפוס המיוחד שנוצר בישראל, שאמנם לא הפכה להיות ספרטה, או מדינת מבצר, אבל היא גם לא דמוקרטיה במובן הרגיל של הדמוקרטיה המערבית, וזאת בשל המצב המיוחד שבו היא נתונה – מצב של מלחמה מתמדת. בדקנו אז את היחסים בין מפלגת השלטון והצבא, ומצאנו קואליציות של קצינים ופוליטיקאים מול קצינים אחרים ופוליטיקאים אחרים, וזיהינו את המאבקים בין הקואליציות האלה. בדקנו את טיב היחסים בין ראש הממשלה, שר הבטחון והרמטכ"ל, מסוף שנות ה-60, עד כמעט סוף שנות ה-70 ובמיוחד בשנות ה-70. זיהינו קואליציות מאוד מעניינות, שבהן ראש הממשלה הוא בן-ברית של הרמטכ"ל, בעוד ששר הבטחון שייך לקואליציה אחרת, ובדקנו כיצד הרבר משפיע. דיברנו על הירידה בויקה המפלגתית, ועלייה במעורבות של הצבא ברמה הלאומית, זה היה נכון לתקופה ההיא.

בעשור האחרון קרו שני דברים ששינו את התמונה. ראשית, האינתיפאדה ושנית, תהליך השלום. באשר לאינתיפאדה, בפעם הראשונה מצא צה"ל את עצמו נתון במלחמה אנטי-חתרנית, אנטי-מהפכנית. מלחמה שהוא לא היה רגיל בה – מלחמה פוליטית. בניגוד למלחמות שבהן צריך לכבוש שטח ולחסל פורמציות של אויב, בסוג כזה של מלחמה אין עושים זאת. המלחמה היא על רוחו של האויב, מלחמה על רעת-הקהל בעולם, מלחמה על רעת-הקהל במדינה היוצאת למלחמה, מלחמה על המוראל של המתקוממים. במלחמה מהסוג הזה לא קובעת העוצמה הצבאית, אלא גורמים אחרים, והעיקרי שבהם, הנכונות לשלם מחיר להמשך המלחמה. ובניסוח חריף יותר, הנכונות לשלם במוות: מי שמוכן לשלם ביותר מתים, סופו לנצח.

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

בכל המלחמות מהסוג הזה שהיו מאז 1945, היו המתקוממים מוכנים לשלם מחיר גבוה יותר. ולכן מאז 1945, כמעט בכל המקרים, המתקוממים ניצחו את הצבא הסדיר שעמד מולם. מלחמה מסוג זה היא פוליטית באופייה, ולכן הצבא הפרופסיונלי הופך בעל כורחו להיות מעורב בתחום הפוליטי.

אם מאז הקמת המדינה היה צה"ל מעורב בפוליטיקה, האינתיפאדה העמיקה מעורבות זאת בכמה דרגות. מן הראוי לזכור מה אמר השמאל על צה"ל בראשית האינתיפאדה, ואת המאבק שהיה לצבא עם המערכת המשפטית כשביקש לקבוע את האמצעים הלגיטימיים למלחמה בהתקוממות. במילים אחרות, מכיוון שהמלחמה הזו היא מלחמה פוליטית, לא היה מקום לציפיה שהצבא לא יעסוק בפוליטיקה. זאת מכשלה העומדת בפני כל צבא הנתון במלחמה מסוג זה, והיא פוגעת בו פגיעה קשה. הבעיה היא, שמכיוון שבמלחמה כזו גם אי-אפשר להצליח, המצב נעשה עוד יותר מסובך – וצה"ל אכן הפסיד את האינתיפאדה. הוא לא היה יכול לנצח אותה.

כדאי להזכיר בהקשר זה את עבודת הרוקטורט של גיל מרום שהושלמה רק לפני כמה חודשים באוניברסיטת תל-אביב. עבודה מעניינת על נושא המלחמות הקטנות. מקשה מרום, מרוע מדינות מערביות מאז 1945, אינן יכולות לנצח במלחמות קטנות נגד קבוצות מתקוממים? ותשובתו: מכיוון שבמלחמות מהסוג הזה אפשר לנצח רק אם נוקטים רמת אלימות כה-גבוהה, שבתברות דמוקרטיות לא ניתן להשתמש בהן. אמנם באינתיפאדה, המתקוממים לא הציגו את יעדם הסופי: סילוקה של ישראל מהשטחים. אבל הם העלו את מחיר ההישארות בשטחים לרמה כזו שרוב החברה הישראלית היה מוכן לוותר, ולא לשלם את המחיר. צה"ל, שהבטיח לפוליטיקאים לספק להם חופש תמרון מדיני והבטיח לאפשר להם לקבוע את הפתרון המדיני של הסכסוך מבלי להיות מושפעים מההתקוממות – לא סיפק את שהבטיח. היה ברור מראש שזה מה שיקרה. ובאינתיפאדה הצבא הפך להיות מעורב, ומסובך, במערכה מאוד פוליטית.

הדבר השני שקרה בעשור האחרון הוא שהחל תהליך השלום. בעצם תהליך השלום הוא תהליך של הנתקות מהמלחמה, disengagement מהמלחמה, וההתנתקות הוא תהליך פוליטי באופיו. ולכן הצבא, המעורב בהנתקות מהמלחמה, מעורב בתהליך פוליטי באופיו. הצבא רוצה לצאת ממצב המלחמה הבלתי פוסקת הזאת של האינתיפאדה, שגרמה למצב משברי לחברה הישראלית.

חודש לאחר פרוץ האינתיפאדה, התפרסם מאמר שבו תיארתי מה קרה לצבאות שהיו מעורבים במלחמות ממין זה. וקורים להם בדרך-כלל שלושה דברים. (א) משבר של זהות פנימית. צבא סדיר

לא נועד ואינו ערוך להילחם נגד מערכת אזורית, נגד אזרחים, נגד נשים ונגד ילדים, הוא אינו אמור לעשות תפקידי שיטור. (ב) משתרר מתח בין הצבא ובין הדרג המדיני. (ג) מתפתח משבר בין הצבא ובין החברה האזורית, כי מה שלא יעשה הצבא, יש קבוצות פוליטיות שמתנגדות לו. ומכיוון שהצבא נתפס כעושה פוליטיקה, הכלים והאמצעים שבהם הוא משתמש, עלולים להיות שנויים במחלוקת, והצבא נמצא כבול.

למזלנו, בחברה הישראלית המצב המשברי הזה לא הגיע לשלב מתקדם. נראו רק ניצניו הראשונים, אבל הוא בהחלט היה עלול להעמיק, כפי שקרה במקומות אחרים בעולם. הדברים לא התפתחו לרמה כזו. תהליך השלום הקהה את החריפות, אבל הואיל והצבא הוא גורם בעל משקל גם בתהליך השלום, המעורבות הפוליטית שלו ממשיכה להיות עמוקה.

לכך יש להוסיף עוד שני דברים. האחד הוא שהמשלה נשענת על הצבא כרי להשיג לגיטימציה לתהליך השלום. זו אינה תופעה חדשה, שההדרג הפוליטי בישראל נעזר בצבא לצורך השגת לגיטימציה למהלכים מדיניים, והיא קיימת בעליות וירידות מאז הקמת המדינה. מכיוון שלצבא יש גישה מקצועית ולא אידיאולוגית, הוא יכול לשכנע חלקים יותר גדולים של דעת הקהל בצידקו של המהלך הפוליטי הזה.

הדבר השני הוא דפוס הפעולה הספציפי של ראש המשלה ושר הבטחון יצחק רבין, שמן הבחינה הזאת הוא לא שונה עקרונית ממה שנהגו לפניו אנשים כמו בן-גוריון. התחושה היא שנוח לו יותר לעבוד עם הבירוקרטיה הצבאית מאשר עם הבירוקרטיה הפוליטית, ובמיוחד זו המפלגתית. מכיוון שתהליך השלום יימשך עוד מספר שנים, המעורבות של הצבא בפוליטיקה הישראלית, בלית ברירה, תימשך גם היא בשנים האלה. ולכן הגורם המרכזי שישפיע על מידת עומקה של המעורבות הזאת ועל עוצמתה הוא אופי הפעולה של הדרג המדיני.

מה שמאפיין את החברה הישראלית הוא שהיא עדיין חברה דמוקרטית, בניגוד למודלים של הרדיקלים, שהצגתי מקודם, והדרג הצבאי מקבל את העמדות של הדרג המדיני, אף על פי שהוא גם יכול להשפיע עליו. ולכן, נראה שמידת העוצמה, או מידת המעורבות של הדרג הצבאי בעתיד תהיה תלויה במידת החופש שיינתן לו על-ידי הדרג המדיני. ככל שיינתן לו יותר חופש, הוא יהיה יותר מעורב. ככל שהוא יוגבל, הוא יהיה פחות מעורב. אבל המצב הזה, הרפוס של שותפות צבאית-פוליטית, ימשיך להתקיים עוד שנים רבות בחברה הישראלית.

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

ומשפט נוסף לסיום. אחד הביטויים המעניינים לאופי השותפות הצבאית-פוליטית בישראל, היא העובדה שצה"ל הוא אחד המאגרים החשובים ביותר למוביליות פוליטית בארץ, עד הרמות הגבוהות ביותר. והרפוס שרמטכ"ל הולך לפוליטיקה, הוא כמעט דפוס שכוח. עובדה היא שאפילו רמטכ"ל לא-פוליטי, רמטכ"ל שכלל לא רצה ללכת לפוליטיקה - רפאל איתן - הקים תנועה ורץ לכנסת. ורן שומרון שגם הוא לא היה מעוניין ללכת לפוליטיקה, מוצא את עצמו בראש קבוצה חדשה שממנה עשויה לקום מפלגה וכמוהו קצינים בכירים נוספים המצטרפים לפוליטיקה לקראת הבחירות. כלומר, הרפוס הזה יימשך עוד זמן רב. תודה רבה.

ש א ל ו ת ו ת ש ו ב ו ת :

עו"ד ידידיה בארי:

שאלתי מופנית אל ד"ר יורם פרי, האם התסריט שתיארת בחלק האחרון של דברייך, חל גם על קאשמיר ששם לוחם הצבא ההודי נגד האוכלוסיה המוסלמית; האם להערכתך הוא יחול גם על דרום מזרח תורכיה, ששם לוחמים התורכים נגד הכורדים, האם הוא חל בטיבט ששם הסינים לוחמים נגד האוכלוסיה המקומית, ויש עוד דוגמאות.

ד"ר יורם פרי:

לכל כלל יש יוצא מן הכלל. אפנה אותך למאמר מאוד מעניין שכתב פרופ' מרטין ואן קרפלד ובו ניתח 40 מלחמות קטנות מאז 1945, וברוב המכריע של המקרים, המתקוממים ניצחו את הצבא הסדיר החזק יותר. אין טעם להיכנס לפרטים מתי זה לא קורה. מספר המקרים שבהם לא הצליחו המתקוממים קטן מאד והוא תלוי בכל מיני גורמים. הכורדים הם דוגמה מצויינת לעם שלא הצליח, לא נגד העירקים ולא נגד התורכים, אבל בסך-הכל מאז 1945 צבאות סדירים גדולים שנלחמו נגד צבאות של מתקוממים לא-סדירים, אם הם אינם מוכנים להשתמש באמצעים אלימים קשים מאוד - ורוב החברות הדמוקרטיות לא מסכימות להשתמש באמצעים כאלה - ידם תהיה על התחנות. ואכן, הדוגמאות ששצוינו בשאלה הן דוגמאות של מדינות שהעוצמה הדמוקרטית שלהם יותר חלשה.

ד"ר רות לין:

שאלתי נוגעת לתופעה חדשה ומאוד לא נחקרת בעשר השנים האחרונות: המשבר המוסרי והאישי שעברו הרבה מאוד חיילי מילואים ערב יציאתם לשירות צבאי במלחמות, משבר שבא לידי ביטוי בסרבנות מטעמי מצפון, שמדי פעם התפרשה, ואולי גם היתה לפעמים, כבעלת מוטיבציה פוליטית.

ד"ר יורם פרי:

ד"ר רות לין כתבה ספר חשוב על הסרבנים בישראל, "סרבנים מלבנון". היא היתה הראשונה שיחדרה תשומת-לב לתופעה הזאת. היא התייחסה לסרבנים למלחמת לבנון. התופעה קיבלה תאוצה באינתיפאדה. הזכרתי קודם לכן את הבדיקה שעשיתי בחודש הראשון לאחר פרוץ האינתיפאדה. טענתי אז שתהיה סרבנות רבה. והערכה זו התקבלה בספקנות רבה. נאמר אז שזה לא יקרה בתורה הישראלית. לאחר שנה, שנתיים, שלוש, כשמספר הסרבנים שנשפטו למאסר הגיע ל-150 או 160 או 170, עדיין טענו שזה לא מספר גדול.

היום ברור שתופעת הסרבנות היתה תופעה חמורה מאוד בצה"ל בשנים האחרונות. היא לא באה לכלל בולטות בשל מדיניות חכמה ומוצלחת של הצבא - מדיניות שבה משתמש היום הצבא האמריקאי בנושא ההומוסקסואליות: don't ask don't tell. השיטה היא לעצום עין, וכך, כאשר רוצים לגייס יחידה צבאית לשירות מילואים, מזמינים פי שניים אנשים מן הדרוש, ומקבלים את מספר המגויסים המבוקש.

הסרבנות האפורה היא הפתרון הישראלי המתוחכם והמוצלח למשבר הסרבנות שהיכה בצבא האמריקאי בוויטנאם, בצבא הדרום-אפריקאי בנמיביה ובאנגולה ובצבאות אחרים. זאת ועוד, הסרבנות בארץ עברה מן השוליים הקיצוניים של השמאל הקיצוני, הפציפסטי, למרכז של המפה הפוליטית. יצחק בן-אהרון ושולמית אלוני הבינו את הסרבנים, והסרבנות היתה לאחר הביטויים המשבריים של המציאות הלא-סימפטית שבה צה"ל מצא את עצמו באינתיפאדה. ושוב, מכיוון שאנחנו חברה מאוד בריאה, ובראש צה"ל עומדים אנשים מוצלחים, נמצא פתרון יעיל: לעמעם, להרגיע, לרכך את התופעה, שאלמלא כן היא היתה מתפתחת בצורה יותר חמורה.

מר זאב שיף:

חלפו כבר יותר מעשר שנים מאז מלחמת לבנון שבה תופעת הסרבנות הקבוצתית הופיעה בפעם הראשונה. ויש היום פרספקטיבה טובה יותר באשר למה שקרה באינתיפאדה. אני מסכים עם הקביעה

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

שרובה של הסרבנות במלחמת לבנון לא היתה סרבנות פוליטית, אלא יותר אישית, לא של קבוצות. לא שהאנשים, היחידים הללו לא דורבנו על-ידי קבוצות מבחון. אבל בדיעבד ברור שככל שהתופעה הראיגה אז את הצבא, היא לא זיעזעה אותו. התופעה העידה, אולי בפעם הראשונה, על איזושהו שבר בהסכמה הכללית של החיילים לגבי מטרות המלחמה. אבל צה"ל הצליח להתמודד עם תופעת הסרבנות.

באינתיפאדה, התופעה היתה מעט שונה, וצה"ל אכן נהג בעניין ברגישות, בחוכמה ולעתים אפילו על חשבון הפגיעה ברמת הצבא. כאשר הבינו, למשל, שההתמודדות באינתיפאדה היא התמודדות בהתקוממות אזרחית, נעשה בשלב מסוים מאמץ לגייס פחות אנשי מילואים ולשלב יותר יחידות סדירות. כתוצאה מכך היחידות הסדירות התאמנו פחות ופחות והרמה שלהן בשנתיים-שלוש האחרונות החלה לרדת. כאשר ניסו לעצור זאת, בסוף תקופתו של הרמטכ"ל הקודם אהוד ברק, והחזירו שוב את אנשי המילואים, ראינו את התגובה. אבל בסך-כל לא ראינו סרבנות קבוצתית גדולה, המערערת למעשה את המסגרות שבתוך הצבא. בהחלט לא הייתי משווה זאת לסרבנות במלחמת ויטנאם ולא במלחמות אחרות כמו המלחמה באפגניסטן שבה היה שיעור עריקה גבוה מהצבא הרוסי. לסיכום, התופעה התקיימה, אבל אינני חושב שהיא ערערה את חוסנו של צה"ל.

ד"ר יהודה בן-מאיר:

לא חקרתי כלל את נושא הסרבנות. גם לא התרשמתי שבמסגרת הראייה הרחבה היא תופעה הראויה להיכלל במחקר שלי. ברצוני להעיר רק שצריך להיזהר כשחוקרים תופעה שהיא מיוחדת ומרתקת, ומן הראוי לשים אותה בפרופורציה הנכונה. ברור שאם יש סרבנות אפורה, קשה למדוד אותה וזאת הבעייתיות שבה. המספרים הפורמליים, הלא-אפורים, הם קטנים. בין אם זה 100 ובין אם זה 500, אין זה משנה. התופעה לא הורגשה בסדרי הכוחות של הצבא כפי שהיה בצבאות אחרים. ועוד הערה. נדמה לי שאנחנו רואים היום נסיונות של הימין הקיצוני, ודווקא באגף הדתי שבו להטיף לסרבנות כביטוי לאי-רצון להיות שותף ל"פשע" של מכירת ארץ-ישראל. למיטב ידיעתי התופעה לא מצליחה להמריא. נכון, מתחולל שינוי בגישה לצבא והקונפליקט הפנימי מעמיק. הרי הימין מטבעו אמור להיות בטחוניסט ולתמוך בצבא, אבל הצבא איכזב אותו ובעיקר כשהוא נתפס כצבא שהפסיד באינתיפאדה. ולכן יש היום יותר ויותר קולות המפנים אצבע מאשימה כלפי הצבא. אך עניין הסרבנות אינו מורגש, ולכן נדמה לי שבישראל, צריך עדיין לראות את התופעה הזאת כתופעה שהיקפה מאד מוגבל.

מר דני זמיר:

עניין הסרבנות איננו כל כך שולי כפי שהוצג כאן. אדרבא, הוא לדעתי ראש קרחון של תופעה יותר עמוקה, שבה שכבות מבוססות יותר מגלות יותר הסתייגות כלפי הנושא הצבאי, ושכבות מבוססות פחות מגלות יותר עניין. ובאשר ליחסים בין הצבא לפוליטיקה, נרמה לי שלא התייחסתם לשני שינויים חשובים שהתחוללו. האחד ה"פריימריזציה" של המערכת הפוליטית, כלומר השינוי המתרחש באופיין של המפלגות, שינוי מרחיק-לכת, ושנית ההתמקצעות [פרופסורליזציה] של המערכת הצבאית. ייתכן שכיום קריירה צבאית אישית, ממלאת יותר תפקיד מאשר בעבר. שני השינויים האלה יכולים להביא למערכת חדשה של יחסים בין המגזרים הצבאי והאזרחי.

ד"ר יהודה בן-מאיר:

הערה לגבי התופעה השנייה. אני מסכים בהחלט בעניין ההתמקצעות של הצבא כמכשיר למוביליות חברתית, וזה שונה לעומת הצבא האיריאולוגי יותר של שנות ה-40 או ה-50. ההתמקצעות היום היא באמת תופעה חשובה מאוד ולכשעצמה היא תופעה סוציולוגית- חברתית, גם בהקשר היחסים בין הדרג המדיני לדרג הצבאי. באשר להשפעתה ולתוצאותיה, זה עדיין סימן שאלה גדול, אבל זו בוודאי תופעה הראויה הן לעיון והן למעקב רציני, כי היא עשויה להיות בעלת השלכות לא- מובטלות על מערכת היחסים בין הדרג המדיני והדרג הצבאי.

מר הלל שנקר:

יש טענה שיצחק רבין כראש ממשלה, מזמין הערכות מצמרת צה"ל, כדי לעכב ולהאיט את תהליך השלום ולדחות החלטות נמרצות. מה אתם חושבים על זה?

מר זאב שיף:

ההתרשמותי היא, קודם כל, שיצחק רבין התעלם בשלב הראשון מהצבא. בשיחות אוסלו הצבא לא היה, השב"כ לא היה, זרועות הבטחון לא היו, חוץ משר הבטחון שעמד מאחור וניסה לגווס את העניין. אחת הטענות היא שבשל העדרותו של הצבא, נוצרו אולי חורים בטחוניים גדולים יותר. בסיבוב השני, במשא ומתן על הסכם קהיר, שילב רבין את הצבא, כפל כפליים, יתכן מאוד שהדבר נעשה בנסיון לאון, או להחזיר את האיזון הנכון יותר. אני מתרשם שהוא לא היה גוקק לצבא אם היה ברצונו להאיט את התהליך. יש לו את לוח הזמנים שלו; לוח זמנים איטי, אבל די ברור, בעיקר אל

מול הפלסטינים. הרושם הוא שבעת האחרונה, בדיונים על התקציבים, הצבא דוחף והוא מאיט, הצבא מדבר על תקציבים של מיליארד ויותר, והוא הוריד את הסכום ל-300 מיליון. ההאטה באה, אם בכלל, מצידו, אבל עמדת הצבא לגבי השלב הבא של המשא ומתן היא באמת עניין מסובך מאוד ומלא מוקשים, ואינני בטוח כלל שלצבא יש דעה אחידה. גם בו נשמעות דעות השונות מן הקצה אל הקצה.

ד"ר יורם פרי:

ההנחה כאילו צה"ל הוא צבא הומוגני, היא לא נכונה. לראש אמ"ן ולסגן ראש אמ"ן יש דעות שונות על עמדת סוריה בסכסוך. בזמן מלחמת המפרץ, לאלופי צה"ל היו דעות שונות באשר ליציאה לפעולה במערב עירק. הצבא הוא לא גוף הומוגני. מבחינה זאת הוא באמת צבא העם ויש בו מגוון של דעות, ולכן זה די שטחי לדבר על הדרג הפוליטי מול הדרג הצבאי. צריך לראות את קבוצות הביניים המשחקות בתהליך הרבה יותר מורכב משני הדרגים.

ד"ר יהודה בן-מאיר:

נכון שהצבא הוא לא הומוגני, בוודאי לא צה"ל. בדרך כלל, אף צבא הוא לא הומוגני. יחד עם זאת, נכון לומר שבנושא הקונקרטי של תהליך השלום ובאשר ליישומו ביהודה ושומרון, לצבא - כצבא - יש נקודת-מבט משלו. ראשית, מבחינת האינטרס שעליו הוא מופקד. שנית, יש לו נקודת-מבט מבחינת התפקיד שהוא יידרש לבצע. ושלישית, יש לו נקודת-מבט מבחינת הלכי-החשיבה שהוא מורגל בהם. ונקודת-המבט הזאת חייבת לבוא לידי ביטוי.

נקודת-המבט של הצבא היא חיונית ומרכזית בסוגיה. נכון, היא לא נקודת-מבט בלעדית, ויש נקודת-מבט אחרות: מדיניות, לאומיות, אפילו כלכליות. והחוכמה של הדרג האזרחי היא קודם-כל לשמוע את כולם, ולקבל את כל נקודת-המבט, והחוכמה העילאית היא כמוכן למצוא את האיזון הנכון. זה תפקידו וזאת אחריותו של הקברניט, לצורך זה הוא נבחר, והוא זה שצריך להחליט.

מר מרדכי (מוטה) הרלב:

בהתבסס על שתי הנחות. מחד גיסא, שהחברה הישראלית יותר מיליטריסטית, יותר כוחנית, יותר שובניסטית; הצבא יותר מקצועני, יותר קרייריסטי. ומאידך גיסא, בגלל מציאות היסטורית של יותר מעשרים שנה שבהם לא התחוללה מלחמה קונבנציונלית, והצבא מתקשה להגיע להישגים

למשל, וראה את הקצינים ואת הצבא המצרי בכלל, את עמדתו של הצבא המצרי מול משרד החוץ המצרי למשל בנושא השלום, מי שמכיר את הוויכוחים של מזכיר המדינה ג'ורג' שולץ עם הפנטגון, רואה שבדרך כלל הקצינים הם האחרונים שרוצים לצאת למלחמה. יש גורמים אחרים שרוחפים יותר לתגובה, אגב גם ג'ורג' בוש בימי מלחמת המפרץ כפה את ההתערבות הצבאית על הצבא האמריקאי, שכלל לא שש לזה, וחיפש תואנות שלא להיכנס למלחמה. התיאוריה הקונספירטיבית שהצבא כל הזמן דוחף ליציאה למלחמה איננה נכונה, ועל אחת כמה וכמה לגבי צה"ל.

פרופ' זאב מעוז:

אני מבקש להודות לחברי הצוות המרצים. תם המושב הראשון של יום העיון. תודה רבה.

וליקרה מפני שהוא מנהל בעצם מאבק עם מחבלים, בפתחלנד ובליטני ובמלחמת של"ג ובאינתיפאדה – האם לא קיימת אפשרות תיאורטית, שהצבא יחפש מלחמה קונבנציונלית עם מדינה ערבית כלשהי, כדי לחזור לימי התהילה, כדי לממש את העוצמה האסטרטגית שלו?

ד"ר יורם פרי:

אם היית שואל את השאלה את אנשי האסכולה החדשה שעליה דיברתי בהרצאתי, ייתכן שמקצתם היו משיבים בחיוב לשאלה זאת. מכיוון שחששם של אנשי הצבא הוא שהם עלולים לאבד את מעמדם המיוחד בחברה הישראלית, ולכן, יפעלו כדי להנציח את המצב. וזאת היא אכן הביקורת נגד האסכולה הזאת, הרואה בסכסוך תוצאה של גורמים חברתיים וכלכליים פנימיים.

מי שרואה בסכסוך הישראלי-ערבי בעיקר תוצאה של גורמים חיצוניים, יגיב לשאלה שכזאת בהרמת גבה. לא נראה לי שמערכת הערכים של צמרת הצבא היא כזו שתביא למצב כזה. אני חושב שהמערכת הערכים האזרחית בישראל, היא חזקה די הצורך והיא גם טבועה עמוק מאוד באליטה הצבאית, ורק הדוגלים בתיאוריות מאוד קונספירטיביות יכולים לחשוב כך. לי זה נראה מאוד רחוק.

מר זאב שיף:

ראשית, אינני מסכים להנחה שהחברה הישראלית הופכת למיליטריסטית. אינני מבין מאין נולדה השקפה זו. ראו את עוצמת הביקורת על הנושא הבטחוני. לא הביקורת שבאה מקבוצות פוליטיות; תאזינו לשירים של הלהקות הצבאיות, תלכו למחזות המועלים בתיאטרון, המחזה "גורודיש", למשל. אולי האינדבידואליזם המתגבר יוריד את רמת ההתנדבות – כן או לא – אבל כל הסימנים מראים אחרת. אני לא חושב שזה ידרבן את הצבא, להחליט שהוא צריך לחפש מלחמה. וצבא זה זוכר היטב מה קרה כאשר יצאו למלחמה שראש הממשלה לשעבר מנחם בגין ז"ל הגדיר אותה כמלחמת רשות, ואחר כך הורחבו מטרותיה. נראה שלשואל אין ממה לדאוג.

ד"ר יהודה בן-מאיר:

אינני מסכים עם ההנחה שיש התגברות של מיליטריזציה, ולא רק מהסיבה שהזכרתי, שיש יותר ביקורת על הצבא, אלא ההיפך, כל מערכת הערכים בישראל היא הישגית, היא נהנתנית, היא אזרחית, היא כלכלית. ושנית, התיאוריה הקונספירטיבית שהצבא דוחף למלחמות – זה פשוט לא נכון. ההיפך הוא הנכון. אם נבחן שתיים-שלוש דוגמאות: מי שהכיר את המשא ומתן עם מצרים,

בהרבה תחומים שהם מעין אורחיים, תחומים שבעבר תרם להם צה"ל כה רבות כגון קליטת עלייה, התיישבות, חינוך משלים לאוכלוסיות נכשלות וכן הלאה. בהמשך דברי אנסה להסביר כיצד הגענו למצב הזה ואחר כך, אגע בהשלכות האפשריות של המצב החדש.

הצבא הפוסט-מודרני

התופעה של יחסים משתנים בין צבאות, או בין חברות לבין צבאותיהם, איננה מיוחדת רק לנו, והיא בולטת בצורה משמעותית בעולם המערבי המתקדם שאנו מהווים חלק ממנו. זאת גם אינה תופעה חד-פעמית. היחסים בין חברות לבין צבאותיהן הם יחסים דינמיים, והם משתנים מתקופה לתקופה בהתאם לשינויים בצורות הלחימה ובשיטות המשטר. באחת מתקופות המעבר הללו אנו נמצאים עתה.

ניתן לאמר בהכללה שחברות או משטרים מעמידים בפני צבאותיהם לפחות שלוש דרישות מרכזיות. הראשונה היא שהצבא יהיה יעיל, זאת דרישה המובנת מאליה. הדרישה השנייה היא שהצבא גם יהיה ככל-האפשר זול, דהיינו שהוא לא יכלה את כל תקציב המדינה, או לא ישעבד את כל משאביה. והדרישה השלישית היא שהצבא יהיה נאמן הן למשטר והן לחברה.

ביחסים בין חברות לבין צבאותיהן יש מתח אינהרנטי. למעשה, מבוססים יחסים אלה על מצב שהוא במידה מסוימת דו-ערכי ואמביוולנטי. מצד אחד, קיימת נטייה, גם בחברות המערביות – לכבד, ואפילו להלל, ערכים ותכונות המיוחסים להווייה הצבאית: אהוות לוחמים, הקרבה עצמית, גבורה ושירות למען המולדת. כל חברה מכירה בכך שערכים אלה נחוצים לתפקוד הצבא. מצד שני, כל חברה גם מעוניינת שהגולם הזה, שבידיו הופקדה מירב העוצמה העומדת לרשות החברה, לא יקום על יוצרו, והכוונה אינה רק למקרה הקיצוני והפשטני של תפיסת השלטון על-ידי קציני הצבא. הכוונה היא גם לכך שהערכים הצבאיים לא ישתלטו על ערכים הומאניים, דמוקרטיים וליברליים, ערכים שהחברה המערבית הליברלית מעוניינת לכבד ולשמור. חברה ליברלית גם מעוניינת שפולחן של מיליטריזציה לא ישתלט על הצבא ושלאפשר יהיה לשמור על הערכים הבסיסיים של קונצנזוס ושל הזכות לבקר ולשנות מציאות פוליטית וחברתית באמצעות שכנוע; ערכים שהם כה יסודיים לכל חברה ליברלית.

כיצד מתמודדים עם המתח שבין, מצד אחד, הצורך לכבד ערכים צבאיים, לבין הצורך לכבד ולשמור על ערכים הומאניים, וכיצד מונעים קונפליקט ביניהם? סוגיה זאת איננה חדשה, וכבר בעבר הרחוק

מושב שני

יחסי גומלין בין צה"ל והחברה הישראלית

יור"ר תא"ל (מיל') אריה שלו:

הנושא של המושב השני הוא יחסי הגומלין בין צה"ל לחברה הישראלית. המרצה הראשון הוא פרופ' סטיוארט כהן, ממרכז בס"א למחקרים אסטרטגיים ופרופ' למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן.

פרופ' סטיוארט כהן:

צה"ל – מ"צבא העם" לצבא מקצועי: מגמות והשלכות

כל מרצה רוצה לדעת מי הוא הציבור שאליה הוא פונה, וקיימת נטייה למיין את קהל השומעים לקבוצות – לפי מין, גיל, לבוש וכדומה. החלוקה של הקהל כאן יכולה להיעשות, בקלות, לפי לבוש: חלק מן הציבור הוא בבגדים אורחיים, וחלקו האחר במדים – אני מניח שהם אנשי צבא הקבע.

לכל אחת מקבוצות אלה יש לי חרשות – טובות, ופחות טובות. תחילה – לאנשי צבא הקבע: הם יקבלו תוספות משמעותיות בשכר. אך מייד אסייג את דברי בחרשות שאינן כה טובות: מס הכנסה עומד לקחת כמעט את כל מה שיקבלו, לא מאחר שהתוספת אינה מגיעה להם, אלא בגלל שאנשי הצבא כבר אינם נחשבים למיוחסים; הם כבר לא נתפסים כמגור נפרד שאסור לגעת בו. ותופעה זאת היא חלק מהנושא שעליו אדבר – סוגיית היחסים המקצועיים בין החברה לבין צה"ל.

גם לציבור האזרחי, הלא-צבאי, יש לי חרשות טובות וחרשות פחות טובות. החרשות הטובות הן שצה"ל כגוף עומד להטריד כל אחד מאיתנו (וכן את בנינו ובנותינו) הרבה פחות. ניקרא פחות למילואים; חלק מילדינו אולי בכלל לא יגויסו ושינויים אלה כבר מתרחשים. כך למשל, בעבר, איש מילואים שרצה לצאת לחו"ל היה צריך להיטלטל ליחידתו ולקבל אישור בכל פעם שביקש לצאת מהארץ. היום, די בחותמת בדרכון וההיתר ניתן. החרשות הפחות טובות הן, שאנחנו כציבור, החברה בכללותה, עומדת לקבל הרבה פחות מהצבא כגוף. לא בתחומים שהם צבאיים מובהקים, אלא

גדרשו אליה גדולי הרוח כמו אריסטו או פוליביוס. אבל הבעייתיות שבמצב זה חריפה במיוחד בימינו אלה, משום שאנחנו מצויים בתקופת מעבר כל כך ברורה ביחסים שבין חברות לבין צבאותיהם, במיוחד במערב.

יש כמה סיבות לתחושה של תקופת מעבר. הסיבה הראשונה היא סיום המלחמה הקרה, שככל הנראה שמה קץ לאפשרות של מלחמה כוללת בין מדינות מפותחות. סוף המלחמה הקרה אולי לא הביא קץ למלחמות בכלל, ובמידה מסוימת הוא אף מעורר קונפליקטים אתניים, ופנים-מדינתיים, אולם נראה כי מלחמות כוללות בין מדינות מפותחות אינן עומדות עוד על הפרק וסכנת פריצתן היום פחתה בהרבה. התפתחות זאת מחייבת הגדרה מחודשת של המשימה המקצועית של הצבא. בהקשר זה עולה גם השאלה, האם במקומות שבהם פורצים קונפליקטים אתניים, צריך הצבא להתכונן לעשיית מלחמה, או שמא דווקא עליו להירתם להשכנת שלום?

סיבה שנייה לתחושה שאנו נמצאים בתקופת מעבר היא סיבה כלכלית. כל צבא במערב, ולא רק צה"ל, נתון באילוצים תקציביים המשקפים הן את קץ המלחמה הקרה, והן את העובדה שגוברות הדרישות להקצות חלק גדול יותר מהתקציב הלאומי לצורכי חברה ורווחה.

הסיבה השלישית, ואולי העיקרית, לשינוי המתחולל ביחסים בין חברות לבין צבאותיהן ולתחושה שאנחנו נמצאים בתקופת מעבר, היא השינויים התרבותיים המתחוללים בהרבה חברות במערב. קבוצות הולכות וגדלות משנות את יחסן לערכים הצבאיים שהוזכרו למעלה. תהליך זה הוא חלק מתופעה רחבה יותר של שלילת המוחלטות של ערכים שנחשבו פעם למושרשים ולבלתי ניתנים לערעור ושל עליית חשיבות הפרט והדרישה הגוברת מכך לביטוי עצמי. הערכים ודפוסי ההתנהגות הצבאיים האופייניים: צייתנות, היררכיה, משמעת - עומדים בניגוד לאווירה החברתית הכללית בהווה.

ואמנם, כתוצאה מהשילוב של שלוש הסיבות - סיום המלחמה הקרה, אילוצים תקציביים, ובעיקר, השינויים התרבותיים-חברתיים - כבר מתחולל שינוי דרסטי ביחסים בין חלק גדול מצבאות המערב לבין החברות שלהם. יתרה מזאת, למעשה ניתן כבר לחזות בהופעתם של צבאות מסוג חדש. בספרות המקצועית כבר מדובר על הצבא הפוסט-מודרני, יורשו של הצבא המודרני, המתאפיין בכך שהוא טכנולוגי יותר, רוה וקטן יותר, והמשימות שלו שונות מאלה שהיו מקובלות, והוא גם מתבסס על תפיסה אחרת של מהות השירות הצבאי.

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

בצבא הפוסט-מודרני, השירות כבר אינו מבוסס על העיקרון של שירות-חובה אוניברסלי ושוויוני, אלא על שירות שהוא למעשה התנדבותי - משרתים בו רק מי שרוצים לשרת. הוא גם מבוסס על ההנחה, שהרוצים לשרת, הכשירים לכך מבחינה פיזית, גם זכאים לשרת. ולכן, קשה היום מאוד לשלול את הזכות לשרת מקבוצות חברתיות שנחשבו בעבר לבלתי ראויות לשירות. אחת הדוגמאות לכך היא השינוי שהתחולל בדור האחרון בהתייחסות לגיוס הומוסקסואלים לצבא ארצות הברית: בזמן מלחמת קוריאה, בשנות ה-50 המוקדמות, נחשבה ההומוסקסואליות לעבירה צבאית שבגינה הועמד החייל למשפט צבאי. במלחמת ויטנאם נחשבה ההומוסקסואליות לסטייה הפוסלת אדם לשירות צבאי. היום, יש נסיון, המשקף כמובן תווה בחברה האמריקאית בכלל ביחס להומוסקסואלים, לשלב הומוסקסואלים בצבא. צבאות במדינות מפותחות בעולם אינם יכולים להיות מנותקים משינויים חברתיים בסדר גודל שכזה.

צה"ל: מ"צבא העם" לצבא מקצועי

אין להגזים ולטעון שצה"ל כבר נתון במעבר מצבא מודרני לצבא פוסט-מודרני, אולם כמו במערב, גם בישראל מתחולל שינוי במרקם היחסים שבין הצבא לבין החברה, והסיבות דומות למדי לאלה שהביאו לשינוי במערב.

ראשית, השינויים התרבותיים והחברתיים המתחוללים בחברה הישראלית. ככלל נוטה החברה שלנו עתה לבקר ואף לשחוט פרות שנחשבו בעבר לקדושות. גם התקשורת נעשתה הרבה יותר חודרנית, לגבי נושאים רבים, ובכללם התחום הצבאי. נוסף על כך, חל כרסום במה שנחשב לקונצנזוס הלאומי בנושא חוץ ובטחון, וצה"ל כמובן מושפע מכך בשל הרכבו - בהיותו צבא הנשען בצורה כל כך מאסיבית על גיוס חובה ועל שירות מילואים. חילוקי-הדעות בציבור בנושאי חוץ ובטחון, ואולי גם בנושאים אחרים, מחלחלים גם לתוך הצבא, וראינו זאת במלחמת לבנון ובאינתיפאדה. אם אי פעם תינתן לצה"ל פקודה - וזאת הנחה ספקולטיבית בלבד - לפרק יישובים בשטחים, ייתכן ושוב נראה השתקפות של חילוקי-הדעות השוררים בחברה, גם בשורות הצבא.

סיבה אחרת לשינוי, בדומה למה שמתחולל במערב, היא השינוי בויהוי האיום האסטרטגי ובמטלות העיקריות הנגזרות על צה"ל כתוצאה מכך. שינוי זה אינו רק תוצאה של תהליך השלום, שאולי תורם לכך, אלא של הופעת אתגרים חדשים שצה"ל חייב לעמוד בפניהם: התגברות הטרור, הופעת האיום הטילי (הקונבנציונלי והלא-קונבנציונלי) מצד מדינות שבעבר נחשבו למצויות מעבר לאופק,

והופעתו של מה שכונה פעם "שרה הקרב העתידי" והפך, בעצם, לשרה הקרב הנוכחי, עתיר הנשק המתוחכם. כל השינויים האסטרטגיים והטכנולוגיים האלה, מעמידים בפני צה"ל אתגרים חדשים. שאלות אלה, אגב, כבר נשאלו על-ידי כמה חוקרים ממרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, כגון אריאל לויטה, לפני מספר שנים.

באיזו מידה מחייבים שינויים אלה גם הנהגת שינויים בהרכבו של צה"ל ובהרכב כוח האדם שלו? האם שדה הקרב החדש לא מחייב חייל בעל מיומנות טכנולוגית גבוהה, הדרושה להפעלת אמצעי לחימה, ובעיקר, להפעלת יחידות תומכות שמטרתן לתחזק את הנשק, להפעילו בצורה נכונה ולשמור עליו ברמת מוכנות גבוהה?

משאלות אלה נגזרת שאלה נוספת: האם חייל המשרת שלוש שנים בצבא הסדיר מסוגל להגיע, בתקופה שירותו, לרמת המיומנות הטכנולוגית הדרושה? יתרה מזאת, האם חייל המילואים מסוגל לשמור על רמת המיומנות הנאותה, לאור ההתפתחויות הטכנולוגיות החלות בתחומי הנשק והתחמושת? האם המסקנה מדברים אלה היא שעלינו לעבות את מרכיב משרתי הקבע, מרכיב אנשי המקצוע, שבשבילם השירות הצבאי אינו נחשב למשרה חלקית וזמנית, אלא משרה מלאה ועיסוק לטווח רחוק? צה"ל, אולי בהיסוס-מה, כבר גותן את הר שובה לכך – הצבא הולך בכיוון של התמקצעות.

בהתמקצעות, אין ההכוונה רק לשיפור ברמת הביצועים בשדה הקרב אלא באימוץ רפואי חשיבה ורפואי התנהגות ארגוניים וניהוליים המתבססים על חשיבה מחודשת באשר ליהס בין תשומות לבין תפוקות. חשיבה, שבה המרכיב הכלכלי הוא לפעמים דומיננטי – תפיסה המחייבת אימוץ של כללי התנהגות הנהוגים במגזר האזרחי. ואכן, ניכרים סימנים תוך-ארגוניים לכך שצה"ל נע בכיוון הזה. למשל, הנסיון לאמץ את השיטה של T.Q.M. שהפכה ללהיט לפני כמה שנים, או הדרישה בכמה פיקודים לנהל משק סגור.

אולם הסימן הבולט ביותר לשינוי התפיסתי הוא במרכיב כוח האדם – התזווה מתפיסה של "צבא העם" לצבא יותר מקצועי. העיקרון של "צבא העם" מבוסס על ראיית השירות הצבאי, לפחות להלכה, כשירות שיווינוני – שירות חובה לכל האזרחים. לעומת זאת, צבא מקצועי, שיש לו רפואי התנהגות וקרטיריונים אחרים, יכול להיות בררני הרבה יותר. דומה שצה"ל אכן הופך להיות בררני יותר בכל אחד ממפלסיו – בסדיר, במילואים ובקבע. בעקבות זאת יש מי שמשרתים הרבה פחות מבעבר ולעומת זאת, יש מי שמשרתים הרבה יותר. כך בסדיר – במסגרת קד"צים; וכך במילואים,

חיילות נח"ל מסייעות בקליטת עולים מאתיופיה באתר הקרוונים מבועים בדרום הארץ. (דובר צה"ל)

אם כי השירות במילואים מעולם לא היה שיווינוני; אולם עיקר השינוי מתחולל בשורות צבא הקבע.

במקצועות הקבע נעשים אמנם קיצוצים רבים, אך יחד עם זאת, ניתנים גם תמריצים רבים לקצינים זוטרים ומוכשרים להישאר בצבא ולחתום קבע. במקביל לכך מעודדים את הקצינים הבכירים להישאר בקבע באמצעות הסדרת מסלולי קידום כמו "אופק" ובמתן הטבות חומריות הבאות לידי ביטוי בתלוש המשכורת, בדירור, ברכב, וכיו"ב. יש לשער שמגמה זאת – התופעה של צבא דיפרנציאלי שיהיו בו מי שישרתו יותר ומי שישרתו פחות – תצבור תאוצה רבה במיוחד בצבא הקבע, ובמיוחד באותם מקצועות טכניים, ההופכים להיות כל כך חשובים בצבא המודרני.

השירות בצבא – קרש קפיצה

מהן ההשלכות של התפתחויות אלה? אפשר להבחין בשני כיווני התפתחות שאפשר שהם סותרים זה את זה. מצד אחד, תזווה לכיוון צבא מקצועי יותר יכולה לגרום לחפיפה מסוימת בין המגזר האזרחי לבין המגזר הצבאי. מצד שני עשוי להתפתח מצב שבו דווקא ייווצר נתק מסוים או הפרדה מסוימת בין המגזר הצבאי לבין המגזר האזרחי.

באשר לחפיפה וצמצום הפערים בין המגזר האזרחי והמגזר הצבאי, התופעה כבר בולטת באשר לקציני צבא-הקבע המשרתים במקצועות הטכניים. קבוצה זאת מאופיינת בכך שאנשיה עובדים במקצועות שיש להם מקבילים גם בשוק האזרחי. לעיתים קרובות שולח אותם הצבא לצורך הכשרתם למסודות אקדמיים חיצוניים, חוץ-צבאיים, ורבים מהם יכולים להשתמש בשירות הצבאי כקרש קפיצה לקריירה אזרחית לאחר הצבא. כבר לפני עשרים שנה, כשרק נראו ניצניה של תופעה זאת בצבא האמריקאי, חקר אותה הסוציולוג האמריקאי מוסקוס, שטען כי בעתיד נמצא בצבא גישה חדשה לשירות הצבאי של בני קבוצה זאת. הם לא יראו בשירות הצבאי מסגרת המאפשרת להם להגשים יעד לאומי, אלא מסגרת לקידום מקצועי. בלשונו של מוסקוס: גישתם לשירות הצבאי, לא תהיה institutional (מוסדית), אלא occupational (תעסוקתית).

לפני עשר שנים, פירסם ד"ר ראובן גל מחקר שבו השתמש במודל של מוסקוס - institutional מול occupational – ובדק באיזה מידה הוא מתאים לצה"ל. גל מצא תופעה אותה כינה "פרופסיוניזם פרגמטי". תופעה זאת צוברת היום תאוצה רבה עד כדי כך, שהרבה מאנשי קבע אלה היו מגדירים את עצמם לא כאנשי-צבא מקצועיים, אלא כאנשי-מקצוע המועסקים על-ידי הצבא. כתוצאה מכך הם דורשים אותם תנאי עבודה כמו במגזר האזרחי, לא רק במשכורת, אלא גם בתנאים גלויים: אורך שבוע העבודה, קידום מקצועי, רשות לעסוק במחקר ושיפור סביבת העבודה. קבוצת ההתייחסות שלהם היא עמיתים למקצוע ולא המידרג האנכי, כמקובל בצבא. כלומר, נוצרת חפיפה מסוימת בין שירות בצבא ועבודה בחברה האזרחית, וכתוצאה מכך מחוזקת הניידות האופקית בין המגזרים.

לעומת זאת, קיים תחום שבו התמקצעות בצבא עלולה לגרום דווקא לנתק מסוים בין הצבא לבין החברה. אחר המאפיינים של צבא עם, הוא לא רק העובדה שהכל משרתים בו, אלא גם שהצבא משרת את הכל. הוא עוסק גם בדברים שאינם רק צבאיים באופיים. צה"ל אמנם מוסיף לבצע תפקידים אלה, אך במידה פחותה בהרבה. למשל, בנושא קליטת העלייה, עושה היום צה"ל פחות

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

ממה שעשה בשנות ה-50, וכך גם בתחום ההתיישבות – השינוי הוא גדול מאד. ובכל זאת, צה"ל אמנם ממשיך לתרום לחברה: כך, למשל, יש עדיין מספר לא קטן של מורות חיילות, אולם היום היחס של הצבא כלפי החברה הוא אחר: צה"ל גובה תשלום בעבור מה שהוא עושה. הצבא המקצועי נוטה היום להגביל את עצמו יותר לד' האמות של המקצוע הספציפי שלו, הצבאיות. הוא צבא מתמחה; הוא רואה את עצמו כספק בטחון, כורוע המבצעת בתחום הבטחוני.

יתרה מזאת, בשונה מצבא העם, צבא מקצועי גם מוריד את הפרופיל הציבורי שלו כמכשיר לאינטגרציה לאומית, או לגיבוש חברתי. לא רק מפני שהצבא לא משמש עוד ככור-היתוך, אלא, מפני שהשירות הצבאי הוא הרבה יותר בררני, ואינו מהווה עוד "טקס מעבר" לאזרחות בשביל הרבה אנשים שאינם נקראים לשירות, או שאינם רוצים לשרת.

האתגר העומד בפני החברה – בפני החברה, לא בפני הצבא – הוא כיצד נוכל לספק "טקס מעבר" חלופי לזה שסיפק השירות הצבאי בשנים שעברו. יתכן שיש קבוצות שעבורן הבעיה היא לא אקוטית, למשל החרדים, שיש להניח שיש להם ערוצי הזדהות אחרים. אולם העולים שאינם מגויסים והצעירים שאינם נקראים לשירות מסיבות אלה ואחרות, חייבים לקבל הסמכה אחרת לאזרחות.

אינני יכול להציע פתרון איך עושים זאת. אני רק יכול להגיד שזה אחד האתגרים שנצטרך לעמוד בהם בעתיד. תודה רבה.

י"ר, תא"ל (מיל') אריזה שלו:

תודה רבה לפרופ' כהן, אני מתכבד להזמין את פרופ' אסא כשר מאוניברסיטת ת"א, ראש הקתדרה לאתיקה מקצועית ופילוסופיה של הפרקטיקה, ומי שהשתתף בחיבור הקוד האתי של צה"ל, נושא ההרצאה שלו, הוא רות צה"ל ורות החברה הישראלית.

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

בין אנשים שונים לגבי דברים שלא נמצאים במסמך הזה – ושחלק היו רוצים לראות אותם כלולים בו וחלק לא – הוא בוודאי משקף הסכמה כללית.

לכן, כאשר מדברים על רוח צה"ל, אפשר לדבר על רוחו של הארגון הזה במתכונת שבה היא מתבטאת בקודר האתי של צה"ל. זאת הנחה הנראית לי פשוטה יחסית, חזקה ויציבה יותר מן ההנחה השנייה שאני רוצה להניח, אבל שגם ממנה אין מנוס. אני רוצה לומר משהו על רוח החברה הישראלית.

החברה הישראלית היא אמנם קטנה, אבל היא מאוד אינטנסיבית ומאוד מגוונת ומתחוללים בה תהליכים מעניינים. לומר איזשהו דבר בהכללה על החברה הישראלית, זה תמיד לחטוא בסכנה של פשטנות כזו או אחרת, אי-דיוקים היכולים להיות משמעותיים. אבל בכל זאת, ניתן לומר כמה דברים כלליים על רוח החברה הישראלית, לפחות כדי שיהיה ברור מהי נקודת המוצא שלי, לצורך ההשוואה.

החברה הישראלית נמצאת באיזשהו מובן בהתחלת הסוף-של-ההתחלה. פירושו של דבר, שאנחנו התחלנו לסיים את הקמת המדינה. על הקמת המדינה הכריזו באותו טקס מפורסם ב-1948 ואז התחילו להקים את המדינה. אנחנו עדיין שייכים לדורות האלה הממשיכים להקים את המדינה. לא רק האבות המייסדים, לא רק אבותינו הקימו את המדינה, גם אנחנו וגם בנינו עדיין ממשיכים להימנות על הדורות של מקימי המדינה, אבל כבר רואים את הסוף של תהליך הקמת המדינה. ורואים זאת בכל התחומים המעניינים.

אתן שתיים-שלוש דוגמאות. אנחנו רואים כבר באופק את סוף גיבוש האופי של המשטר. יש לנו כבר חוקי-יסוד כמעט בכל התחומים, אך יש לנו עוד כברת-דרך לעבור. למשל, טרם גיבשנו בחוקי-היסוד שלנו את המשמעות של הביטוי "מדינה יהודית ודמוקרטית". אנחנו עוד צריכים להגיע להסדרי שלום עם המדינות והעמים השכנים. יש שתי מדינות שאיתן יש לנו הסכם שלום יציב. יש לנו הסכמי-ביניים עם חלק משמעותי של העם השכן ואנחנו מנהלים משא ומתן על הסדר קבע איתו. אנחנו מנהלים משא ומתן עם עוד שתי מדינות שכנות. יש עוד חלק משמעותי מאוד לפנינו, אבל יש גם חלק גדול מאוד מאחורינו; אנחנו מתקרבים לקצה העלייה.

זאת היא מדינת היהודים שאמורה היתה לפתור אחת ולתמיד את ה"בעיה היהודית". מאחורינו נמצא הרעיון של יצירת צורת חיים יהודית, של יהודים בלי "בעיה יהודית". אני רואה את עצמי, ובוודאי את ילדיי, כיהודים בלי בעיה יהודית. אין לי שום בעיה ביהדותי; אני לא מרגיש מאויים, ואני לא

פרופ' אסא כשר:

רוח צה"ל ורוח החברה הישראלית

ברצוני לעשות השוואה בין רוח צה"ל מצד אחד ורוח החברה הישראלית מצד שני. בכוונתי, קודם כל, להבהיר את שתי הנחות היסוד הכלליות שעל בסיסן אערוך את ההשוואה הזאת: הנחה אחת בדבר רוח צה"ל והנחה שנייה בדבר רוח החברה הישראלית. כאשר לרוח צה"ל, אני מניח שהיא מתבטאת היטב במסמך שנקרא: רוח צה"ל – ערכים וכללי יסוד, הידוע גם בשם "הקודר האתי של צה"ל" שהייתי שותף לניסוחו.

תהליך הגיבוש של הקודר האתי היה תהליך שבסופו ניתנה לנו היכולת להצביע על הערכים של הצבא; לתת תשובה מוסמכת, מדוייקת ומקצועית לשאלה, מה הצבא רוצה להיות? מה הוא האיריאל המעשי שלו? לאן המפקדים חותרים להגיע – ולהביא את החיילים שלהם – במהלך הפעילות הצבאית שלהם?

אפשר להצדיק את ההנחה שרוח צה"ל אכן משתקפת היטב בקודר האתי על יסוד תהליך גיבוש, בהנחייתו של ראש אכ"א. התהליך כלל לא רק עבודה מקצועית של גיבוש הקודר האתי עצמו, אלא גם יצירת הסכמה כללית ורחבה לתוכנו של המסמך. זה לא גובש במתכונת של "טיוטה מקצועית" שאושרה על-ידי הרמטכ"ל, או על-ידי המטה הכללי. מסמך שהוא קודר אתי של ארגון, או של גוף מקצועי, יכול להיות מגובש, וכך נהוג בעולם, על-ידי גוף מקצועי העובד בתוך ארגון, או בתוך מקצוע, בהנחיית צמרת הארגון או בהנחיית המחוקק – כאשר מדובר בקודר אתי הנכנס לתוך החוק. זה לא מה שקרה בתהליך הגיבוש של מסמך רוח צה"ל. במקרה הזה, אחרי שגובשה טיוטה, היא נחשפה בפני אלפי קצינים ומפקדים ברמות שונות, גם על-ידי וגם על-ידי אנשים בחיל החינוך שהציגו אותו בפני צוערים וחניכים בקורסים של הפיקוד הוטר. בסופו של דבר, אני יכול להגיד בבטחון מלא שהיום אין במסמך הזה, ב-11 הערכים המוגדרים וב-34 כללי היסוד שלו, שום דבר שלגביו תטען קבוצה משמעותית כלשהי של אנשים בצבא שהיא אינה רוצה בו כי הוא התקבל משום שלמתברו ניתנה סמכות, אבל בעצם התוצאה היא לא לרוחם, זה לא מתאים להם, והם אינם יכולים לחיות עמו. מה שיש במסמך הזה הוא לרוחם של כולם, והכל יכולים לחיות עמו. גם אם יש הבדלים

מרגיש מבוהל, ואני אף פעם לא מתנצל על יהדותי.

האם הצלחנו להביא את העם היהודי למדינת ישראל? התשובה היא – לא. רובו הגדול של העם היהודי לא נמצא במדינת ישראל. כיום, כל יהודי הרוצה לבוא, יכול לבוא. אבל ברובם הגדול, הם לא רוצים. אנחנו קרובים לקצה העלייה, אם כי יש לנו עוד חלק גדול ומשמעותי לטפס.

ואינני רואה את כל זה כפוסט-ציונות. בכלל, יש לי אלרגיה למילה "פוסט", המבטאת יותר את הרצון להפוך את הדף מאשר את היכולת לכתוב משהו חדש ומעניין על הדף הבא. זה לא פוסט-ציונות, מפני שציונות היא לא רק התחלת הקמת המדינה והיא לא רק המשך הקמת המדינה. ציונות היא גם קיום יציב של המסגרת הזאת, של המדינה היהודית והדמוקרטית. וכל זמן שאנחנו מעוניינים בקיום יציב של המדינה היהודית הדמוקרטית, אנחנו מעוניינים בציונות.

הרעיון של התחלת סוף-ההתחלה אומר שאנחנו מוכרחים לעמוד בפני השינויים המסתמנים בחברה הישראלית, מפני שאנחנו עוברים מפרוייקט היסטורי עצום של הקמה, למצב שבו הפרוייקט יהיה אחר: לפתח, לצמות, לקיים. כבר לא להקים יש מאין, אלא לקיים "יש" יציב וגדול וחזק וחשוב וזה בהכרח גורם לשינויים. והשינויים שרואים בינתיים, הם שינויים שטרם התרגלנו לראותם, ולכן הם מבהילים.

ניתן לראות שינויים במינון, אך לא רואים שום שינוי בחברה הישראלית שאפשר לראותו כשינוי מהפכני. מדובר במרכיבים שהיו במינון מסוים בתקופות קודמות, והיום הם קיימים במינון יותר גבוה. לדוגמא, המינון של המשימות הקולקטיביות מצד אחד, והמשמעות שאנשים רוצים לתת לחייהם באופן אישי, מצד שני. מאז ומעולם רצו אנשים לתת לחייהם משמעות אישית, וגם בישראל לא היה אף פעם מצב שאנשים ראו את עצמם ככרגים במכונה הלאומית. אבל הצורה שבה הם נתנו לחייהם משמעות, היתה לעיתים קרובות מאוד דרך השתתפותם במשימות הקולקטיביות – תופעה אופיינית לתקופת הקמה. כשאנחנו מתקרבים לקצה העלייה, ואנחנו לא רק מקימים, אלא גם רוצים לקיים, המינון של העניין האישי יגדל והצורך להיות שותף לפרוייקטים קולקטיביים ענקיים יקטן, מפני שהפרוייקטים הללו עומדים בפני סיום.

ניתן לראות זאת בהרבה מאוד תחומים. למשל, בתחום הרגיש של צורת ההנצחה: מהנצחה קולקטיבית, הלו בשת צורה של רשימות ארוכות של שמות שהיא פאסיבית וסטאטית, והמסה של השמות היא זאת שאמורה להרשים את הצופה, אנחנו עוברים לצורת הנצחה אחרת – "לכל איש יש שם", לכל שם

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

יש סיפור, לכל סיפור יש רגשות, לכל הרגשות יש משהו המזמין אותך להצטרף בגובה העיניים, לא בגובה הרשימה הענקית.

אלה הן, על רגל אחת, הנחות היסוד שלי. מצד אחד, יש ברשותנו מסמך המאפיין בצורה מסודרת את רוח צה"ל, ומצד שני, אנחנו נמצאים בתמונה הזאת של החברה הישראלית, כשהיא לקראת קצה העלייה של הקמת המדינה.

ועתה אפנה להשוואת ערכי צה"ל עם ערכי החברה הישראלית. אני סבור שהצבא לא משקף בערכים שלו את ערכי החברה והוא גם לא צריך לעשות כן. הצבא הוא לא ראי של העם, הוא אף פעם לא היה ואף פעם לא יהיה. הוא אף פעם לא היה צריך להיות, הוא עדיין לא צריך להיות, הוא גם לא יהיה צריך להיות. הסיסמה הזאת של "הצבא ראי העם", היא יותר מטעה ממועילה.

אני לא מדבר על הביטוי "צבא העם" – של העם, למען העם, על-ידי העם. זה ביטוי אחר. הצבא הוא לא "ראי העם". ואני רוצה להסביר מדוע ולהסיק מזה מסקנות. אם אנחנו מסתכלים על ערכי הצבא מצד אחד ועל ערכי החברה הישראלית מצד שני, אנחנו מוצאים ערכים משותפים וערכים שאינם משותפים. לפעמים השותפות או אי-השותפות הזאת היא טבעית ואפילו בריאה ולפעמים השותפות או אי-השותפות היא בעייתית. ואני רוצה לתת דוגמאות לכל אחת מארבע הקטיגוריות האלה, ולהרחיב את הדיבור רק על אחת מהן, שהיא היותר מעניינת ונוגעת יותר לענייננו.

ראשית, ישנם ערכים שהם בוודאי משותפים להמוני המשרתים בצבא ולחברה הישראלית, למשל, הנאמנות למדינה. בוודאי שלשמשרתים בצבא, למפקדים, לקצינים, לחיילים שאינם קצינים, לכולם – השירות בצבא הוא שירות במסגרת הנאמנות למדינה, במסגרת החובה להגן על אזרחי המדינה ולהגן על ההתארגנות הפוליטית שלהם. הנאמנות למדינה איננה ערך שהצבא צריך להתחיל ולחנך עליו את הנערים והנערות המגיעים אליו, שהרי הם כבר שמעו על זה בבית.

שנית, ישנם ערכים האמורים להיות משותפים לחברה הישראלית ולצבאה, אבל הם לא מתבטאים באותה צורה בתוך החברה הישראלית ובתוך הצבא. דוגמא מובהקת לכך היא הערך של חיי האדם. אולי ברגע הראשון זה יישמע פרדוקסלי, אבל במבט שני זה צריך להיראות גם נכון וגם מדאיג וזה אחד הדברים המעניינים והמיוחדים ברוח צה"ל, שיש בה תשומת-לב מיוחדת לחיי אדם.

לאחרונה הגיע לידי הקוד האתי של הצבא הפיליפיני. הערך הראשון של הצבא הפיליפיני הוא הכבוד, ושורת ההסבר הראשונה על ערך הכבוד בקוד האתי של הצבא הפיליפיני אומרת: "הכבוד

ילדי קיבוץ רמת רחל מחלקים משלוח מנות לחיילי עוצבת שריון, פורים תשנ"ה. (דובר צה"ל)

בדרכים שונות לפי אותה ההלכה. אבל, האנשים האלה אינם מייצגים עמדה רשמית ומפורשת, אלא את הרצון שהרעה שלהם תהיה הדעה המונופוליסטית.

הרעיון של הנציגות הוא לא רעיון שאנחנו מביאים איתנו מן החברה הישראלית אל תוך הצבא בכניסתנו לתוכו ובכל זאת, במידה זו או אחרת של הצלחה, הצבא מצליח לשקף את החשיבות של הערך הזה ובוודאי בכל המקרים החשובים הוא הצליח עד כה לעשות זאת היטב.

לקראת הסיום אני רוצה לעבור לסוג האחרון של ערכים, שאינם משותפים לצה"ל ולחברה האזרחית, וחבל שכך, כיוון שהם היו צריכים להיות ברמת שיתוף יותר גבוהה, שכן הם מאור מעניינים ונוגעים לתהליכים שהחברה הישראלית עוברת אותם. אבהיר דבריי בשלוש דוגמאות:

חשוב יותר מן החיים". לא כך הדבר בחברה הישראלית, לא כך בצה"ל, ולא כך בתולדות העם היהודי; לערך חיי האדם יש בכורה. אבל כשאנחנו אומרים שהצבא אמור להקפיד על חיי אדם והוא גם עושה את זה - הוא גם מבהיר, מתי מותר בשם הרבקות במשימה להסתכן ולהורות לחיילים אחרים לסכן את חייהם ומתי אסור. הקוד האתי מבטא מאמץ למנוע אובדן חיי אדם.

כשאנחנו בוחנים זאת, אפשר לומר שזה בא מערכי החברה הישראלית, אבל האם החברה הישראלית מקפידה על חיי אדם באותה מתכונת רצויה, באותה הרמה שהצבא אמור להקפיד על חיי אדם? התשובה היא, לא! ודי להתבונן ביחס החברה הישראלית לאובדן חיי אדם בתאונות דרכים. מאז קום המדינה, נהרגו בישראל בתאונות דרכים כ-20,000 איש, בעשרה אחוזים יותר ממספר הנופלים בצבא כולל מלחמות ישראל. איזה מקום תופס עניין זה בשיגרה הערכית של החברה הישראלית?

שלישית, יש ערכים שבמפורש אינם משותפים לצבא ולחברה הישראלית, והם גם לא צריכים להיות משותפים להם, מפני שיש ערכים ייחודיים לארגון לוחם, כמו שיש ערכים שהם ערכים ייחודיים לחברה האזרחית. למשל, משמעת: אין שום חובה שהנער והנערה הבאים מן הרחוב, יביאו עמם לשירות הצבאי את המרכיבים הראשיים של רעיון המשמעת. אנחנו נמצאים פה היום ביום עיון המתקיים באכסניה אקדמית. באוניברסיטה ראויה לשמה יש חופש אקדמי, שפירושו ההיפך הגמור מהיררכיה מהותית בתכנים המרויקים של מה שאתה עושה. אני עצמי מחליט מה אני מלמד, את מי אני מלמד, איך אני בוחן את התלמידים, מה המחקרים שאני עושה וכו'. יש עלי ממונה בשאלות התקציב, ממונה עלי בעוד שאלות מנרנדות אחרות, אבל אין עלי ממונה בשאלות המחקר וההוראה - זאת היא מסגרת ערכית מסוג אחר לגמרי. ואין סיבה שהנער יבוא לצבא עם הרגלי חיים של משמעת. עם זאת יש לנו נסיון ממושך ביצירת הבנה מהירה וטבעית לצורך לנהוג בצבא על פי כל המרכיבים הטריטוריאליים והלא-טריטוריאליים של רעיון המשמעת בצבא.

גם אין שום סיבה שהצעירים המגיעים לצבא יביאו איתם מן הבית את הרעיון של מה שבקוד האתי נקרא "הנציגות", במובן זה שכל מעשה שהם עושים במדים, הם עושים לא כדי לבטא את דעותיהם הפרטיות ואת תפישת העולם האישית שלהם, אלא הם עושים זאת כשגירורים, בתור נציגים המייצגים את הצבא שהוא זרוע של המדינה המופעלת על-ידי הממשלה. נכון שבחברה האזרחית יש הרבה מאוד התבטאויות בנוסח כזה, האמור לייצג את כולם. יש אנשים שיש להם מונופול על העם היהודי ויש מי שמדברים בשם עם ישראל, וכל רב שמדבר, מדבר תמיד בשם ההלכה. אבל אנחנו יודעים שבעם היהודי יש הרבה דעות, וגם בחברה בישראל יש הרבה דעות, ויש הרבה רבנים שפוסקים

דוגמה ראשונה: ערך האחידות. כאשר אנחנו מדברים על האחידות המוטלת על לובשי המדים, די להתמקד באחידות המוטלת על כתפי אנשים צעירים, על הקצינים הצעירים בצבא. די להסתכל על הסגנים והסדרנים המשרתים בצבא. מה האחידות המוטלת עליהם, ובמיוחד על הלוחמים שבהם, לעומת האחידות המוטלת על בני גילם בצבא האמריקאי? ומה האחידות המוטלת על בני גילם בחברה הישראלית שמסיבה זו או אחרת לא גויסו לצבא? ומה האחידות המוטלת על אנשים בגיל הזה, שאינם משרתים לא בצבא האמריקאי וגם לא בצה"ל, אלא בחיים האזרחיים האמריקאיים, או במקום אחר? באשר לאחידות, יש הבדלים מדהימים בין צה"ל לבין החברה האזרחית מבחינת הנכונות להטיל על אנשים צעירים אחריות לחיי-אדם, לעוצמה צבאית, לרכוש, ולנשיאה בנטל לאומי-חברתי מן הדרגה הראשונה.

איזה שימוש עשתה החברה הישראלית ביכולת של האנשים הצעירים האלה לעמוד כל כך טוב באחידות המוטלת עליהם? – היא לא עשתה בזה שום שימוש. מה קורה, למשל, לצעיר שאחרי השתחררו מן הצבא הוא רוצה להתקבל לאוניברסיטה? האם האוניברסיטה שואלת אותו, כשהיא רוצה ללמד אותו משפטים או מדעי המדינה, או פילוסופיה או פסיכולוגיה – מה עשית בצבא? לא ולא. היא מבקשת לדעת מה היו תוצאות בחינות הבגרות שלו כשהיה בן 18 ומה היו התוצאות שלו במבחן הפסיכומטרי המפוקפק. האוניברסיטה לא שואלת, מה הצעיר הזה עשה באמת, בזמן שירותו הצבאי.

אך יש גם חרשות טובות, במובן זה שאם אנחנו משנים את המינון של המשמעות האישית בחיי האדם על חשבון מינון ההתגייסות למשימות הקולקטיביות, העובדה שיש אפשרות להיות חמש שנים ומעלה בארגון הנותן לצעיר אחריות חסרת-תקדים, שכמותה לא יקבל זמן רב אחר כך, יכולה להיחשב למנוף לגיוס מיטב הנוער; ובהמשך, לגיוס הקצונה הצעירה להמשך התהליך של הקמת המדינה, להמשך התהליך של קיום מדינה יציבה, על בסיס של אתגר אנושי מופלא.

דוגמה שנייה: הערך של דבקות במשימה. כאן צריך לשים לב אל האתוס של השרדן, הנסוע עמוק בתוך החברה הישראלית חרף העובדה שהיא אינה נתונה לאיום קיומי, למעט סכנת הנשק הגרעיני וטילים מסוגים מסויימים אם יהיו מצויים בידי מדינות כמו איראן. אבל אתוס השרדן, בין אם יש לנו בעיות קיומיות ובין אם לאו, בוודאי קיים בחיינו. העצבנות, קוצר הנשימה, חוסר הנכונות לתכנן לטווח-ארוך בהרבה מאוד הקשרים – כל אלה משרדים דבר מה שהוא ההיפך מן הרעיון של דבקות במשימה. מי שרוצים להתייחס ברצינות לערך הדבקות במשימה, שהצבא מחנך עליו ופועל על פיו,

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

צריכים לשקף לא פחדנות ולא פזיזות. יש לנו דרך ארוכה מאוד לעבור בחינוך העצמי של החברה הישראלית, לקראת מקום שבו הערכים שהיא תשקף בחייה, באתוס האזרחי שלה, יהיו כאלה שמשקפים בסופו של דבר בחיים של החברה הצבאית – בוודאי בחיי הלוחמים.

דוגמה שלישית: תחום המקצועיות. כאן יש ערוץ נוסף של התפתחות בחברה הישראלית שצריך לשים אליו לב וגם לדעת כיצד להתגונן מפניו. הכוונה לתהליך מתמשך של הרס האליטות, שהתחיל, אולי, בצורה דרמטית בשנת 1973, ונמשך כבר כמה עשדות שנים. בכל הזדמנות נהרסת או נפגעת באופן קשה אחת מן האליטות – אחת מן הקבוצות שיצרו את הסטנדרטים החברתיים בתחום מרכזי.

אחרי הפגיעה הקשה באליטה הצבאית ב-1973, באה הפגיעה באליטה הכלכלית במשבר הבנקים והיתה ממשלה שראגה לכך שהמילה "פרופסור" תהפוך למילת-גנאי. ויש תהליך מתמשך, בוטה וברור בתרבות הרייטינג, שהיא ההיפך מתרבות האליטות. תרבות הרייטינג, קובעת את החשיבות של משהו על פי מספר האנשים הרוצים בו, לא על-פי חשיבותו, לא על-פי ערכו, לא על-פי רמתו המקצועית, אלא על-פי הפופולריות שלו. לפעמים נדמה שלא השכלה, לא נסיון ולא תבונה הם האמצעים הדרושים כדי להתבטא בציבור על נושא כלשהו, אלא חספוס לשון, זחיחות הרעת וגסות-דות. אנחנו, כך נראה, מצויים בעידן הפופוליטיקה המופקרת ולא בעידן הפוליטיקה האחראית. אם בוחנים את הצורה שבה התקשורת מתנהגת, היחס בין הבסיס העובדתי לבין נחרצות הרעה הוא יחס מאוד בעייתי והפרופורציה ביניהם הולכת ונעשית עוד יותר בעייתית. זה חלק מן השינויים העצבניים במינונים וצריך להסיק את המסקנות הנכונות מן האבחנה הזאת: אם אתה רוצה לדעת משהו על החברה הישראלית, אל תקרא עיתונים! מה שעושים העיתונים – והם עושים זאת בצורה הטובה ביותר – הוא להעלות נושאים על סדר-היום הציבורי. אבל מי שרוצה לגבש לעצמו דעה רצינית על השאלה שהועלתה על-ידם, בצדק או שלא בצדק, על סדר-היום הציבורי, צריך לבדוק את העובדות בחברה הישראלית; אל לו לבדוק מה אומרת התקשורת, במיוחד לא על צה"ל. מי שמבקש לקבל תמונה על המתרחש בצה"ל, לא ילמד זאת מן העיתונים; לכל היותר יקבל רשימה של תלונות שהועלו נגד צה"ל באותו שבוע.

כשאנחנו בוחנים את ערך המקצועיות המשורר לנוער בחברה האזרחית, מתגלה לעינינו משהו הצריך להדאיג אותנו. עלינו לנקוט את האמצעים הדרושים כדי שהפתיחות של החברה הישראלית – שגם היא ביטוי לשינוי במינון – לא תתפרש על-ידי הצעירים ככרטיס פתוח להפקרות. בוודאי, בחברה חופשית יכול כל אזרח לבטא את דעתו. הוא גם יכול להיות לא רציני כרצונו. אבל על

הצעירים להבין שאם ברצונם להיות רציניים, להביע דעה רצינית בעניין רציני, עליהם לבסס את הדברים על עובדות; עליהם לבדוק אותן כראוי, לבסס אותן על תיאוריות; שומא עליהם לחפש הסברים - ואין הם יכולים להיות בעלי דעה נחרצת, בלא כל בסיס עובדתי. זה לקוי בחינוך הישראלי ובאתוס הישראלי. קיים כאן פער העלול להתרחב בין החברה האזרחית לבין צה"ל, ככל שיושם דגש רב יותר על המקצועיות בצבא, לפי תפיסתו המוצדקת.

לסיכום, יש בחברה הישראלית תהליכים של התחלת-סוף-ההתחלה. אלה תהליכים מורכבים מפני שהם נוגעים לשינויים עדינים במינון המורכב. כשמדובר במינון, עלייה קטנה בו יכולה להיות בעלת משמעות, בדומה לעולם התרופות: העלאה קטנה במינון של חומר מסוים בתרופה והאפקט עלול להיות דרמטי. בחברה הישראלית מתחוללים תהליכים מורכבים של שינויים משמעותיים במינונים. עלינו להכיר אותם. יש גם להכיר ברמת המורכבות שלהם ולהכיר בעובדה שהם מתרחשים באופן טבעי ולא בשל חולי או בשל משבר כלשהו. הם מתרחשים מפני שכל הזמן אנחנו נמצאים בתהליך של טיפוס, של עלייה, והמקום שבו אנחנו נמצאים משתנה כל הזמן, וטוב שהוא משתנה.

לצה"ל יש נסיון ממושך בקיום מערכת אפקטיבית מבחינת התפקידים שהיא צריכה לבטא. יש לו גם נסיון מוצלח בשמירה ובטיפוח של זהות ערכית; הוא בעל נסיון, ועמד בצורה מוצלחת בשמירה גם על האפקטיביות וגם על הזהות הערכית הראויה. תנאים מורכבים מאוד של זיקה לערכי החברה.

אבל צה"ל עצמו והיחסים בינו לבין החברה האזרחית הסובבת אותו הם ייחודיים. הם אולי הרברים הייחודיים היחידים שנשארו לנו, ייחודיים במובן זה שאין כמותם בשום מקום אחר. יש בחברה הישראלית עוד הרבה דברים טובים, אבל כמוהם יש גם במקומות אחרים. אבל צה"ל והמקום שלו בחברה הם בעיני הרבר האחרון שנשאר מן הרברים הייחודיים של החברה הישראלית, במיוחד אחרי שהקיבוץ עובר מהפכה. אפשר לשמור על האפקטיביות, אפשר לשמור על הייחוד הערכי, אפשר לשמור עליהם חרף התהליכים החברתיים המסובכים האלה, אבל צריך לעשות את זה באופן אחראי ומקצועי ורגיש וחכם ונחוש ואמיץ. וכשאני מפרט את הרשימה הזו של התארים, אני מוצא את עצמי באופן טבעי ומוכן מאליו אומר לעצמי: אם אלה התארים שלהם נזקקים לתיאור התהליך הזה, משמע שצה"ל צריך לעבור אותו בכוחות עצמו.

יו"ר, תא"ל (מיל') אריה שלו:

אני מבקש להודות לפרופ' אסא כשר. המרצה הבא הוא אל"מ (מיל') ד"ר ראובן גל, ראש מכון כרמל למחקרים חברתיים בזכרון יעקב, שידבר על הנוער הישראלי והשירות בצה"ל.

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

השנייה, ובצדק. לעומת זאת, בצה"ל נשמרים לאורך שנים ההיבטים המוטיבציוניים והאנושיים שלו, וזאת למרות המלחמות השונות, השינויים במערכות הנשק ושאר השינויים הסוציולוגיים, הפוליטיים והדמוגרפיים שהתחוללו במדינה ובחברה.

ברצוני להציג תיזה מאוד פשוטה האומרת שלמרות התמורות והשינויים במשך חמישה עשורים כמעט, לא חל שינוי משמעותי ברמת המוטיבציה או בנכונות של הנוער הישראלי להתגייס לצבא, לשרת בצבא, או לתרום מעבר לגדרש בשירות הצבאי. עם זאת, אצביע על שינויים במבנה ובמרכיבים של המוטיבציה הזו, במניעים הנסתרים הנמצאים מאחוריה, ובמרכיבים מסויימים של פרופיל המוטיבציה הזאת. בהמשך הדברים אנסה להציג את התופעה הזאת כפי שהיא באה לידי ביטוי בכמה היבטים שבעזרתם אפשר לעקוב אחרי טיבה של מוטיבציה זו.

מוטיבציה היא מושג המקמק וקשה מאד להערכה כמותית. עם זאת, כבר במשך שנים אנו עוסקים במדידת המוטיבציה לשירות בצה"ל ואנו עושים זאת בשלוש דרכים. הדרך האחת היא באמצעות סקרים. אנו מעבירים סקרים באופן קבוע בקרב בני נוער העומדים לפני גיוסם לצבא, ושואלים עד כמה יש רצון ונכונות לשרת בצבא. זו דרך אחת שמרבים להשתמש בה, ואציג פה היום נתונים אחדים המבוססים עליה. הדרך השנייה איננה מסתפקת במה שהנער או הנערה כותבים על גבי הנייר, אלא מסתמכת על התנהגותו בפועל; בדרך זו בודקים בבסיס קליטה ומיון או בנתוני אכ"א מהם שיעורי ההתנדבות ליחידות המובחרות או ליחידות הקרביות או לכל אותן יחידות שצריך לבטא איזשהו רצון עצמי כדי לשרת בהן. הדרך השלישית היא בעצם וריאציה של השנייה: בדיקת הנכונות להתנדב לשירות קבע אצל אלו שהשלימו את שירות החובה שלהם, או נכונות אנשי הקבע להאריך את שירותם לתקופות נוספות. הממצאים המתגלים בכל אחת מדרכי המדידה הללו מלמדים, מחד, על רמת מוטיבציה גבוהה לאורך השנים ומאידך, על שינויים פנימיים בהרכבה ובמקורותיה.

תחילה לסקרים. כפי שאראה, לאורך כל השנים, רמת המוטיבציה לשירות בצה"ל של הנוער בישראל, היא יציבה וגבוהה ולאורך זמן יש בה אפילו מגמת עלייה מסויימת, בעיקר אם משווים את הנתונים כיום לנתוני שנות ה-50 וה-60. מאז ומתמיד, במשך כל השנים, בין 80% ל-90% מקרב מסיימי בתי-ספר תיכוניים הביעו רצון לשרת בצה"ל. יתר על כן, כשמציגים את השאלה לגבי רצון לשרת שירות קרבי, בין 50% ל-60% מהנערים עונים שזה אכן רצונם. בכל העשורים האחרונים, כשמעמידים בפני המתגייס-בכוח ברירה היפוטטית לגבי שירות התנדבותי ולא שירות חובה, כ-90% מהנשאלים אומרים שהיו מוכנים לשרת למשך זמן כזה או אחר.

אל"מ (מיל') ד"ר ראובן גל:

הנוער ישראלי והשירות בצה"ל: חידה מעבר לזמן

ארוני היו"ר, בני משפחת אלעזר, ראש אכ"א, חברים וידידים יקרים. לפני שנים אחדות שהיתי בארצות הברית. באחד הימים פגשתי בגנרל מכובד בצבא האמריקאי והוא פנה אלי בשאלה: "אתה מוכרח לפתור לי חידה - אמר לי - ככל הידוע, אנחנו בצבא ארצות הברית משתמשים, בדומה לצה"ל שלכם, פחות-או-יותר באותם מטוסים, באותם הטנקים, באותם אמצעי-לחימה, באותן מערכות נשק; ובכל זאת אתם מצליחים תמיד, ואיכשהו אנחנו תמיד מפשלים." זה היה אחרי ויטנאם, ומעט אחרי נסיון הנפל לחילוץ בני-הערובה האמריקאים באיראן. הגנרל האמריקאי הוסיף וטען שמכיוון שברור שהסוד הוא לא במערכות הנשק, לא במטוסים ולא בטנקים, הוא צריך להיות טמון במשהו אחר. "ידוע לי שהיית שנים אחדות הפסיכולוג הראשי של צה"ל - הוסיף להקשות - הסוד הזה מוכרח להיות אי-שם בתחום שלך. אך מהו הסוד הגדול?" הגנרל לא היה טיפש, והוא גם לא עשה את עצמו תמים.

הסוד של צה"ל באמת נמצא בתחום האנושי, ובאופן יותר ספציפי בתחום המוטיבציה ואולי גם בתחום הערכים המיוחדים שעליהם דובר בהרצאה הקודמת. אמת, גם אנחנו עצמנו חשים שיש איזשהי חידה האופפת את הנושא ואנחנו שואלים כל הזמן את עצמנו, מהו סוד הגורם האנושי הזה והאם המוטיבציה לשירות בצה"ל היא כמו שהיתה? מדי פעם גדלקות נורות אדומות, ונשמעת הדעה שזה כבר לא כמו שהיה, ולראיה, מדרווחים לנו מדי פעם על ירידה בשני אחוזים בשיעור הנכונות לשרת או בשיעור ההתנדבות וכך הלאה. בדברים אלה יש משום ביטוי לעצבנות מסוימת. בהרצאתי אתעכב במקצת על החידה הזו ועל רמזים לפתרונה - על פשר ההתמדה וההמשכיות במוטיבציה, ברוח ההתגייסות ובנכונות לשירות בצה"ל.

בהשוואה לצבאות אחרים ומדינות אחרות יש בישראל משהו מאוד יציב בנושא הזה. כאשר בצבא ארצות הברית בוטל בתחילת שנות ה-80 שירות החובה, כפי שהיה בתקופת מלחמת ויטנאם, והונהג שירות התנדבותי, בתוך שנתיים-שלוש שינה הצבא האמריקאי את פניו לחלוטין ואיכות כוח האדם בו ירדה לתחתיות. גם צבאות אירופה שינו את פניהם מן הקצה אל הקצה בתום מלחמת העולם

האלה בהחלט מבטאים את התפיסה המקובלת של הנוער הישראלי שלפיה השירות בצה"ל הוא לא איזושהי חובה מוטלת שנאלצים, בלית-ברירה, לעשותה, מעין "עונש כזה", אלא דפוס נורמטיבי שהיית מבצע גם אם הוא לא היה חובה; היית עושה אותו גם אם הוא היה התנדבותי, כי זה אומר משהו לגבי היותך ישראלי, ויש לכך משמעויות נוספות שמיד נעמוד עליהן.

קבוצת השאלות השלישית היא בתחום העמדות: "עד כמה אתה רוצה לשרת בחיל קרבי?" ב-1988 58% מהנשאלים השיבו תשובה חיובית ובשנת 1994 השיעור ירד ל-52%. כאן אפשר לראות כבר הבדלים יותר גדולים, גם בין שתי נקודות הזמן וגם בהבדלים בין שתי הקבוצות - בתי ספר ממלכתיים ובתי ספר ממלכתיים-דתיים. בגוש בתי הספר החילוניים (הממלכתיים) הירידה במוטיבציה היא גדולה יותר; בבתי הספר העיוניים החילוניים בצפון תל-אביב, למשל, או במקומות אחרים, הירידה היא מ-56% ל-48%; לעומת זאת בבתי הספר הממלכתיים-הדתיים, הירידה היא בשיעור קטן יותר, ובבתי הספר המקצועיים לא רק שאין ירידה, אלא אפילו יש עלייה קלה בשיעור הרוצים לשרת ביחידות קרביות.

ככלל, שיעור הנכונות לשרת שירות קרבי הוא עדיין גבוה למדי, מעל 50%. יש גם לזכור שמדובר בצעירים היודעים כבר את הפרופיל שלהם והם מתייחסים לאפשרות של שירות קרבי לא בעלמא, אלא על בסיס יותר ריאלי. אבל, בכל זאת אין להתעלם מהירידה המסוימת בנכונות לשרת ביחידות קרביות בשנים 1988 - 1994. ניתן לשער שירידה זו קשורה בעובדה שהשנים האלה היו שנות האינתיפאדה, ושירות ביחידות קרביות פירושו שירות בגבעתי, בצנחנים או בגולני - יחידות שעשו חלק גדול מזמנם בשטחים. השערה זו, בדבר הקשר שבין האינתיפאדה לירידה בנכונות לשרת ביחידות קרביות, מתאששת לנוכח הממצאים, שהזכרתי קודם, הנוגעים להבדלים בין המיגור החילוני למיגור הדתי. ניתן להניח שהמוטיבציה לשרת בשטחים קשורה גם בתפיסה הפוליטית, ובוודאי גם בתפיסה הדתית של החייל המשרת. טענתי העיקרית, אם כן, היא שרמת המוטיבציה הכללית היא גבוהה, אך מסתמנת בה מגמת ירידה, במיוחד בקרב נוער חילוני הלומד בבתי-ספר עיוניים, לא מקצועיים.

אם בוחנים את כל הסקרים שהזכרתי: סקרי המלש"בים של ממד"ה מהשנים 1975, 1980 ו-1984, סקר בני הנוער שהצגתי קודם משנת 1988, שני סקרי החיילים המשוחררים ולבוסף, הסקר של השנה האחרונה - עולה שיש אולי סיבה לאותה עצבנות שדיברתי עליה קודם, לנטיה לחפש בכל פעם "נוריות אזהרה". נכון, לאורך השנים ניתן להבחין בשינויים, ולדוגמא, שיעור אלה שלא היו

נתונים אלה מבוססים, כאמור, על סקרים שחלקם בוצעו על-ידי "מכון כרמל" והמכון הישראלי למחקרים צבאיים. סקר אחד כזה של בני נוער נערך ב-1988. המדגם היה רחב וגדול ביותר (כ-6,000 תלמידים). סקר שני, דומה, הסתיים לאחרונה ותוצאותיו נמסרות כאן לראשונה. הסקר נערך בשנת הלימודים האחרונה, וגם הוא מבוסס על מדגם גדול מאד של בני נוער בכיתות י"א. אציג להלן רק את הנתונים המתייחסים לנוער יהודי.

בנוסף לשני הסקרים האלה שבוצעו על-ידי מכוננו, אציג גם סקרים נוספים. כמה מהם מבוססים על סקרי ממד"ה (מחלקת מדעי ההתנהגות של צה"ל) למועמדים לשירות בטחון (מלש"בים). אלה הצעירים המוזמנים ללשכת הגיוס, כשנה לפני גיוסם לצה"ל. בנוסף, אציג גם סקר אחד של חיילים לאחר שחרורם, סקר שביצענו ב"מכון כרמל" ב-1991 והוא כלל שתי קבוצות: צעירים שנדגמו שלושה חודשים לאחר שחרורם מצה"ל, וכאלו שנדגמו שלוש שנים לאחר שיתורם.

לשאלה הראשונה: "עד כמה אתה רוצה או אינך רוצה להתגייס לצה"ל?" הן בסקר שנערך ב-1988 והן בזה שנערך ב-1994, 86% מהבנים ציינו שהם היו "רוצים מאוד", או "רוצים" לשרת בצה"ל. אלה נתונים המבטאים רצון גבוה מאוד לשרת בצבא. בחלוקת-משנה ניתן לראות את ההתפלגות בין בתי-ספר ממלכתיים לבתי-ספר ממלכתיים-דתיים. בהמשך נציב על הבדלים בין הקבוצות השונות, אבל בשלב זה די לציין שההבדלים אינם מאד גדולים, לא בהשוואה בין נתוני 1988 ל-1994, ולא בהשוואה בין הגוש הממלכתי לגוש הממלכתי-דתי.

בקבוצת השאלות השנייה נשאלו הצעירים: "אילו השירות בצבא היה התנדבותי, כיצד היית נוהג?" לנשאל ניתנו שלוש אפשרויות לתשובה: (א) הייתי משרת את כל השלוש שנים. (ב) הייתי משרת שנתיים מתוך השלוש שנים. (ג) הייתי משרת שנה אחת. אם מקבצים את כל שלוש התשובות, אז הסך-הכל הוא שוב גבוה - סביב ה-90%. ואכן פה מסתמנת כבר ירידה מסוימת משנת 1988 (95%) ל-88% בשנת 1994. אבל לפני שנתעכב על ההבדלים, הבה נזכיר לעצמנו קודם-כל דבר אחד: לשאלה, "אילו השירות הצבאי היה שירות התנדבותי, האם היית מתנדב?" כ-90% מהנוער היהודי בישראל משיבים בחיוב.

כשאני מראה מימצא זה לאנשים מארצות אחרות הם לא מאמינים. הם חושבים שאנחנו ממצאים כאן איזושהו "בלוף". למען האמת, גם בי מתעוררת ספקנות-מה למראה ממצאים אלה, ואני גם יודע שיש הבדל בין תשובה שניתנת לשאלון בסקר כלשהו לבין מה שהנשאל עושה בפועל. אבל הנתונים

חיילי חטיבת "גולני" באימון לחימה בשטח בנוי. (דובר צה"ל)

מתגדלים כלל לצה"ל (אילו השירות היה התנדבותי) מגיע בשנים מסוימות לאזור ה-5% ולפעמים הוא בסביבות ה-10%-12%. אבל השינויים האלה הם בבחינת תגודות שמתחלפות, ואולי גם לא במקרה. אם יש, למשל, רמיון בין נתונים מסוימים ב-1984 למה שאנחנו רואים היום, אין זה מפליא שכן ב-1984, שנה וחצי או שנתיים לאחר מלחמת לבנון, כמו גם בסקר האחרון שנערך בשלהי האינתיפאדה, מתגלה בסקרים ירידה מסוימת בנכונות לשרת, יתכן שכאז כן עתה הרבר נובע מאיזשהן הסתייגויות פוליטיות או מוסריות שחש חלק מהנוער כלפי השרות הצבאי. אבל כאשר בוחנים את התגודות האלה לאורך זמן הן עלולות ויורדות חליפות, והתופעה החשובה היא דווקא התמונה הרב-השנתית, לאורך זמן. ואם נמתח קו לאורך השנים הללו, נגלה קו יציב למדי ואפשר שניתן לצפות לקו רומה גם בשנים הבאות.

ניתן אם כן לומר, בהכללה, שרמת המוטיבציה לשרות בצה"ל, כמגמה כוללת, היא ראשית גבוהה ביותר ושנית - כמעט ואינה משתנה. היכן בכל זאת ניתן למצוא שינויים? את השינויים יש לחפש במקורות המוטיבציה ושרשיה ובקבוצות האוכלוסיה השונות ויחסן למוטיבציה זו.

כבר ראינו שינוי אחד, המסתמן באופן ברור, והוא שקבוצות אוכלוסיה, שפעם היו המובילות בנושא המוטיבציה - אוכלוסית הנוער העירוני, תלמידי בתי-ספר עיוניים חילוניים באזורים היותר-אליטיסטיים של החברה הישראלית כמו גם בקרב הקיבוצניקים החילוניים, דווקא שם מסתמנת ירידה משמעותית. לעומת זאת, האוכלוסיות המגלות כיום מוטיבציה גבוהה יותר לשרות בצה"ל הן אלה של בני נוער מעיריות פיתוח, מערים קטנות יותר, בני עדות מזרח, תלמידי בתי ספר מקצועיים, ובעיקר - הנוער הרתי על כל שלוחותיו.

בחלקו הרבר נובע מן התפיסה שהשירות בצבא הוא קרש קפיצה, או צינור חשוב למובילות חברתית שניתן לנצל אותו; בחלקו בשל סיבות פוליטיות או ערכיות; ובחלקו מפני שהנוער מהאיזורים האליטיסטיים, הנוער "הטוב" מצפון תל-אביב - האתגרים או הפיתויים העומדים לפיתחו היום הם אחרים ושונים משהיו פעם. זה, אם כן, שינוי אחד - שינוי בהרכב האוכלוסיות המובילות ב"מצעד המוטיבציה".

אבל הבדל שני ואולי חשוב עוד יותר הוא בתוכן או במקורותיה של המוטיבציה. בסקרים שערכנו לא הסתפקנו רק בשאלה "עד כמה אתה רוצה לשרת?"; אלא, אחרי שהשאלים השיבו לשאלה זאת, שאלנו אותם, "מדוע אתה רוצה לשרת?" "מה דוחף אותך לשרת?" "מה מניע אותך לשרת בצבא?" והתשובות שהתקבלו נותנות תמונה מאוד מעניינת.

מבין ארבעת הגורמים העיקריים שאותם מציינים בני הנוער כמניעים הדוחפים אותם לשרת בצבא, (וגם כאן החלוקה היא בין בנים לבנות, בין המיגור הממלכתי לממלכתי-דתי), מופיע במקום הראשון המניע – "לשרת את המדינה". אבל מיד אחריו מופיעים מניעים אחרים אישיים יותר, כמו "להתנסות בחוויות", "להכין את עצמי לחיים", "להיות עצמאי", "להכיר אנשים חדשים".

המניעים הבסיסיים של בני הנוער הישראלים לשרת בצבא, אחרי שהם מפטירים את האני מאמין הבסיסי ש"צריך לשרת את המדינה" (ותפיסה בסיסית זו אכן קיימת, והיא כנראה תוסיף להתקיים כל עוד נשקף למדינה איום בטחוני), אבל אחרי שנאמר המשפט "לשרת את המדינה", מופיעים המניעים האחרים והם מניעים אישיים, תועלתניים, מניעים מהסוג שאנו קוראים self-fulfillment, מניעים של הגשמה אישית: רצון להכיר אנשים חדשים, לעמוד באתגרים, להתנסות בחוויות, רצון הצעיר לבטא את עצמו. נכון, אנחנו מדברים על בני שמונה-עשרה, שעבורם הצבא הוא הזדמנות לבטא את עצמם, למצוא לעצמם אתגרים, למצוא את עצמם – ולא דווקא לשרת את המדינה או להביע צורך פטריוטי.

אם מבינים שהמוטיבציה לשרת הצבאי היא במידה רבה לא מוטיבציה אידיאולוגית – [אני לא הולך לשרת בצבא, כדי לשפוך את דמי למען המולדת, כדי להגן על המולדת; אני הולך לשרת בצבא, ודווקא ליחידות קרביות, וליחידות המעניינות, קודם כל כי זה אתגר, כי זה להתנסות בחוויות, כי זה להכין את עצמי לחיים] – אז אפשר גם להבין מדוע תמורות אידיאולוגיות כמו מלחמת לבנון, האינתיפאדה, או מהפכי שלטון: שמאל, ימין וחזון, אינם משפיעים באופן דראסטי על המוטיבציה ואינם גורמים לשינוי במוטיבציה – כי המוטיבציה איננה אידיאולוגית מלכתחילה, היא מוטיבציה נורמטיבית, מתורגמת לנורמות יציבות אצל בני הנוער. זהו חלק מההסבר לחידת היציבות הגבוהה לאורך השנים.

ואצביע על עוד תופעה מעניינת: בשנים האחרונות מצאנו, לראשונה, מניע חדש, שלא הופיע בכל הסקרים הקודמים. המניע הזה – "להילחם באויבי ישראל", לא קיבל כל דירוג משמעותי בשנים עברו, עד 1988, ואז הופיע פתאום במקום השביעי, אמנם במיגור הממלכתי, אבל במקום השני במיגור הממלכתי-דתי. נדגיש, גם בשנים שעברו הוא היה ברשימה של כעשרים מניעים אפשריים שמהם היה הנשאל צריך לבחור, אבל הוא תמיד דורג במקום מאוד נמוך. ואילו החל מסוף שנות ה-80 ותחילת שנות ה-90, הוא עלה בדירוג, כאמור, בעיקר בבתי הספר הממלכתיים-דתיים.

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

כפי שצינתי בתחילת הרצאתי – בנוסף לסקרים, עומדים לרשותנו שני מקורות נוספים לבחינת נושא המוטיבציה: ההתנדבות בפועל ליחידות ההתנדבות וההתנדבות לשירות קבע. באשר לשירות ביחידות התנדבותיות, על אף תנודות קלות לאורך השנים, המצב הוא פחות או יותר יציב. הוותיקים שבינינו זוכרים תקופות, כמו תקופת מלחמת ההתשה, שבהן היה נדמה שקיבוצניקים כבר לא רוצים לשרת, התיכוניסטים לא רוצים לשרת וכן הלאה. התנודות האלה הן תגובות למצבים מסוימים, אך ככלל, המגמה היא מגמה קבועה, כמו בסקרים גם בהתנדבות בפועל.

לגבי השירות בקבע. מאז ומתמיד היתה לצה"ל בעיה של גיוס לקבע ברמת המ"פים והמג"דים, אבל באופן כללי, בצה"ל גם היתה תמיד נכונות רבה לשרת בקבע. נראה שאם חלו תמורות בשנים האחרונות, הן היו לא בשיעור הכללי של ההתנדבות לשירות קבע, אלא, שוב, בהרכבים הפנימיים. היום משרתים בצה"ל יותר מפ"ים ומג"דים חובשי כיפות, וביחידות ההתנדבות יותר ויותר בני עיירות פיתוח, יוצאי ערים קטנות, בוגרי בתי ספר מקצועיים, בני עדות מזרח וכך הלאה. לא כך היה בשנים הראשונות של המדינה. ושוב, זוהי הרגמה לכך שהשינויים אינם בעוצמת המוטיבציה כי אם בקבוצות השונות המובילות אותה.

לסיום, ברצוני להתייחס בקצרה לתהליך השלום והשלכותיו. גם אם נגיע אי-פעם למצב שבו לא יהיה צורך יותר במוטיבציה לשרת בצבא, חשוב שאת משאב המוטיבציה בנוער הישראלי, אותו "סוד כמוס" שעליו שאל הגנרל האמריקאי, את המשאב הכמוס הזה חייבים לשמר. ואם יתפתח מצב שבו לא יהיה צורך לתעל את כל המוטיבציה לשירות הצבאי, חשוב יהיה לשמור על המוטיבציה הזו ולכוון אותה לערוצים חלופיים. ערוצים כאלה, יכולים וחייבים להיות בתחום האזרחי: שירות בקליטת עלייה, במערכת החינוך, במערכות הבריאות, שירות למען איכות הסביבה וכך הלאה. נושא השירות לאומי, כלומר, שירות אזרחי ולא צבאי, אבל מבוסס על המוטיבציה של הנוער הישראלי – יתפוס, ללא ספק, מקום חשוב בסדר-היום הציבורי שלנו בשנים הבאות. תודה רבה.

י"ר, תא"ל (מיל') אריה שלו:

תודה רבה לאל"מ (מיל') ד"ר ראובן גל. נעבור עתה לשאלות ותשובות.

שאלות ושובות:

מר שאול גבעולי:

בתקופה שהמלחמות היו מלחמות קונצנזוס, מלחמות אין ברירה, לא היתה בעיה למערכת החינוכית בצה"ל, האמונה על טיפוח המוטיבציה בצבא, להסביר לשם מה נלחמים, מהן מטרות המלחמה, ומדוע נקלענו למצב מלחמה. הרבר הסתבך, כשעצם המלחמה הפך לעניין השנוי במחלוקת, וכעת גם תהליך השלום. והיום צריך להסביר לחיילים מדוע הממשלה עושה דבר זה או אחר, וזה נחשב למעורבות פוליטית.

זאת ועוד, אנחנו מוצאים את עצמנו במצב, שהיום אנשים התומכים במוצהר בתהליך השלום, צה"ל מסכים לקבל אותם רק במסגרת של פנלים שבהם מופיע גם מישהו המסביר מדוע הוא מתנגד לתהליך השלום. אבל הפנל לא יוצר מוטיבציה, אף שהוא מעורר למחשבה. ואז לפנינו צבא, ש"נמלט" אל הנושא של רוח צה"ל, ששם אולי אין מחלוקת. אבל הקוד האתי - ואני מאד מאושר ממנו - עדיין לא מסביר מדוע הצבא עושה דבר זה או אחר. ולא לה שמתלוננים על ירידת מוראל בצה"ל. קשה מאוד להיות חייל העומד בנטל, כאשר מישהו מסביר לו שאפשר בקלות לעשות "זבנג וגמרנו", והחייל איננו מבין מדוע אין עושים כן.

מר מנחם אבירם:

שאלה ראשונה לר"ר ראובן גל. האם יש סקר, או סקרים שחקרו את המוטיבציה בקרב אנשי המילואים? אחרי הכל, עיקרו של צה"ל הוא במילואים. שאלה שנייה לפרופ' אסא כשר. מאחר שנושא המושב הזה הוא יחסי הגומלין בין צה"ל והחברה הישראלית, יכול להיות שבעתיד יהיה גם מצב של התנגשות בין צה"ל ובין חלקים של החברה הישראלית - אם יצרכו, נניח, לפנות יישובים. האם אז צריך לפעול על פי המודל של ימית, ולהטיל את זה על יחידות בבחינת יקוב הדין את ההר, כלומר, כולם צריכים למלא פקודה ולבצע את הפינוי, או לשחרר אנשים החושבים אחרת, או אולי להקים יחידות מיוחדות, ולהעסיקן בתפקיד מסובך מעין כמוהו.

גב' אסתר בריינין:

שאלה לפרופ' אסא כשר. התיזה שלך מתעלמת מתופעה מאוד בסיסית המתחוללת בחברה הישראלית שאינה נוגעת בהכרח לתהליך השלום, אלא לשינויים הכלכליים העוברים על החברה שלנו, ושגרמו לשינויים ערכיים גם בחברות אחרות. כשבודקים את ההשפעה של השינויים הכלכליים על המערכת

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

הערכית שלהן, מתברר שמתרחשים שינויים ערכיים שאין עליהם שליטה. כלומר, אנשים הופכים לאינדיבידואליסטים יותר, ואם הם מתעסקים בערכי חברה קולקטיביסטיים, הם עוסקים בנושאי איכות הסביבה וכדומה. בסיום דבריך העברת את המסר שצה"ל צריך לשמר את הייחודיות שלו בחברה הישראלית כתופעה. והשאלה היא עד כמה הוא יוכל לעשות זאת בתוך הנסיבות שאני מתארת.

שאלה שנייה, לר"ר ראובן גל. המחקר שלך מ-1994 נעשה רק על אוכלוסיה של תלמידי כיתות י"א, בשעה שהנתונים שהצגת לגבי שנת 1988, התייחסו לכיתות י', י"א, י"ב, וייתכן שההבדלים האלה במידגמים מניבים איזו שהיא טעות, או איזו שהיא הטעיה.

פרופ' זאב מעוז:

שאלתי מופנית לפרופ' אסא כשר. אני מקבל את האבחנה שלך בין הקודים הבסיסיים של צה"ל ואלה שקיימים בחברה הישראלית, מה שחסר לי זה הסבר לשאלה, מדוע אותה אוכלוסיה מתנהגת לפי קודים אתיים שונים. כי הרי מדובר בעצם באותם אנשים, פעם בצבא, ופעם בחוץ.

פרופ' אסא כשר:

מר שאול גבעולי שאל על פעילות צבאית בתנאים של העדר קונצנזוס. צריך להבין שערכי הצבא הם מערכת מורכבת, ושיש מתחים פנימיים בין הערכים השונים. עולם הפעילות הצבאית, כשהוא מאורגן בצורה נכונה ומתאימה, מוצא גם את הדרך לאזן כראוי בין הערכים השונים האלה. כשאנחנו מסתכלים על חיי אדם מצד אחד, ועל דבקות במשימה מצד שני, זה מתח מובהק בחברה דמוקרטית. בחברה יהודית, חיי אדם הם בעלי חשיבות עליונה. מצד שני, יש דבקות במשימה, ופירוש הרבר שצריך להסתכן, וחובה להסתכן, ויש רשות לגרום לאחרים ללכת לאותו מקום מסוכן. צריך לדעת כיצד לאזן בין שני הערכים הללו. הנוסחאות הערכיות של הצבא והנורמות שלו, כפי שהתגבשו בנסיובו הממושך במשך הרבה שנים, הם איוון, בוודאי ברמה גבוהה של הצלחה בין שני הרברים האלה.

מתח דומה, קיים בתחומים אחרים. מצד אחד מבקשים לגייס את כל להט המוטיבציה האישית שהחייל מביא איתו מן האידיאולוגיה הפרטית שלו, מן הבית שלו, מן החינוך שלו - כדי שיעמוד במשימות הקשות מאוד המוטלות עליו. מצד שני, צריך להגיד לו: "סליחה, אתה פה לא בפרוייקט אישי, אתה פה בתוך הצבא, שפועל על פי עקרונות הצבא, והוא זרוע של המדינה, המופעלת על-ידי הממשלה, המקבלת החלטות במסגרת החוק."

לשאלתו של פרופ' מעוז. אין שום פליאה על כך, שהחברה הצבאית, והחברה האזרחית נוהגות על פי מערכות ערכים שונות, וזה נובע מהיותו של הצבא, ארגון שיש לו מטרות מסוימות, ושיש לו מסורת מובהקת בהיערכות הפנימית שלו, כדי להשיג את המטרות האלה, וזה מנהג העולם: אנשי מקצוע מסוג מסוים, או ארגון מסוג מסוים, מגבשים לעצמם את מערכת הערכים הייחודית לו. בין אם זה ארגון כמו צבא, או בין אם זה מקצוע כמו רפואה, או עריכת-דין, או הנדסה או מקצועות אחרים. זה לא הופך את האדם לחצוי, זה הופך את האדם ליותר מודע לעקרונות של הפעילות המקצועית, או הארגונית שלו, זה הופך אותו לבעל רמה מקצועית, או ארגונית יותר גבוהה, אבל זה לא מפריע לו, וזה לא צריך להפריע לו לפעול במקומות האחרים. תקוותי היא, שאותם חלקים שבהם אפשר להשליך מן ההצלחה של החברה הצבאית אל ההצלחה של החברה האזרחית, כמו באחריות, באורך הנשימה ובמקצועיות, שם החברה הישראלית תאמץ לעצמה לאט לאט את הערכים של החלק הצבאי המיוחד שלה.

אל"מ (מיל') ד"ר ראובן גל:

לשאלה של מר שאול גבעולי, תפקידו של קצין חינוך ראשי היום הרבה יותר קשה ממה שהיה בכל הזמנים, אבל לא רק בגלל בעיה של חוסר קונצנזוס, לעומת תקופות שבהן היה קונצנזוס בחברה, אלא בגלל שהנוער היום מתוחכם יותר, הוא שואל יותר, הוא ביקורתי יותר, הוא מעלה ספיקות יותר, ואינו מקבל דברים כמוכנים מאליהם, וגם לא הסברים כפשוטם. הצורך להסביר הוא צורך הרבה יותר קשה ומורכב.

לשאלתו של מנחם אבירם בנושא המילואים. אין בידי נתונים שאוכל להציג לגבי מוטיבציה בקרב יחידות מילואים. אני מכיר את התופעה, וכולנו מכירים את התופעה, שיש אנשי מילואים המביעים כיום קושי לשרת יותר ממה שהיה פעם. אבל גם בקרב המילואים, סוד המוטיבציה שדיברתי עליו, קיים גם בקרבם, כי לאורך כל השנים, ועם כל השינויים והתמורות, אנשי המילואים ממשיכים לשרת שנה אחרי שנה, קריאה אחרי קריאה, מלחמה אחרי מלחמה. ויש הרבה אנשי מילואים שעשו לא מלחמה אחת ולא שתיים, אלא יותר מזה. וגם כשנוכחים במספרי הסרבנים - והיו לנו סרבנים במלחמת לבנון, והיו לנו סרבנים בקרב אנשי מילואים בתקופת האינתיפאדה - המספרים של 150 או המספרים שהיו, הם מספרים מזעריים יותר, אולי בבחינת סימן אזהרה אבל לא תופעה נורמטיבית משמעותית. וגם כאן, כשם שנאמר לגבי הנוער, חלק מן המוטיבציה של אנשי המילואים גם היא איננה אידיאולוגית, היא מוטיבציה קבוצתית ונורמטיבית - נאמנות והתחשבות בחברים לפלוגה, למשל.

כיצד מפעילים את הצבא? צריך גם איוון בין המוטיבציה, בין הנאמנות, רמת הנאמנות הגבוהה למדינה שיש לחייל, הנובעת מן המוטיבציה האישית המיוחדת שלו, לבין הרעיון השני, שהוא פועל בתוך מסגרת כללית, כנציג. ישנה המוטיבציה האישית, ישנה חובת ייצוג הצבא המופעל על ידי הממשלה, בהתאם למדיניותה במסגרת החוק - גם זה מתת, וגם אותו צריך לרעת ליישב. אני חושב שאנחנו יודעים איך ליישב את המתח הזה. אין לנו ערובה להצלחה, אבל יש לנו הבנה טובה של הערכים האלה; יש לנו הבנה טובה של המתח ביניהם; ויש לנו גם נסיון מוצלח, ביכולת להפעיל אנשים עם מוטיבציה אישית גבוהה מאוד מצד אחד, למען מטרות הנקבעות בצורה מסודרת ואחרת על ידי הממשלה המוסמכת, מצד שני, כמוכן שהאידיאל הוא אידיאל של פעילות בקונצנזוס, אבל אי-אפשר לדרוש במדינה דמוקרטית שהממשלה תפעל אך ורק על יסוד קונצנזוס, מפני שגם עקרון שלטון הרוב, הוא עקרון חשוב במדינה דמוקרטית.

לשאלתו של מנחם אבירם, אין לי שום יומרה להגיד מה צריך לעשות בהקשרים מסוימים, או מה יצטרך הצבא לעשות. הרעיון של יחידות מיוחדות למטרות צבאיות מיוחדות, שיש להן גם מתאם גבוה עם עמדות פוליטיות מסוימות, רעיון זה קצת מפחיד אותי, מפני שפירוש הדבר ליצור יחידה, שיש מיתאם בין התפקוד הצבאי בה לבין הרעיון הפוליטי של המשתתפים בה. ואת זה איננו רוצים. כידוע, מהרגע הראשון אמר בן-גוריון "לא" לפלוגות דתיות, ומאותם הטעמים, למרות שהיה אפשר לארגן בצורה כזאת, והוא צדק. זה פתרון מאוד בעייתי, אבל אני סומך על תבונת המפקדים, ועל היכולת של צה"ל לפעול בצורות פורמליות ולא-פורמליות, כך שאת משימותיו הוא יבצע כמו שצריך, גם כשהן שנויות במחלוקת, וגם כשקשה לבצע אותן, וגם כשהקושי הוא לא אויב, אלא את, גם אז הוא יעשה את זה כמו שצריך.

לשאלת גב' בריינין, אני בהחלט מסכים שבניתוח מלא ומפורט צריך, במסגרת התהליכים העוברים על החברה הישראלית, לבחון גם את התהליכים הכלכליים. יש תהליך שמבחינת תשומת-הלב הציבורית הוא התהליך המוזנח ביותר, למרות המשמעות העמוקות שיש לו הן החברתיות והן האידיאולוגיות והוא תהליך ההפרטה. תהליך זה עובר על החברה הישראלית כאילו זה דבר מובן מאליו המוסכם על הכל. הפרטה היא תהליך מאוד בעייתי מבחינה חברתית, מאוד מפוקפק מבחינת חלק מן האידיאולוגיות, והוא עובר על החברה הישראלית וכל הממשלות מאיצות אותו. יש לו תוצאות חברתיות שטרם התחלנו לחשוב עליהן. ואני מסכים בהחלט שבתמונה הכללית של הבדלי המינוחים של מרכיבי החברה הישראלית, יהיה צורך לראות מה קורה כשאנשים מגיעים לצה"ל ממקומות שיש ביניהם פערים כלכליים גדולים מאוד.

לשאלה של פרופ' מעוז, ברצוני להוסיף את נקודת המבט המקצועית שלי כפסיכולוג. אני חושב שבחברה הישראלית אנחנו באמת חיים באופן קבוע באיזה שהיא סכיופרגיה מתמדת, אנחנו חיים בו בזמן גם כחיילים – כאשר אנחנו במדים, אם זה כאשר אנחנו משרתים בשירות סדיר, או כשהילדים שלנו משרתים בשירות סדיר, או כשאנחנו במילואים. ובה בעת אנחנו מתפקדים גם כאזרחים, והרבה מאוד פעמים, הערכים לא רק שאינם חופפים, הם אפילו מנוגדים ונתונים בקונפליקט זה עם זה. הרבה פעמים אנחנו מוצאים את עצמנו על משתתפים בהפגנות או מוחים בעצרות העם כאזרחים מצד אחד, ויום למחרת לובשים מדים ומשרתים כחיילים מצד שני. וזה אותו אדם שעושה את שני התפקידים.

יש, כאמור, איזשהי סכיופרגיה מהותית בחיים שלנו. ואפשר להסביר אותה רק בשתי צורות: החלק האחד שלה, הוא זה שאנחנו חיים בחברה דמוקרטית, ואנחנו עושים איזשהי הפרדה בין המחאה לבין הציות, או הביצוע. וההסבר השני הוא שיש משהו בתרבות הארגונית של הצבא המשמר ערכים, שאי-אפשר לקיים אותם מחוץ לצבא, ואתה רואה את הילד שמשרת בצבא, והוא כל כך אחראי, כמו אותו מ"פ העושה תפקידים מאוד אחראיים כשהוא במדים, אך כשהוא מגיע הביתה, הוא נעשה פתאום הילד הקטן של אמא, והוא כבר לא אחראי והוא מתנהג לגמרי אחרת. תודה.

תא"ל (מיל') אריה שלו:

בזה מסתיים המושב השני, אני מבקש להודות לשלושת המרצים.

מושב שלישי

יו"ר - אל"מ (מיל') ד"ר אפרים קם:

במושב זה, מושב הסיום של יום העיון, אנחנו מבקשים לבחון את אחר ההיבטים שכמעט ולא עסקנו בהם במשך היום והוא נקודת-הראות של הצבא. לשם כך הזמנו את האלוף יורם יאיר, ראש אגף כוח-אדם במטה הכללי, ומתוקף תפקידו, מהמוסמכים שבצמרת צה"ל לדבר על נושא זה. אלוף יאיר, בבקשה:

אלוף יורם יאיר, ראש אכ"א

אתגרים בטחוניים, אנושיים וחברתיים של צה"ל

התבקשתי לדבר על האתגרים הבטחוניים, האנושיים והחברתיים של צה"ל היום. על כל אחד מהנושאים הללו היה אפשר להרחיב לכדי הרצאה שלמה. אך הואיל וגם הדוברים הקודמים דיברו טלגרפית, והשאירו לקהל להבין את המשתמע מהדברים, אנסה גם אני ללכת בדרך זו. בדברי אגע בשלושת הנושאים.

אתגרים צבאיים

בתקופה האחרונה מופנות לצה"ל שאלות לגבי העתיד. כיצד הצבא רואה את עצמו בעשור הבא? כיצד הוא מתכוון לשנות האלפיים? כיצד ייראה או הצבא, ומה תהיה אז דמות הקצין? וכן הלאה. ואמנם, בצה"ל עוסקים בשאלות אלה ומקדישים להן מחשבה; כל אחד מקובעי המדיניות בצבא מוגיע לא מעט את מוחו בשאלה, לאן צריך לכוון את הצבא, כדי שיתמודד עם האתגרים שיעמדו בפניו בשנת אלפיים ולאחר מכן.

האתגר הראשון הוא האתגר הבטחוני. בעניין זה ברצוני להציע נקודת-ראות שונה במקצת מזו המקובלת ולא לחזור על הדברים הטריטוריאליים באשר למה שצפוי לנו כאן – נשק טילי, קונבנציונלי

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

או את שלטונם על הסובבים אותם. לפיכך חיפשו ומצאו דרך להשפיע על עתידם ולקבוע עובדות ולכפות שינויים באזורם.

ולפתע יש מצב, שבו הנכשלים, אלה שכלל לא היו במירוץ, אלה שאף פעם לא היוו איום, פיתחו מן סוג של מלחמה, שאנחנו, משתתפי המירוץ, עם כל החוכמה והטכנולוגיה – הטילים המונחים, המטוסים החמקניים המכ"מים המתוחכמים – לא יודעים מה לעשות נגדה. וכך, מלחמה עממית עם רובים ומקלעים וכמה מוקשים וקצת אר.פי.ג'י, קובעים בעולם דברים, והופכים את המעצמות לחסרות-אונים. צרפו לכך נשק "כבד" של מרגמות וקטיושות ויש לנו כוח "צבאי" מפגר, אך בעל יכולת השפעה אזורית. הבעיה העומדת היום בפני המדינות המודרניות ובכללן ישראל, ובודאי תעמוד גם בעתיד, היא איך מתמודדים עם סוג כזה של מלחמה. זה לא מה שתיכננו במשך עשרות שנים; זה לא מה שהכנו את עצמנו לקראתו, וגם אין לנו תשובה נאותה.

אנחנו הכנו לעצמנו לעימות של צבא מול צבא, מדינה עם מדינה; התעמתות של מערכות גדולות: דיביזיות וארמיות, גייסות וטנקים מודרניים, טילים, מערכות אוויר, ומערכות שליטה וקשר ובקרה – ופתאום כמה לוחמים, מצויידיים באר.פי.ג'י. ברובי קלאצ'ניקוב ובכמה מוקשים ומטעני צד, מצליחים מפעם לפעם לפגוע בטנק, אולי במסוק, שהם אפילו אינם יודעים כיצד מפעילים או מתחזקים אותו. והם קובעים עובדות; ולעולם המערבי אין תשובה קונבנציונלית נגד לוחמים אלה.

אפשר אמנם להגיד שמי שהצליח לפתח טילי שיוט, המגיעים לטווח של אלפיים ק"מ, ומטוסים חמקניים וצוללות גרעיניות יצלית, מן הסתם, לפתח כלי נשק שבאמצעותם יהיה ניתן להשמיד לוחמי חי"ר כאלה, הנעים בהרים ובתוך הכפרים ובחושות. ואכן, יש לשער שהוא יוכל לפתח אמצעי-לחימה כלשהו. אבל הוא לא יוכל להפעילו, כי לעולם המודרני יש "חולשה" נוספת – זה עולם דמוקרטי, הומניטרי, והוא לא מוכן לחסל, בוודאי לא מיליוני בני אדם וגם לא עשרות אלפים, כדי להשפיע בעולם.

גם אם נצליח לפתח נשק שכזה, לא נוכל להפעילו, כי החברה העומדת מאחורי הצבא הזה לא תאפשר את השימוש בו. העולם המערבי לא ישלים עם זה. חולשה נוספת של העולם המודרני, בעימותים שלו עם העולם השלישי ועם המדינות הפחות מתקדמות, מתגלה לעינינו כיום בכל קצות תבל. העולם המערבי המודרני לא מוכן לספוג אבירות – רגישותו לאבירות בתחום הצבאי התפתחה והגיעה לרמה המשאירה אותם חסרי אונים אל מול עולם שחיי אדם נחשבים בו הרבה פחות. הטלוויזיה מביאה את המראות כמעט לכל בית, והכל רואים שהעוצמה האדירה של המעצמות אינה

ולא-קונבנציונלי, או האיום האיראני, הגרעיני או הלא-גרעיני. לנו אנשי הצבא, ולא רק לנו, אלא גם אנשי אקדמיה שפרשו מן הצבא אך הם בעלי רקע צבאי, או למי שעוסקים הרבה זמן בניתוח אסטרטגיות צבאיות – יש קושי אמיתי, המשפיע על יכולתנו לנתח ולהתכונן לקראת האתגרים העתידיים בנושא ההתפתחויות בתחום הצבאי בעולם.

למעשה, כמעט מתחילת המאה העשרים, העימות הצבאי בין מדינות, בין גושים, בין עמים, הביא לכך שהגזע האנושי גייס את מירב משאביו החומריים, הטכנולוגיים, התעשייתיים, החברתיים והחינוכיים, כדי לבנות עוצמות צבאיות, כדי לפתח כלי משחית, כדי לפתח כלי מלחמה, לגבש דוקטרינות אסטרטגיות, לפתח כלים ומימדים חדשים, והדברים נעשו בכל התחומים: היבשתי, הימי, האווירי ובתחום החלל. וכך, אומות העולם מצאו את עצמן בעימות שדרש מהן – כדי להתקיים, וכדי להמשיך ולשמור על עצמאותן ועל השפעתן – להקדים תמיד את היריב בצעד אחד, בכל תחום שהוא.

אין ספק, שהקידמה הטכנולוגית האדירה בעשורים האחרונים, ולא רק בתחום הצבאי, דירבנה את ההתקדמות הכללית, והכמות והאיכות של המשאבים שכל מדינה היקצתה לנושא הבטחון הביאו להישגים שנראו דמיוניים רק לפני כמה עשרות שנים. אבל לפתע קרה משהו, לפתע משהו השתבש. פתאום נעלם גוש שלם. פתאום אין עם מי להתחרות, אין עם מי להתמודד בתחום הצבאי. האמריקאים רצו לפתח "מלחמת כוכבים", כי חשבו שזה יהיה השלב הבא, אבל בצד האחר אין מי שישחק. רצו לפתח מטוס מתקדם עוד יותר, אבל הצד השני הפסיק לשחק. המלחמה הקרה, שהיתה המאיץ העיקרי לכל המירוץ הנורא הזה, נפסקה לפתע ולא בגלל גורמים צבאיים, לא כתוצאה מהכרעה בשרה הקרב, אלא בשל בעיות כלכליות, אידיאולוגיות וחברתיות, שהכריעו צד אחד, והורידו אותו, פשוטו כמשמעו, מן המפה של ההתמודדות הצבאית.

וקרה עוד דבר. למירוץ הבין-גושי היו עוד שותפים, בראש ובראשונה המדינות הגרורות, אך גם מדינות אחרות שהצליחו להתמיד במירוץ הזה, בעיקר בגלל אינטרסים גלובליים, והן אימצו את אותם כלי מלחמה ואת אותן הטכנולוגיות. מספר המדינות האלה היה קטן יחסית, ועם הזמן החלה נשירה. יותר ויותר מדינות, ויותר ויותר עמים לא הצליחו לעמוד במה שהתחייב מהמירוץ – לא מבחינת הטכנולוגיה, לא מבחינת ההתקדמות התעשייתית, המשאבים הכלכליים, ויכולת החינוך והפיתוח וכן הלאה. רוב המדינות ועמי העולם הבינו שמירוץ החימוש הזה איננו המרוץ שלהם, והם לא יכולים להשתתף בו. אבל הם לא ויתרו, לא על עצמאותם ולא על רצונם לכפות את השפעתם

עומדת להן מול לחימה עממית: פאנאטית, קיצונית, טרוריסטית, לאומית - אין זה חשוב איך קוראים לה.

בדור האחרון ספגו הרוסים מפלה באפגניסטן ויצאו משם בשן ועין והאמריקאים גורשו מוויטנאם. כל מדינות נאט"ו וארצות הברית בתוכן עומדות במשך שנים חסרות-אונים אל מול מלחמה איומה בבוסניה. אפשר להשליך ממה שנאמר עד כה גם על צה"ל. אלא שהבעיה היא שקובעי המדיניות ומקבלי ההחלטות, בוודאי במישור הצבאי, כל כך שבויים בתפיסות שעליהן התחנכו והתאמנו, ובהן השקיעו את חלבם ודמם, שלהגיד להם עכשיו שזמנם של כל ה"משחקים" האלה עבר, שכל הריביונות והארמיות, עם המטות, ומערכות השליטה והבקרה, וחיל אוויר מתוחכם וחיל ים מפותח, לא יבוא לידי שימוש. מה שקובע כיום זה אם אתה יודע ללכת עם 100 חיילים, ולעבור ברחובה של עיר מצד לצד; או אם אתה, נביח, יכול לקחת אלף חיילים ולהשליט שקט בבוסניה. ואולי למשימה זו דרושים עשרת אלפי חיילים? האם ניתן להשכין שלום באמצעותם? זאת איש אינו יודע. לאנשי הצבא, מציאות זאת קשה. ואינני בטוח שאנחנו באמת משכנעים את עצמנו, אם בגלל "נוחיות" ואם בשל עכבות אישיות, ואני תמה אם אנחנו מתכווננים נכון לאתגרים הבטחוניים העומדים בפנינו.

אתגרים חברתיים

האתגר החברתי שצה"ל יעמוד בפניו בשנים הקרובות, הוא לא פחות גדול מהאתגר שבפניו עמדנו בשנים הראשונות של המדינה. לשמחתנו, אנחנו מתקרבים למצב שבו נצטרך לעורר שאלות מאוד מהותיות לגבי אופי השירות הצבאי. בשנים האחרונות גדלו מאד השנתונים. גם לעלייה היה חלק בדבר. לכך יש להוסיף גם סממנים של שלום, או רגיעה במתח הבטחוני בגזרות מסוימות. וכך אנחנו מגיעים למצב, שבקרוב לא נזדקק לכלל אוכלוסיית המתגייסים, ומה עושים אז?

עוד בסוף שנת 1992, התברר לראש אג"ת לשעבר, האלוף עמרם מצנע, ולראש אכ"א הנוכחי שלפנינו עומדת שאלה מאוד מהותית. סברנו שלא יהיה זה נכון להתמודד ולקבל החלטות בעבודת מטה קצרת-מועד. אדרבא, סברנו שהנושא מחייב בדיקה ובחינה מעמיקה. בעקבות זאת הוקמה ועדה בראשותו של אלוף (מיל') הרצל שפיר. הוועדה ישרה על המדוכה כעשרה חודשים. מאז שסיימה הוועדה את עבודתה חלף זמן. צה"ל נזקק לזמן ארוך לגיבוש החלטות בנושא הזה, וגם לדרג המדיני יש נגיעה לעניין, שהרי מדובר בעניין רב-חשיבות - מנכסי צאן הברזל של החברה הישראלית, ובוודאי של צה"ל. אנחנו עוסקים בסוגיה זאת כבר שלוש שנים ועדיין אין תשובה חד-ערכית. כי לכל תשובה שתינתן תהיה השפעה חברתית עמוקה. מי שזורק מן המותן פתרונות כמו קיצור

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

השירות, גיוס סלקטיבי, גיוס התנדבותי, צבא יותר מקצועי, "קטן וחכם" - לכל פתרון שכזה יש השלכות חברתיות עמוקות. ולכן הדברים משתנים. עם זאת, נראה שבשנים הקרובות תצטרך החברה הישראלית לתת מענה לבעיית הגידול בשנתוני הגיוס.

אתגרים בתחום הפרט

התחום השלישי שברצוני להתעכב עליו, הוא מה שכיניתי "אתגרים אנושיים", או אתגרים הנוגעים להיבט או למימד האישי, לפרט. בעניין זה אני מרגיש קצת יותר נוח, כי בתחום הזה כבר נעשו בצה"ל דברים.

בצה"ל ערים מאוד לתמורות החלות בחברה הישראלית, לדברים המשפיעים על הנוער, למגמות, שאת קיצן עדיין אין רואים, אבל בהחלט ניתן להבחין בכיוון. ואכן בצה"ל נעשו דברים הנוגעים לתחום האישי, תוך התבססות על הגישה המקובלת היום במערב המעדיפה יותר את הגישה האינדיבידואליסטית - הפרט במרכז - ופחות את ההתייחסות הקולקטיביסטית.

ברור לנו היום, וזה היה ברור לנו כבר לפני כמה שנים, שאנחנו צריכים יותר ויותר להתכוון ולהתכיל אל הפרט. עלינו לאפשר לו לחוש יותר את ישותו ואת מהותו העצמאית, אף שהדבר נראה כאילו הוא עומד בסתירה לאחידות, למסגרת, למדים, לגאוות יחידה - לצבא.

לפני כשנה שונתה שיטת הגיוס שהיתה נהוגה מאז קום המדינה. הרעיון לשינוי לא נבע רק מן הצורך להרגיש יותר את מימד הפרט, לתת לו יכולת גדולה יותר להשפיע על דרכו בצבא ועל שיבוצו בו. אבל זה בהחלט היה גורם מרכזי בהחלטה לשנות את השיטה. היום, המועמדים לשירות צבאי יכולים להשפיע הרבה יותר מבעבר על דרכם בצבא, ועל שיבוצם. הצעיר המתגייס יכול לבוא לידי ביטוי נכון יותר, טוב יותר וממצה יותר בשירותו הצבאי.

והיכולת הזאת, שהצבא מאפשר היום למתגייס - ויאפשר עוד יותר בעתיד - מצטלבת עם גורם המוטיבציה מספר אחד של הנוער: הרחף, הרצון, להגשמה עצמית; השאיפה להתבטאות ולהתפתחות, שהם שדוחפים את הנוער ללכת ליחידות קרביות, להתנדב ליחידות עילית, להצליח, ללכת לקצונה. מה שעשינו זה לרתום את הרחף הזה של הנוער ולתעל אותו לצורכי הצבא. בנוסף גם אמרנו שאנחנו רואים את הפרט כפרט; לא עוד מחזורי גיוס של אלפי מגויסים, אלא כל צעיר שמתגייס, אכ"א כבר יודע חודשים מראש לאן הוא מיועד ללכת או לאיזה תפקיד הוא מתוכנן.

העובדה שהצבא הגמיש את עצמו והוא מוכן להתחשב בכל צעיר, מאפשרת לכל מערכת החינוך בארץ, הן לפני הצבא והן אחרי הצבא, סוף כל סוף להשתנות. גם מערכת החינוך לא תתייחס עוד לתלמידים כאל קולקטיב, ככיתה, כבית ספר. כל פרט יוכל לסיים את לימודיו על פי יכולתו ובהתאם לכישוריו. אין כל סיבה שכל התלמידים יסיימו דווקא ביולי באותה שנה את הלימודים ויעמדו בפתח מוכנים לגיוס. יש כאלה שבוודאי היו יכולים לסיים את בחינות הבגרות שנה או חצי שנה קודם לכן, והיו יכולים להתחיל בלימודים אקדמיים.

כלומר, כל הראייה היום היא בתחום של האתגרים האישיים: ללכת עם הפרט ולרתום את המוטיבציה החיובית שיש לו, ואת הרצון ואת הרחף שלו כדי שידחוף אותנו קדימה. כי כשהפרט בצבא מצליח - הצבא מצליח, וכשהפרט בצבא נכשל - נכשל גם הצבא. וזה לא בא לידי ביטוי רק בגיוס, כי ברגע שהצבא יאפשר לצעיר להתגייס במועד גמיש, הוא גם יאפשר לו להכין את עצמו טוב יותר, או לרכוש נכסים שיוכלו לשמש אותו, אך גם את הצבא. אני מעריך שבתוך כמה שנים נראה חיילים אקדמאים בצבא, לא דווקא כאלה שעברו את מסלול העתודה האקדמית, ונראה קצינים זוטרים צעירים, שזה עתה סיימו קורס קצינים והם בוגרי אוניברסיטה. צבא שאלה הם קציניו הזוטרים יהיה כבר צבא אחר.

גם בעניין החתימה לקבע חלו בצה"ל שינויים ובמידה רבה נפתרה הבעיה של החתמה לקבע של מ"פים והדבר גם מסייע בפיתוח מג"דים. הואיל והוברר שהמניע העיקרי לחתימה לקבע, או להצלחה בצבא בכלל וגם להתנדבות בצבא, הוא לא המניע הכלכלי ולא האידאולוגי, אלא בעיקר - השאיפה להגשמה עצמית ולהתבטאות עצמית, פותחה בצה"ל תוכנית מיוחדת, הנקראת "אופק".

הרעיון המרכזי שעליו מבוססת התוכנית, המיועדת לקצינים לאחר שסיימו תפקיד מ"פ ומעוררת אותם לחתום לשש-שבע שנות קבע נוספות, הוא שהצבא לא פונה אליהם כבעבר ומנסה לשכנע אותם באמצעות הלוואה לריוור או באמצעות הטבות חומריות אחרות כמו מענק לדיור, תוספת כוז או הטבה אחרת, אלא על-ידי הצגתה כתוכנית למצטיינים - לא כל מי שמוכן לחתום קבע לשש שנים מתקבל אליה. מתברר, שהצגת התוכנית ככזו משפיעה יותר מכל התמריצים האחרים, כי המוטיבציה של הנוער מונעת מהשאיפה להגשמה עצמית ולהצטיינות, ולהתבטאות עצמית. היום, שנתיים לאחר הפעלת תוכנית "אופק", אין לצה"ל בעיה בהחתמה לקבע של מ"פים, של סמג"דים ושל מג"דים. תודה רבה.

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

חיילי חטיבת "גבעתי" בתרגיל תנועה ולחימה בשטח נגוע בחומר לחימה כימי. (דובר צה"ל)

שאלות ותשובות

מר גיא זמור:

ההחלטות המרכזיות בנושא אופי השירות הצבאי הן החלטות של הדרג המדיני, והחשש העיקרי מהחלטות בדרג הזה הוא שהן תהיינה החלטות פופוליסטיות, לא החלטות שיבדקו בסופו של דבר את הצרכים ואת התשובה האופטימלית להם, אלא יתנו לציבור את התשובה שלה הוא מייחל. זה מה שקרה במדינות אחרות, וזה עלול להתרחש אצלנו.

מר רון לוי:

אחת לכמה שנים נדרש הצבא לבצע תכנית קיצוצים. בשנת 1992, למשל, הוחלט בצה"ל על תוכנית קיצוצים של 5% ממצבת אנשי הקבע. איך משפיעה המטוטלת הזאת, אחת לכמה שנים, על הצבא ומדוע עדיין לא נמצאה השיטה שבה יקצץ הצבא מעט ובהדרגתיות ולא אחת לכמה זמן במכה אחת, שאלחריה הוא נאלץ לחפש אנשים מחדש.

שאלה:

דובר במושב זה על המוטיבציה לפני הגיוס ומה באשר למוטיבציה בזמן השירות? יש צעירים רבים, הבאים לצבא עם אידיאלים, עם אידיאולוגיה, ורצונם לתרום לצבא. אך דווקא בעת שירותם, העקרונות והערכים שהביאו עמם מתנפצים אל קרקע המציאות. נושאים כמו אמינות, אחריות ומצויינות מתערערים לאחר כניסתם לשירות. האם נחקר נושא המוטיבציה בעת השירות וכיצד מתכוון צה"ל להתמודד עם הבעיה שמתגייסים נוכחים לדעת לאחר שהתגייסו שהערכים שעליהם מדברים ומצהירים בצבא, אינם מתקיימים בפועל.

פרופ' זאב מעוז:

הזכרת ירידה צפויה בצרכים הכמותיים של צה"ל בעתיד במונחים של גיוס כוח-אדם, האם אתה רואה שינוי באיפיונים של כוח-האדם שצה"ל יהיה זקוק לו בעתיד?

שאלה:

האם המצב הבטחוני השתנה עד כדי כך, שהדבר מצדיק את השינויים המשמעותיים הנשקלים?

אלוף יורם יאיר:

אענה על השאלות כסדרן. לגבי ההערה של מר גיא זמיר, לא סתם אמרתי שיש החלטות שלא הצבא יקבל. ברור לגמרי שאת ההחלטה על מהות השירות הצבאי לא יחליט הצבא. זו החלטה של הדרג הפוליטי, והוא מושפע מהכוחות הפועלים בעולם הפוליטי או מהיערכות הכוחות בשדה-הקרב הפוליטי. זה עדיין לא אומר שהוא יקבל החלטות שגויות. ידועה רק דרך אחת שבה אפשר להבטיח שהדרג הפוליטי לא יקבל החלטות שגויות, ואני אינני מצדד בה, והיא כששני הדרגים ייהפכו לאחד, כפי שהדבר נעשה בכמה מדינות. אם לא כן, אין דרך אחרת להבטיח את זה. אנחנו חשפנו

צה"ל, החברה הישראלית והתהליך המדיני

וניתחנו, והגשנו את כל הנתונים והמשמעויות, וגם את דרכי הפעולה האפשריות להתמודדות עם הנושא. אני מייחס אחריות לדרג הפוליטי תמיד, ובודאי בנושא כה רגיש.

בעניין הקיצוצים בצבא הקבע והשפעתם. אכן, נעשה קיצוץ עמוק בצבא הקבע באמצע שנות ה-80, ונראה שהדבר לא נעשה באופן הנכון; לדבר היתה תוצאה גלווית או תגובת שרשרת שגרמה אפילו לנזק, בהתייחסות אנשי הקבע לשירות הצבאי, בנכונות לחתום קבע ובאמון שחשו האנשים באשר לעתידם בצבא. לקראת הקיצוצים שנעשו בארבע השנים האחרונות נלמד הלקח, ויש די מחקרים וראיות עובדתיות לכך שהקיצוצים בארבע שנים האחרונות, גם משום שהם התפרסו על פני ארבע שנים, וגם מפני שנקבעו כללים על-פי הלקחים שנלמדו מאמצע שנות ה-80, לא גרמו לזעזוע, לא גרמו לירידה ברמת הנכונות להישאר בצבא ולחתום קבע. ההיפך הוא הנכון.

בעניין המוטיבציה בזמן השירות - זה אחד הנושאים שאכן מעניינים אותנו מאד. מכון אזרחי יכול לבדוק רק אזרחים. אבל הגורמים הצבאיים בודקים בעיקר את המוטיבציה של המשרתים תוך כדי שירותם. ברור לנו שהמוטיבציה תוך כדי השירות מושפעת מהרבה מאוד גורמים. אך יש הבדל ברור בין הגורמים למוטיבציה לפני השירות והגורמים למוטיבציה תוך כדי השירות.

לפני השירות משפיעים על המוטיבציה, בעיקר גורמים כלליים, ערטילאיים, שאינם קשורים ספציפית למצב מסוים. ואילו מה שמשפיע מאד על המוטיבציה תוך כדי השירות הם דברים מאוד קונקרטיים, מאוד ספציפיים, מאוד נקודתיים ולפעמים אקראיים. יותר מכל, תוך כדי השירות, משפיע על המוטיבציה של החייל המ"מ שלו, לפעמים גם סמל המחלקה. ומכיוון שמדובר באלפי חיילים, ברור לגמרי שיש שונות רבה מאוד בין יחידה ליחידה, ובתוך יחידה, ובתוך אותו גודל - בין פלוגה לפלוגה, ובאותו בסיס אימונים בין פלוגה אחת לפלוגה שנייה, ובאותה פלוגה, בין מחלקה אחת למחלקה אחרת. אנחנו מנסים לחנך את המפקדים וללמד אותם איך לגרום לכך שהמוטיבציה של החיילים, שבסך-הכל היא גבוהה מאוד עם התגייסותם, רק תלך ותגבר, ולא תדוכא או תיפגע.

לחלק מהחיילים המתגייסים - וזה קורה בעיקר בשלבים הראשונים של השירות - יש רמת ציפיות מסוימת מעצמם וממה שיקרה בצבא ולפעמים הציפיות מתנפצות אל מול המציאות בגלל סיבות הקשורות בהם או סיבות הקשורות בצורכי הצבא. התופעה תומצתה במלים "או סירת, או ניירת". יש חיילים שאומרים, "שמע, אם אני בסירת מטכ"ל, אז אני 'IN', אם לא התקבלתי, אז אני ג'ובניק, ניירת". ואנחנו, לא רוצים את הצעיר שלא התקבל לסיירת מטכ"ל כפקיד דווקא. הוא יכול

During Operation Kadesh in 1956, he commanded an infantry brigade which saw action in the Gaza Strip. He then joined the Armor Corps, where he became brigade commander, deputy chief and, in 1961, chief of the Armor Corps. During this period he took an active part in border incidents with Syria, and made a major contribution to the organization and combat doctrine of the Corps. In late 1964 he was appointed OC Northern Command, where he served until the end of 1969. During these five years he commanded IDF forces in numerous incidents on the Syrian border, and in the campaign to protect Israel's water sources. In the Six-Day War he directed the conquest of Samaria and the Golan Heights. From late 1969 to late 1971 he was General Staff chief of operations. On January 1, 1972 he was appointed the IDF's ninth chief of staff.

Dado commanded the IDF during the Yom Kippur War, and conducted the war brilliantly. Several months after the war ended in a military victory and the signing of a separation of forces agreement with Egypt, he was obliged to resign his post, owing to the findings of the Agranat Commission. He felt he had been grievously wronged.

As a civilian he served for two years as chairman of the board of directors of Zim, the national shipping company.

Dado expressed little open criticism at the injustice dealt him, bearing it in silence until he succumbed to a coronary on April 15, 1976. Multitudes of Israelis from all walks of life and all parts of the country loved and respected him; they too felt he had been judged unfairly.

From the Negev to the Galilee, a variety of projects have been initiated in his memory.

R.Z.

אולי להתקבל ליחידה מובחרת אחרת. אולי יהיה לוחם בגולני, אולי בשריון וכן הלאה, וצריך לגשר בין הדחף המאוד חזק להשתייך לעילית שבעילית, לבין המציאות, המאפשרת לקבל בערך ארבעה אחוזים מאלה שכבר מצליחים להגיע למבדקים ליחידות העילית. מאלף הפער בין רמת המוטיבציה והנכונות להתנדב ליחידות האלה ובין יכולת הקליטה של הצבא, ועל הפער הזה, אנחנו מנסים לגשר. בכל מחזור גיוס אנחנו בודקים ומן הבדיקות עולה שיש עלייה חדה מאוד במוטיבציה ביחידות הקרביות מיום הגיוס ועד לחודש לאחר הגיוס. ולא דווקא ביחידות העילית, אלא דווקא ביחידות הפחות אטרקטיביות - וזה בזכות העבודה הטובה של המפקדים, וכתוצאה מפיתוח גאוות יחידה וגאוות חיל.

לשאלתו של פרופ' מעוז בעניין אפיוני כוח-האדם. ברור לנו, שאנחנו מקבלים את התוצר של החברה הישראלית ושל מערכת החינוך הישראלית, ואנחנו לא יכולים להזמין מוצר אחר, או להשפיע כל כך על המוצר. ובכל זאת, אנחנו מנסים להשפיע קצת בשוליים, בעיקר בתחום אחר שבו, כך נראה, החברה הישראלית הולכת לקראת משבר - הכוונה לתחום הטכנולוגי. החינוך הטכנולוגי נתון במשבר עמוק. חריפות המשבר קתה במידת מה בשל גלי העלייה שסגרו במקצת את הפרצות ומילאו במידת מה את החסר. הצבא יחד עם גורמי חינוך מנסים להשפיע גם בתחום הזה, כדי שבתוך שלוש-ארבע שנים יגיע לצבא כוח אדם המאופיין ביכולות טכנולוגיות גבוהות יותר.

ולשאלה האחרונה. מה שטענתי הוא שהחברה הישראלית משתנה, מפני שהעולם המודרני והציביליזציה המערבית משתנים. יש התקדמות כלכלית ויש הפרטה, ויש שימת הפרט במרכז החברה. בסך-הכל אלה כיוונים חיוביים, ואנחנו לא מתנגדים להם, אלא מנסים לרתום את הזרם הזה, את הדחף הזה, את המוטיבציה הזאת בכיוון הרצוי לנו. כשדיברתי על נושא הבטחון, אין ספק שמצבנו הבטחוני לאורך הגבולות היום טוב יותר ממה שהיה בשנים עברו. ולדבר זה יש גם השלכות על גודל הסדר"כ שאנחנו צריכים להקצות לאורך אותם קוים. תודה רבה.

אל"מ (מיל') ד"ר אפרים קם:

ברצוני להודות לאלוף יורם יאיר שהתפנה ובא אלינו, ולהודות גם למרצים האחרים שהירצו לפנינו היום. תודה גם לקהל שכיבד אותנו בנוכחותו וכל לאלה שטרחו על ארגון יום העיון הזה.